

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 9/ Sayı: 26

ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

MAYIS 2022

Cilt:9 Sayı:26

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

EDİTÖR EDITOR

Prof. Dr. Ali DEĞİRMENDERELİ

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA

Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS

Prof. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW

Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

İLÂHİYAT DIVINITY

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM

Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA

Prof. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Prof. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Arş.Gör. Fatih ÇELİK

Arş.Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Arş. Gör. Selin Nimet AYDIN

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

İNDEKS BİLGİSİ

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİDER)

EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIŞMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇINKAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hulusi AKKAŞ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Büşra ALTINIŞIK, Hatice DEMİRBAŞ

124-134

“PENCEREDEKİ KADIN” FİLMİNİN BAŞ KARAKTERİ OLAN ANNA FOX'UN RUHSAL BOZUKLUKLARIN TANISAL VE SAYIMSAL EL KİTABI (DSM-5) ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Anna Fox, Main Character of the “The Women in the Window” in the Framework of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)

Zehra DUMLUPINAR

135-150

SİYAVUŞ PAŞA TÜRBESİ ÇİNİ BEZEME VE KİTÂBELERİ

The Tomb of Siyavus Pasha, Its Decorations and Ceramic Epigraph

Hacı ÇELEĞEN, Arzu POLAT

151-168

ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZEYDE FAALİYET GÖSTEREN KOBİLERDE ETİK YÖNETİMİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Analysis and Evaluation of Ethical Management in National and International SMEs

Elmas Aybike YILMAZ

169-186

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PANDEMİ DÖNEMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMLARI VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK ARASINDAKİ İLİŞKİ: KONYA İLİ ÖRNEĞİ

The Relationship Between University Students' Social Media Usage and Social Support They Perceived During the Pandemic Period: The Case of Konya Province

Vildan SARICA, Gülçin ÖZBAY

187-208

PANDEMİ SÜRECİNDE YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNE İLİŞKİN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİ

Customer Complaints About Food and Beverage Businesses During the Pandemic Process

Süheyla ERİKLİ, Pınar SALİH

209-223

ZANAATKÂRLIKTAN YAPAY ZEKÂYA İŞGÜCÜNÜN DEĞİŞEN NİTELİĞİ

The Changing Nature of the Workforce from Craftsmanship to Artificial Intelligence

Levent BAYRAKTAR, Sare UZUNER

224-231

ÇAĞIMIZIN PROBLEMLERİNE ETİK VE EPİSTEMOLOJİK BAĞLAM DAN BAKMAK

Looking at the Problems of Our Age Through the Ethical and Epistemological Context

Umut AYHAN

232-247

PLATON'UN THEAİTETOS DİYALOĞUNDA OLUŞ SORUNUNU ELE ALIŞI

Plato's Approach to Problem of Becoming in Theaetetus

“PENCEREDEKİ KADIN” FİLMİNİN BAŞ KARAKTERİ OLAN ANNA FOX’UN RUHSAL BOZUKLUKLARIN TANISAL VE SAYIMSAL EL KİTABI (DSM-5) ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of the Anna Fox, Main Character of the “The Women in the Window” in the Framework of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)

Büşra ALTINIŞIK¹, Hatice DEMİRBAŞ²

ÖZET

Bu çalışma, “Penceredeki Kadın” filminin psikopatoloji bağlamında değerlendirilmesini kapsamaktadır. Çalışmada öncelikle psikoloji ve sinema arasındaki yakın ilişkiye değinilerek filmlerde psikopatolojinin ele alınışı ile ilgili bilgi verilmiştir. Ardından filmin künyesi ve içeriği verilerek filmde ana karakterin yaşadığı agorafobi bozukluğu ile ilgili genel bilgiler aktarılmıştır. Bu bağlamda agorafobinin tanımı, görülme sıklığı ve etiyolojisi ile ilgili kısaca bilgiler yer almaktadır. Ardından, ana karakter olan Anna Fox’un psikopatoloji kapsamında analizi Amerikan Psikiyatri Birliği’nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-5) temelinde yapılmıştır. Anna Fox’un yaşadığı sarsıcı olay sonrasında gelişen agorafobi rahatsızlığı ve belirtileri üzerinde durulmuştur. Anna Fox’un yaşadığı olay üzerinden travmatik ve depresif belirtileri psikopatoloji açısından ele alınarak bu belirtiler ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. “Örselenme (travma) ve Tetikleyici Etkenle İlişkili Bozukluklar” ve “Depresyon Bozuklukları” kategorisinde yer alan bozuklukları değerlendirmek için filmde sınırlı bilgi bulunduğu için Anna Fox’un ruhsal durumu travmatik ve depresif belirtiler kapsamında yorumlanmıştır. Anna Fox’un alkol, ilaç kullanımı ve intihar düşünceleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada; Anna Fox’un genel görünümü, duygu, düşünce ve davranışları, fizyolojik tepkileri psikopatolojik açıdan incelenmiş ve yorumlanmıştır. Anna Fox’un yaşadığı travmatik olay, etkileri ve sonrasında gelişen agorafobisi Amerikan Psikiyatri Birliği’nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM-5) çerçevesinde değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Psikopatoloji açısından filmin katkılarına yer verilmiş ve ileride yapılacak çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Agorafobi, depresif belirtiler, travmatik belirtiler, psikopatoloji, sinema

ABSTRACT

This study covers the evaluation of the movie “The Woman in the Window” in the context of psychopathology. In the study, first of all, the relationship between psychology and cinema was mentioned and information about the handling of psychopathology in films was given. Then, by giving the title and content of the movie, general information about agoraphobia disorder experienced by the main character in the movie was transferred. In this context, there was brief information about the definition, incidence and etiology of agoraphobia. The main character Anna Fox was analyzed made on the basis of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) within the scope of psychopathology. The agoraphobia disorder and symptoms that developed after Anna Fox’s shocking event were emphasized. The traumatic and depressive symptoms of Anna Fox were discussed in terms of psychopathology, and an evaluation was made about these symptoms. Since there is limited information in the movie to evaluate the disorders in the category of “Trauma and Stressor-Related Disorders” and “Depression Disorders”, Anna Fox’s mental state has been interpreted within the scope of traumatic and depressive symptoms. A general evaluation was made about Anna Fox’s alcohol, drug use and suicidal thoughts. In the study, Anna Fox’s general appearance, emotions, thoughts and behaviors, and physiological reactions were analyzed and interpreted from a psychopathological point of view. Traumatic event that experienced Anna Fox, its effects, and the agoraphobia that develops afterwards were evaluated and discussed in the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) of the American Psychiatric Association. The contributions of the film in terms of psychopathology are included and suggestions for future studies are presented.

Keywords: Agoraphobia, depressive symptoms, traumatic symptoms, psychopathology, cinema

1. ORCID: 0000-0001-9250-7877

2. ORCID: 0000-0002-4148-8562

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bölümü, psk.busra.altinisik@gmail.com
2. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, hatice.demirbas@hbv.edu.tr

*ALTINIŞIK, B. ve DEMİRBAŞ, H. (2022). ““Penceredeki Kadın” Filminin Baş Karakteri Olan Anna Fox’un Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (Dsm-5) Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.124-134.
Makale Geliş Tarihi: 28 Temmuz 2021 Kabul Tarihi: 27 Mart 2022

EXTENDED ABSTRACT

Psychology and cinema are intertwined, influencing each other. In this context, psychopathologies take place in cinema as the main subject of movies (Okumusoglu, 2019: 4). The character of Anna Fox, who was examined in the movie, directed by Joe Wright in 2018 provides valuable information in terms of the appearance of psychopathology (agoraphobia disorder, depressive and traumatic symptoms). The film covers the story of Anna Fox, who can not leave the house. She lost her husband and daughter in a car accident in which she was driving. After the accident, Anna experiences intense anxiety and later develops agoraphobia. Anna does not want to leave the house and spends most of her day drinking alcohol and spying on her neighbors. The film tells the events that followed when Anna Fox thought that she had seen the murder one night. Agoraphobia experienced by Anna is frequently encountered among phobias. Agoraphobia was known as the fear of open spaces. It is characterized by fear and avoidance of being alone, going out and entering crowded areas (Öztürk & Uluşahin, 2018: 348). Considering epidemiological studies, lifetime prevalence rates are 1.1% for panic disorder with agoraphobia and 0.8% for agoraphobia without panic disorder (Kessler et al., 2006: 417). Agoraphobia is addressed in terms of different theories. Agoraphobia in the light of behavioral and cognitive factors has been evaluated within the scope of panic disorder in the literature. Chambless and Gracely (1989: 17) draws attention to the fact that fear of fear is characterized with agoraphobic individuals. Sensitivity to anxiety, catastrophic thoughts and a cognitive structure prone to anxiety are frequently found in anxiety disorders (Berle et al., 2008: 287). In psychoanalytic perspective, the individual experiences anxiety as a result of unconscious desires not being met. This situation means that the self gives an alarm reaction (cited in Öztürk & Uluşahin, 2018: 351). The film was evaluated within the framework of agoraphobia disorder, traumatic and depressive symptoms. Considering agoraphobia criteria of DSM-5; Anna appears to meet criteria for this disorder. Anna has marked fear and anxiety about being outside the home alone and being in open spaces. Anna worries in these situations that would be difficult to escape. Anna thinks that an environment outside the home is not safe. The situations that are the source of agoraphobia almost always cause anxiety and fear for her. Anna avoids the situation that is the source of agoraphobia or endures the situation with intense fear or anxiety. This anxiety and fear is disproportionate to her social and cultural context. Although there is no possible danger, she does not accept guests in her house and has not stepped outside for 10 months. It is seen that Anna is in significant distress and her social life is negatively affected by her staying home. It is seen that Anna does not have any other illness related to her health in the movie. It was evaluated that Anna's condition could not be better explained by another mental disorder and that she might have traumatic and depressive symptoms in addition to her agoraphobia (American Psychiatric Association, 2013). In the movie, Anna's symptoms started when she experienced the event which was considered as a serious traumatic experience. After the event, it was observed that there were negative changes in Anna's cognitions and mood. She has persistent and exaggerated negative beliefs about himself, others, and the world. It was observed that Anna had difficulty in accepting the traumatic experience. In the movie, it is seen that Anna experiences depressive symptoms. It was evaluated that there was a significant decrease in the interest, the activities and participation. She is in a socially withdrawn. Anna has alcohol and irregular drug use, suicidal thoughts and planning suicide. In addition to the symptoms mentioned, it should not be ignored that Anna may be in the mourning process. Since there is limited information to make a definitive assessment, an evaluation was made within the scope of traumatic and depressive symptoms. It is thought that the movie can reflect the agoraphobia disorder in terms of general appearance, the main character's depressed mood and trauma symptoms gives a rich information. In this context, it is considered valuable that the film can be used for educational and therapeutic purposes.

GİRİŞ

Psikoloji ve sinema iç içe, birbirini etkileyen ve destekleyen bir alandır. Sinema psikoloji biliminden sıklıkla faydalanmaktadır. Psikopatolojiler de bu bağlamda filmlerin ana konusu olarak sinemada yer bulmaktadır. Örneğin; kaygı bozukluğu, depresyon, kişilik bozuklukları gibi çeşitli rahatsızlıklara sıklıkla filmlerde yer verilmektedir. Bununla birlikte psikologlar da sinemayı; eğitim, araştırma, psikoterapide farkındalığı sağlama amacı ile kullanmaktadır. Psikolojik rahatsızlıkların vaka üzerinde görünümü açısından filmler bireylere genel bir çerçeve sunmaktadır (Okumuşoğlu, 2019: 4).

Alanyazında agorafobiyi ele alan çeşitli vaka çalışmaları bulunmaktadır (Butler, 1975; Gurgel vd., 2007; Yaşan ve Tamam, 2009). Kaygı bozuklukları kategorisi içerisinde yer alan agorafobiye özgü film analizlerinin ise sınırlı olduğu görülmektedir. Alanyazındaki bu boşluğu doldurmak amacı ile son dönem bir yapım olan “Penceredeki Kadın” filmi bu çalışmada ele alınmıştır. A.J. Finn’in romanından uyarlanan filmin kitap incelemesinin ele alındığı çalışmalar bulunmakla birlikte film analizini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Fadillah, 2021; Rai, 2020; Silalahi ve Saragih, 2021).

Bu doğrultuda 2018 yılı yapımı olan “Penceredeki Kadın” filminin baş karakteri Anna Fox’un agorafobi bozukluğunun, depresif ve travmatik semptomlarının psikopatoloji için önemli bilgiler sunduğu düşünülerek film ele alınmış ve psikopatoloji kapsamında analizi yapılmıştır.

1. Filmin Künyesi

Filmin Adı: Penceredeki Kadın (The Woman in the Window)

Yönetmenin Adı: Joe Wright

Oyuncular: Amy Adams, Gary Oldman, Julianne Moore, Wyatt Russell, Brian Tyree Henry

Yapım Yılı: 2018

1.1. Filmin İçeriği

A.J. Finn’in romanından uyarlanan film, kaygı bozukluğu olan ve evden dışarı çıkamayan Anna Fox’un hikayesini ele almaktadır. Anna Fox günün büyük bir çoğunluğunu komşularını izlerken geçirmektedir. Film Anna Fox’un bu esnada bir cinayeti gördüğünü düşünmesi ile ilerleyen olayları anlatmaktadır.

Anna Fox 15 yıldır çocuk psikoloğu olarak çalışmaktadır. New York’ta tek başına, kedisi (Panç) ile birlikte yaşamakta ve evden dışarıya adımını atmak istememektedir. Üç aydır bodrum katında yaşayan David adında bir kiracısı bulunmaktadır. Eşi Ed’i ve 8 yaşındaki kızı Olivia’yı kendisinin kullandığı bir araba kazası sonucunda kaybetmiştir. Filmde Anna Fox’un geçmişte yaşadığı bu travmatik olaya dair izler yer almaktadır. Bu olay sonrasında Anna evden dışarı çıkmak istememekte, gününün çoğunu evinde alkol alarak, film izleyerek ve komşuları gözetleyerek geçirmektedir. Travmatik bir olayın ardından agorafobi rahatsızlığı gelişen Anna Fox gün içerisinde eşi ve çocuğu ile telefonda konuştuğuna, eşi ile ayrıldığına ve çocuğunun babasının yanında farklı bir evde yaşadığına inanmak istemektedir.

Film pazartesi günü başlayarak 1 haftalık süreci ele almakla birlikte geçmişe dair sahneler de filmde yer almaktadır. Anna’nın kazadan sonraki durağan yaşantısı karşı eve taşınan Russell ailesi ile bozulmaktadır. Russell’lar Boston’dan gelmiş ve karşı eve yeni taşınmışlardır. Russell ailesi: anne (Jane), baba (Alistair) ve 15 yaşında bir erkek çocuktan (Ethan) oluşmaktadır. Alistair’in bankacı

olduğu gibi bilgileri Anna emlakçıdan öğrenmiş ve internetten arama yapmıştır. Anna yeni taşınan komşularından Jane ve Ethan ile tanışır. Komşularını izlediği bir gün Anna bir suçta, Aliastair'ın Jane'i öldürdüğüne tanık olduğunu düşünmektedir. Anna Fox'un uzun zamandır evinden çıkmaması, alkol kullanması, psikiyatrik ilaçlara devam etmesi ve geçmişte yaşadığı travmatik olay nedeni ile çevresi tarafından psikolojik sağlığının iyi olmadığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda Anna'nın bahsettiği cinayet olayına başvurduğu güvenlik görevlileri şüphe ile yaklaşmaktadır. Anna Fox'un karşı evde gördüğünü düşündüğü olay sonrasında Anna bu cinayetin gerçekliğini ispatlamaya çalışmakta ve filmde izleyiciler bu konuda ikileme düşürülmektedir.

Film, Anna Fox karakteri etrafında şekillenmektedir. Anna Fox'un eşini ve çocuğunu trafik kazasında kaybetmesi ve travmatik bir olay yaşamasının ardından evinden on aydır çıkmaması, evi güvenli bir yer olarak algılaması vb. belirtileri psikopatolojik kapsamda agorafobi bozukluğuna işaret ettiğinden bozukluğa ilişkin genel bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

2. Agorafobi Bozukluğu

Fobiler arasında sıklıkla karşılaşılan agorafobi, öncesinde açık alan korkusu olarak bilinirken günümüzde daha kapsamlı bir tanım içermektedir. Agorafobi; tek başına kalmaktan, sokağa çıkmaktan, sıklığı, kalabalığın olduğu alanlara girmekten duyulan korku ve bu doğrultuda kaçınma davranışları ile belirgindir. Bireylerin bu ortamlarda yaşadığı kaygı, yardım sağlanamayacağı, sıkışıp kalacağı ve panik atak geçireceği yönündedir. Agorafobi bireyin panik atak geçirme korkusu ile ilişkili olabilmekte ve panik bozukluk ile arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Agorafobi bozukluğu yaşayan bireyler evden dışarı çıkmakta, toplu taşıma araçlarına binmekte zorlanmakta ve evi güvenli bir alan olarak kabul etmektedirler. Çeşitli işlevsellik alanlarında kısıtlılığa yol açan bu durum içerisinde bireylerde çökkün duygudurum hakim olabilmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2018: 348).

DSM-IV tanı kategorilerinde agorafobiye ayrı bir bozukluk olarak yer verilmemiş ve panik bozukluk kapsamında değerlendirilmiştir. Panik bozukluğu olan bireyler için agorafobinin eşlik etme durumu ayrıştırılmıştır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 1994). Epidemiyolojik çalışmalara bakıldığında yaşam boyu yaygınlık oranları agorafobinin eşlik ettiği panik bozukluğu için %1.1 ve panik bozukluğun eşlik etmediği agorafobi için %0.8 olduğu görülmektedir. Panik bozukluğa agorafobinin eşlik etmesi işlevselliği daha olumsuz etkilemektedir (Kessler vd., 2006: 417).

Agorafobinin etiyolojisi farklı kuramlar açısından çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Davranışsal ve bilişsel etmenler açısından kaygı bozuklukları arasında yer alan agorafobi literatürde daha çok panik bozukluk kapsamında değerlendirilmiştir. Chambless ve Gracely (1989: 17), diğer fobi türleri ile kıyaslandığında agorafobik bireylerde korkmaktan korkmanın belirgin olduğuna dikkat çekmektedir. Panik ile ilişkili olan beden duyularından korkmanın ve adaptif olmayan bilişlerin bulunduğunu vurgulamıştır. Bilişsel modele göre agorafobi, öğrenmenin veya klasik şartlanmanın bir sonucudur. Panik nöbetlerin olduğu durumlar birey için şartlanmış bir uyaran olmaktadır. Birey panik nöbet geliştirmesi muhtemel olan bu durumlardan kaçınma tepkisi göstermektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2018: 348). Korkmaktan korkunun diğer kaygı bozuklukları için de önemli olduğu belirtilmiştir. Kaygıya duyarlılık, panik durumunda felaketleştirici düşünceler ve kaygıya eğilimli bilişsel bir yapı kaygı bozukluklarında sıklıkla yer almaktadır (Berle vd., 2008: 287). Agorafobide bireylerin güvenli olarak algıladıkları (çoğunlukla ev) alanlardan uzaklaşma ihtimali tehlikeli olarak algılanmakta ve bu ortamlardan kaçınılmaktadır. Panik ile iç içe olan agorafobi durumunda bireylerin güvenli olarak algıladıkları alanı terk ettiklerinde kontrolü kaybedebileceğine, bayılabileceğine ve atak geçirebileceğine yönelik düşünceleri hakim olabilmektedir. Bu bağlamda agorafobi, güvenli alandan

dışarı çıkma korkusundan daha çok panik nöbet yaşama korkusu ile ilişkili olabilmektedir (Gençöz, 1998: 10).

Psikoanalitik perspektif açısından güvenli olarak algılanan bir alan olan evden çıkamamak Freud'un açıkladığı bastırma, reddetme, yer değiştirme vb. savunma mekanizmaları ile ilişkili görünmektedir. Erken dönem travmatik yaşantılar, ayrılık kaygısı ve ebeveyn kaybının bireylerin kaygılı olmaları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bilinçdışı isteklerin karşılanamamış olması ve iç çatışmanın sonucu olarak birey kaygıyı deneyimlemektedir. Benlik istekleri karşılamak için yol bulamamakta, çözümsüz kalmakta ve bu durum birey için tehlike olarak algılanmaktadır. Bu durum organizma tarafından gerçek bir tehlikeye tepki vermesi gibi deneyimlenmektedir. Benliğin içsel dengeyi kurmak için alarm vermesi anlamını taşımaktadır (akt. Öztürk ve Uluşahin, 2018: 351).

Kaygı bozukluklarının etiyojisi kapsamında davranışçı ve psikanalitik yaklaşıma ek olarak varoluşçu yaklaşım, mizaç özellikleri gibi psikolojik ve çevresel etmenlerle birlikte biyolojik etmenlerin araştırıldığı çalışmalar da bulunmaktadır (Öztürk ve Uluşahin, 2018: 352).

3. Anna Fox Karakterinin DSM-5 Kriterleri Temelinde İncelenmesi

Anna Fox karakterinin agorafobi bozukluğu, depresif ve travmatik belirtileri DSM-5 kriterleri temelinde aşağıda ele alınmıştır.

3.1. Anna Fox'un Agorafobi Belirtilerinin DSM-5 Kriterleri Temelinde Ele Alınması

Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabında (DSM-5) agorafobi, kaygı (anksiyete) bozuklukları arasında bulunmaktadır.

DSM-5'in A ve B grubu kriterlerine bakıldığında toplu taşıma araçlarını kullanma, açık ve/veya kapalı yerlerde bulunma, sırada bekleme ya da kalabalık bir yerde bulunma, tek başına evin dışında olma ile ilgili olarak belirgin korku ya da kaygı duyma yer almaktadır. Kişi, kaçmanın güç olabileceğini ve yardım alamayabileceğini düşündüğü için bu tür durumlardan korkmakta ve kaçınmaktadır. Anna Fox'un bu gruptaki kriterleri belirgin bir şekilde karşıladığı görülmektedir. Anna Fox'un, tek başına evin dışında olma ve açık yerlerde bulunma ile ilgili olarak belirgin bir korku ya da kaygı duyduğu gözlemlenmektedir. Terapisti ile yaptığı görüşmenin Anna'nın evinde olduğu görülmektedir. Terapist agorafobi bozukluğu bulunan Anna Fox'un evine her hafta gelmektedir. Anna, terapiste gitmek için evden çıkamamaktadır. Başka bir sahnede gelen kargo teslimatı ve ödeme için Anna'nın kapıyı açmadığı görülmektedir. Kapıyı açmadan önce eve gelen kişileri kameradan görme ihtiyacı hissetmekte ve kapıyı kilitli tutmaktadır. Cadılar Bayramı'nın olduğu gece Anna sesler duyarak uyanmıştır. Pencereden baktığında kapıya ve pencerelere yumurta atılmaktadır. Anna Fox'un bu esnada yoğun kaygı ve korku yaşadığı, ağlamaklı bir ifadesinin olduğu, kapıya yaklaşmakta zorlandığı ve nefes alış verişlerinin hızlandığı görülmektedir. Kapıyı açtığı esnada sahne sonlanmaktadır. Bu esnada bayıldığı ve bir kadının yanında uyandığı görülmektedir. Kadına dışarı çıkamadığından, panik atak geçirdiğinden ve agorafobi rahatsızlığının olduğundan bahsetmiştir. Bu sahne Anna'nın dışarı çıkmak zorunda kaldığı durumda panik atak geçirdiğini göstermektedir. Başka bir sahnede kiracısı olan David, evin tavanında küf olduğundan temizlemek için teras katına çıktığında Anna Fox'un beklerken dayanmakta zorlandığı ve hemen içeri gelmesini söylediği görülmektedir. Bir sahnede kendi evi için "Orada ne olursa olsun, ne kadar kötü olursa olsun. Burası güvenli bir yer" demektedir. Anna için ev, dışarıdaki belirsiz ve tehlikeli ortamdaki oldukça uzakta ve güvenli bir yerdir. Anna yaşadığı rahatsızlığından dolayı terapi görmektedir. Bir sahnede yaşadığı sorundan bahsederken psikologu ile şemsiye kullanarak dışarı çıkması üzerine çalıştığını ve henüz başaramadığını belirtmiştir.

Bu sahnelerde evin dışına çıkmak ile ilgili Anna Fox'un yoğun olarak kaygılandığı görülmektedir. Buna ek olarak A grubu kriterleri içerisinde yer alan toplu taşıma araçlarını kullanma, kapalı yerlerde bulunma, sırada bekleme ya da kalabalık bir yerde bulunma ile ilgili kaygı veya korku yaşadığını ortaya koyan bir sahne olmamakla birlikte evden dışarı adım atmakta zorlanan Anna Fox için bu durumların da belirgin ve yoğun kaygı uyandırabileceği düşünülmektedir.

Anna Fox için kaçmanın güç olabileceği durumların oluşabileceğine yönelik kaygısının bulunduğu izlenimi edinilmiştir. Bu durumlarda yardım alamayacağına yönelik düşüncelerinin bulunduğu değerlendirilmektedir. Anna Fox ev dışında bir ortamın güvenli olmadığını düşünmekte, ev dışındaki ortamlardan korkmakta ve kaçınmaktadır. Film boyunca ev dışındaki ortamlarda yoğun kaygı ve korku yaşayan Anna Fox için aslında yaşadığı evin de güvenilir bir ortam olmadığı, yaşadığı şüphe ve korkunun bir objesi olduğu görülmektedir.

Anna Fox'un yardım alamayacağına yönelik korku ve kaygısı yaşadığı travmatik olayla ilişkilidir. Anna travmatik olay esnasında 911'i aramış ancak telefonu çekmediği için kimseye ulaşamamış, eşini ve kızını da bu kazada kaybetmiştir. Yaşadığı bu olay sonrasında yardım alamayacağına yönelik inancının oluştuğu veya pekiştiği düşünülmektedir. Anna'nın kazadan önceki yaşamına dair bilgi olmadığından öncesinde benzer düşüncelerinin hakim olup olmadığına yönelik değerlendirme yapılamamaktadır.

DSM-5'in C kriterinin belirttiği, agorafobinin kaynağı olan durumların neredeyse her zaman için kaygı ve korku yaratması Anna Fox için geçerli görünmektedir. Anna Fox'un dışarıya çıkması gerektiği her durumda kaygı ve korku yaşadığı birçok sahnede açıkça görünmektedir. Komşularını izlerken kapının çalması ile irkildiği ve elindeki bardağı düşürerek kırdığı sahne yer almaktadır. Kapıyı çalan kişinin karşı evde oturan ve eve yeni taşınan Russell'ların çocuğu olan Ethan olduğu görülmektedir. Annesinin bir şey gönderdiğini söylediğinde misafire hazır olmadığını söyleyerek tedirgin olduğu görülmüştür. Ethan'a dışarıdaki kapıyı açtıktan sonra evin kapısının aralığından konuşarak emin olduktan sonra açtığı görülmektedir. Filmde bu durum evin zilini çalan herkes için geçerlidir. Yaşadığı çevrede Anna'nın misafir kabul etmediği bilinmektedir. Anna'nın yaşadığı kaygı ve korkunun dışarı çıkma ihtimalinin bulunduğu her durumda yaşandığı ve zil çaldığında dahi bunu hissettiği görülmektedir.

DSM-5'in D kriteri; agorafobi kaynağı olan durumdan etkin bir şekilde kaçınılmayı, bir eşlikçiye ihtiyaç duymayı veya yoğun bir korku ya da kaygı ile bu duruma katlanmayı içermektedir. Anna Fox dışarıya çıkması gerektiği durumlarda sürekli olarak kaygı ve korku yaşamakta ve kaçınma davranışını göstermektedir. Bu sahnelerden birinde kiracısı David ile tartıştığı bir esnada David Anna'ya "Sokakta bir dolaş" diyerek kapıyı açtığı sırada Anna'nın dışarıya bakmadığı ve gözlerini kapattığı görülmektedir. Aliastair eve gelip Anna'yı oğlundan uzak durması için uyardığı sahnede kapıdan çıkan kişinin ardından koşarak hızlıca kapıyı kapattığı ve kilitletiği, bu esnada yoğun korku ve kaygı hissettiği görülmektedir. Cinayeti gördüğünü düşündüğü sahnede Anna Fox yardım etmek için dışarı çıkmak istemiştir. Kapıya doğru yürürken Anna'nın yoğun kaygı yaşadığı görülmektedir. Şemsiyesini açarak karşı eve gitmeye çalışmıştır. Bu esnada hızlı nefes alıp verme gibi kaygı ve korkunun fizyolojik belirtilerini göstermektedir. Bu sahne Anna'nın bayılması ile sonlanmıştır. Sonrasında eve gelen dedektif ile sahne devam etmiştir. Burada Anna'nın dışarıya çıkarken çok zorlandığı, tedirgin ve kaygılı olduğu, dışarı çıkmasını gerektirecek bu durumda panik atak geçirdiği görülmektedir. Ethan'nın elinde bıçakla geldiği, Anna'nın Ethan'dan kaçmaya çalıştığı ve merdivenleri hızla çıkmak için çabaladığı sahnede kapıyı açıp açık alana, terasa çıkarken duraksadığı görülmektedir. Bu sahnelerde bir başkasının ve kendi ölümünün söz konusu olması Anna'yı oldukça

zorlamış ve evden dışarı çıkmasına neden olmuştur. Bu durumlarda da yoğun kaygı ve korkunun hakim olduğu görülmektedir.

DSM-5'in E kriteri, gerçek bir tehlike veya toplumsal kültürel bağlamda orantısız bir kaygı ve korku yaşamayı belirtmektedir. Anna Fox, olası bir tehlike bulunmamasına rağmen evden dışarı adımını atmamaktadır. Çevresi tarafından bu durum anlaşılılmakta, evine misafir kabul etmemekte ve on aydır dışarıya adımını atmamaktadır. Kültürel bağlamda orantısız bir kaygı ve korku yaşadığı görülmektedir.

DSM-5'in F kriterine göre korku, kaygı ve kaçınmanın sürekli bir durum olduğu ve altı ay ya da daha uzun sürdüğü görülmektedir. Anna Fox için bu durum on aydır devam etmekte olduğundan F kriterini karşılamaktadır.

DSM-5'in G kriteri; korku, kaygı ya da kaçınmanın klinik açıdan belirgin bir sıkıntıya neden olmasını ifade etmektedir. Bu kriter ile tutarlı olarak Anna Fox'un belirgin bir sıkıntı içerisinde olduğu ve toplumsal yaşamının evden dışarı çıkmama durumu ile ilgili olumsuz etkilendiği görülmektedir. Filmde Anna'nın işine devam etmediği, Fransızca öğrenmek için çabaladığı ancak işlevselliğinin agorafobi ve gösterdiği belirtiler ile önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Anna Fox'un travmatik olay öncesi sosyal ve işle ilgili yaşantısına yer verilmediğinden bu düşüş ile ilgili kesin bir değerlendirme yapılamamıştır.

DSM-5'in H kriteri, sağlığı ilgilendiren başka bir durum varsa korku, kaygı ya da kaçınma açıkça aşırı bir düzeyde olduğunu belirtmektedir. Anna Fox'un filmde sağlığını ilgilendiren başka bir hastalığının olmadığı görülmektedir.

DSM-5'in I kriteri; korku, kaygı ya da kaçınmanın başka bir ruhsal bozukluğun belirtileriyle daha iyi açıklanamadığını vurgulamaktadır. Anna Fox'un durumunun başka bir ruhsal bozukluk ile daha iyi açıklanamadığı, agorafobi durumuna ek olarak travmatik ve depresif belirtilerinin olabileceği değerlendirilmiştir.

3.2. Anna Fox'un Agorafobiye Eşlik Eden Travmatik Belirtilerinin DSM-5 Kriterleri Temelinde Ele Alınması

Filmde Anna Fox'un ciddi bir travmatik yaşantı olarak değerlendirilen olayı yaşaması ile belirtilerinin başladığı izlenimi edinilmiştir. Bu bağlamda travmatik belirtilerin bulunduğu görülmektedir. Örselenme (travma) ve tetikleyici etkenle (stresörle) ilişkili bozukluklar kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan örselenme sonrası gerginlik (Travma Sonrası Stres) bozukluğu ön plana çıkmaktadır. Bu bozukluk kapsamında bir değerlendirme yapabilmek için filmde yeterli bilgi yer almamaktadır. Bu sebeple, Anna Fox'un deneyimleri travmatik belirtiler kapsamında değerlendirilmiştir.

Anna Fox'un ölümle sonuçlanan bir kaza yaşaması, eşini ve kızını kaybetmesi ve olay sonrasında yoğun kaygı duyması doğrudan örseleyici bir olay yaşadığını göstermektedir. Kaza anının gösterildiği sahnede eşi ile Anna arasında bir tartışma vardır. Eşi, Anna'nın kendisini aldatmış olduğu için suçlu olduğunu ifade etmektedir. Anna'nın telefonunu bilinmeyen bir numaranın araması ve yere düşen telefonunu almaya çalışması esnasında kaza gerçekleşmektedir. Film izlerken seyircinin bir anlam veremediği uçuşma sahneleri kaza anının gösterilmesi ile bir anlam kazanmış ve kaza sırasındaki kar uçuşmaları olduğu anlaşılmıştır. Bu da Anna'nın flashbackleri olduğunu düşündürmüştür. Anna dedektiflerin olduğu sırada ters dönmüş arabayı evinde görmektedir ve arabaya doğru ilerlemiştir.

Anna için travmatik olan bu olayın görüntülerinin zihninde canlı olduğu görülmekte, filmin içerdiği bir haftalık süreç içerisinde örseleyici yaşantısını yeniden oluyormuş gibi hissettiği zamanların ve geçmişe dönüşlerinin olduğu sahneler yer almaktadır.

Yaşanılan travmatik olaydan sonra Anna Fox'un bilişlerinde ve duygudurumunda olumsuz değişiklerin olduğu izlenimi edinilmiştir. Kendisi, başkaları ve dünya ile ilgili olarak sürekli ve abartılı olumsuz inanışları bulunmaktadır (dışarısı güvenilmez bir yer şeklinde).

Anna'nın örseleyici olay ile ilgili olarak kendisini suçladığı görülmektedir. Kazayı yapan kişinin kendisi olması, eşini ve çocuğunu koruyamadığı inancını pekiştirdiği izlenimi uyandırmıştır. Bir sahnede Ethan'ın Anna'ya olanları öğrenmesi üzerine annesini de kastederek "Sen ve Katie, tek bir işiniz vardı. Ailenize bakacaktınız değil mi? Siz ne yaptınız?" demiştir. Bu sahnede Anna Fox'un oldukça üzgün olduğu ve suçluluk duygularının olabileceği değerlendirilmiştir.

Anna eşi ile ayrıldığına, kızının babasının yanında kaldığına ve sürekli olarak telefonda konuştuklarına inanmak istemektedir. Filmin başlangıcında Anna Fox'un çocuğu ile olan telefon görüşmesi yer almaktadır. Bu telefon görüşmesi ile izleyicide eşi ve çocuğunun ayrı bir evde kaldığı izlenimi uyandırılmıştır. Bir sahnede Ethan, aile fotoğraflarını gördüğünde ve burada olup olmadıklarını sorduğunda Anna yaşadığı evde oturmadıklarını ve ayrıldıklarını söylemiştir. Başka bir sahnede Anna eşi ile ayrıldıklarını ve kızının babasının yanında kaldığını ancak her gün konuştuklarını söylemiştir. Bu esnada Anna üzgün ve sarsılmış görünmektedir. Anna'nın yaşanan travmatik deneyimi kabul etmekte zorlandığı ve inkar savunma mekanizmasının ön planda olduğu izlenimi edinilmiştir. Bu sahnelerde Anna'nın gerçeği değerlendirme yetisinin bozulmuş olabileceği ve telefon konuşmalarının algısal bir bozukluk olan halüsinatuar deneyimler olabileceği yönünde bir izlenim edinilmiştir. Ancak psikotik bozukluğa özgü ve travma sonrası yaşanan belirtilerin iç içe geçmiş olabileceği düşünüldüğünden psikotik bozukluk kapsamında bir değerlendirme yapılmamıştır.

Bir başka sahnede Anna'nın "Kocam burada olsaydı o bana inanırdı" demesi üzerine dedektif ailesinin öldüğünü hatırlatmaktadır. Ardından söylediği "Bir çocuğa bir şey olmasına izin verirseniz nasıl yaşarsınız bilmiyorum" sözleri suçluluk ve pişmanlık duygularının olabileceğini göstermektedir. Süreklilik gösteren olumsuz duygusal durumun korku, dehşet ve suçluluk olabileceği izlenimi edinilmiştir.

Anna'nın korkarak uyandığı günlerde telefonunu yanından ayırmadığı dikkat çekmektedir. Bir sahnede evinde sesler duyarak ve birinin olduğunu düşünerek 911'i aramıştır. Adresini söylediği esnada David'in olduğunu görmüştür. Bu sahneler Anna'nın tetikte olduğuna ve her an bir tehlike olabileceğine dair savunma durumunda bulunduğuna işaret etmektedir. Dedektife olayları anlatırken Anna'nın günleri hatırlamakta zorlandığı görülmektedir. Bu açıdan zihinsel bir karmaşa içerisinde olduğu değerlendirilmiştir.

Anna'nın yaşadığı travmatik olay sonrası gösterdiği stresle ilişkili belirtilerin travmatik belirtiler ile ilgili önemli bilgi verdiği düşünülmektedir.

3.3. Anna Fox'un Agorafobiye Eşlik Eden Depresif Belirtilerinin DSM-5 Kriterleri Temelinde Ele Alınması

Filmde Anna'nın hayatında depresif belirtilerin hakim olduğu izlenimi edinilmiştir. Etkinliklere karşı duyulan ilgide ya da katılımda belirgin azalmanın olduğu değerlendirilmiştir. Toplumsal açıdan geri çekilmiş ve içine kapanmış bir durum içerisinde. Anna'nın intihar düşünceleri bulunmaktadır ve

intiharı planlamaktadır. Anna intihar girişiminde bulunma durumunu göz önünde bulundurarak bir video çekmiştir. Bu durum Anna Fox'un çökkün duygudurum içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Anna'nın gününün büyük bir kısmını pencere önünde, alkol alarak ve komşularını izleyerek geçirdiği görülmektedir. Odaklanmakta güçlük yaşadığı düşünülmeyle birlikte bu belirtileri alkol alımı ile olabileceği düşünüldüğünden depresyon tanısı ile ilgili kesin bir değerlendirme yapılamamaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013).

Belirtilen semptomlara ek olarak Anna'nın yas süreci içerisinde olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan kesin bir değerlendirme yapmak için sınırlı bilgi bulunduğundan travmatik ve depresif belirtiler kapsamında değerlendirme yapılmıştır.

3.4. Anna Fox'un Alkol, İlaç Kullanımı ve İntihar Düşünceleri

Anna alkol alarak ve eski filmleri izleyerek geceleri geçirmektedir. Bir sahnede, izlediği filmde karakterin söylediği cümleleri onunla birlikte tekrarlamakta ve titremektedir. Bu sahnelerde alkolün etkisinde olduğu ve sebepsiz güldüğü görülmektedir. Anna terapistinin gözetiminde Elevan adlı ilacı kullanmaktadır. Anna'nın ilaçları alkol ile birlikte aldığı ve ilaçlarını almadığı zamanların bulunduğu görülmektedir. Bu noktada tedavisini olumsuz etkileyecek bir durumda bulunmaktadır.

Anna terapisti ile görüşmesinde ilaçlarını aksattığını, alkol aldığını ve depresif ruh haline girerek terapisti ile bu durumu paylaşmadığını itiraf etmiştir. Anna ilaçların iyi gelmediğini ve mani (yükselmiş ve taşkın duygudurum) hissini olduğunu belirtmiştir. Anna yaşanan cinayet olayı ile ilgili olarak bir şeyin merkezinde olmak istediğini ve kendisini sarsacak bir şey aradığını belirtmiştir. Terapist haftada 3 seans görüşmek istediğini söylemiştir. Terapistin seans sayısını artırmak istemesi Anna'nın ilaç kullanımı ve psikolojik sağlığı açısından önemli görülmektedir.

Anna'nın intihar etmek istediğini içeren bir videosu bulunmaktadır. Bu videoda geri dönmek istediğini, baştan başlamak istediğini, affedilmeyi dilediğini ve başka türlü yapmak istediğini belirtmiştir.

Anna'nın alkol ile birlikte düzensiz ilaç kullanımı, intihar düşünceleri ve planları Anna'nın psikolojik sağlığını ve tedaviyi olumsuz etkileyebilecek terapide üzerinde çalışılması gereken durumlardır.

SONUÇ

Anna Fox'un yaşadığı temel sorun beklenmedik bir şekilde travmaya maruz kalarak eşi ve çocuğunu kaybetmesinin ardından yaşadığı kontrolü kaybetmişlik hissidir. Kontrolü kaybettiğini düşündüğü bütün durumlarda (ev dışındaki her yer) bu kontrolsüzlük hissini yaşamakta, yoğun korku ve kaygı hissetmektedir. Bu tür durumların içerisine girmek zorunda kaldığında paniklemede, nefes alış veriş hızlanmakta ve çoğu zaman baygınlık geçirmektedir. Bu nokta Anna Fox'un düşünceleri ile ilgili bilgi vermektedir. Ev dışındaki ortamları tehdit olarak değerlendirmekte, istediği zaman yardıma ulaşamayacağını düşünmekte ve bu ortamları güvensiz olarak yorumlamaktadır. Anna Fox'un filmde kendisinden bahsettiği sahnelerde psikolojik rahatsızlığını kabul ettiği görülmekte ve bunun üzerine terapisti ile çalıştığını diğer bireylere rahatlıkla söylemektedir. Filmin sonunda Anna Fox'un saldırıya uğradıktan dokuz ay sonrasına yer verilmiştir. Anna'nın dokuz ay sonra evi satmak için ilan verdiği ve dışarıya rahatlıkla çıkabildiği görülmektedir. Bu noktada psikoterapinin ilerleyişi ile ilgili bilgi verilmediğinden değerlendirmeye alınamamıştır.

Anna Fox'un yaşadığı agorafobiye ek olarak filmde göstergeleri bulunan depresif ve travmatik belirtiler ele alınmıştır. Filmin agorafobi bozukluğunu genel görünüm açısından yansıtabildiği, ana karakterin travmatik olay üzerine gelişen çökkün duygudurum ve travma belirtileri açısından zengin

bir bilgi verdiği düşünölmektedir. Bu açıdan “Penceredeki Kadın” filmi farkındalık sağlama amacı ile psikopatolojinin vaka üzerinden görünümünün nasıl olduğu ile ilgili bir çerçeve sağlamaktadır. Anna Fox’un deneyimlediği agorafobinin, travmatik ve depresif belirtilerin incelenmesinin ve vaka üzerinden tartışılmasının psikopatolojiyi daha iyi anlama ve kavrama konusunda katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Bu noktadan hareketle film, başta psikologlar ve psikolojik danışmanlar olmak üzere ruh sağlığı çalışanlarının eğitimini içeren dersler, seminerler ve vaka sunumları için örnek niteliğinde olduğundan eğitim amacı ile kullanılması önerilmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda karakteri daha iyi anlayabilmek adına alkol ve ilaç kullanımı, psikotik bozukluk kapsamında filmin değerlendirilmesinin ve kitabın detaylı incelenmesinin etkili olacağı düşünölmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

Etik Komite Onayı: Çalışmada Etik Kurul İznine Gerek Yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada Finansal Destek Alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada Potansiyel Çıkar Çatışması Bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AMERİKAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ. (1994). *Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, Dördüncü Baskı (DSM-IV) (Çev. Ed. E. Köroğlu). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- AMERİKAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ. (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, Beşinci Baskı (DSM-V) (Çev. Ed. E. Köroğlu). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- BERLE, D., STARCEVIC, V., HANNAN, A., MILICEVIC, D., LAMPLUGH, C. ve FENECH, P. (2008). Cognitive factors in panic disorder, agoraphobic avoidance and agoraphobia. *Behaviour Research and Therapy*, 46(2), 282-291. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.12.002>
- BUTLER, P. E. (1975). The treatment of severe agoraphobia employing induced anger as an anxiety inhibitor: A case study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 6(4), 327-329. [https://doi.org/10.1016/0005-7916\(75\)90072-5](https://doi.org/10.1016/0005-7916(75)90072-5)
- CHAMBLESS, D. L. ve GRACEY, E. J. (1989). Fear of fear and the anxiety disorders. *Cognitive Therapy and Research*, 13(1), 9-20. <https://doi.org/10.1007/BF01178486>
- FADILLAH, A. (2021). PTSD As Portrayed in Finn's The Woman in The Window and Murakami's Colorless Tsukuru Tazaki and His Years of Pilgrimage: A Comparative Literature. *Jurnal Pendidikan Indonesia*, 2(4), 543-556. <https://doi.org/10.36418/japendi.v2i4.147>
- GENÇÖZ, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz dergisi*, 6(2), 9-16. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000068
- GURGEL, J. D. C., COSTA, K. V. T. D., CUTINI, F. N., SARMENTO JÚNIOR, K. M. D. A., MEZZASALMA, M. A. ve CAVALCANTI, H. V. R. (2007). *Dizziness associated with panic disorder and agoraphobia: case report and literature review*. *Revista Brasileira de Otorrinolaringologia*, 73(4), 569-572. <https://doi.org/10.1590/S0034-72992007000400018>
- KESSLER, R. C., CHIU, W. T., JIN, R., RUSCIO, A. M., SHEAR, K. ve WALTERS, E. E. (2006). The epidemiology of panic attacks, panic disorder, and agoraphobia in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of General Psychiatry*, 63(4), 415-424. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.63.4.415>
- OKUMUŞOĞLU, S. (2019). Bilişsel Bir Simülasyon Olarak Sanat; Edebiyat, Sinema, Bibliyoterap ve Diğer Kesişimler. *Current Research in Social Sciences*, 5(1), 1-8. <https://doi.org/10.30613/uresosc.438077>
- RAI, S. G. A. M. (2020). *Agoraphobia Problem of Anna Fox in The Woman in The Window By Aj Finn*. *Kulturistik: Jurnal Bahasa dan Budaya*, 4(2), 77-82. <https://doi.org/10.22225/kulturistik.4.2.1905>
- SILALAHİ, E. ve SARAGIĞI, A. Anxiety Disorder on The Main Character of Aj Finn Novel The Woman in The Window *TRANSFORM Journal of English Language Teaching and Learning of FBS UNIMED*, 10(2), 1-9.
- YAŞAN, A. ve TAMAM, L. (2009). Panik atakların tetiklediği cinsel kaçınma ve cinsel istek bozukluğu: Bir olgu sunumu. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(2), 159-162.

SIYAVUŞ PAŞA TÜRBESİ ÇİNİ BEZEME VE KİTÂBELERİ

The Tomb of Siyavus Pasha, Its Decorations and Ceramic Epigraph

Zehra DURLUPINAR¹

ÖZET

İstanbul Eyüp'te Cami-i Kebir Caddesi'nde yer alan Siyavuş Paşa Türbesi, Eyüp'ün çini bezemeli iki türbesinden ilkidir. Tezkiretü'l-ebniye'de ve diğer risalelerde Mimar Sinan'ın eserleri arasında zikredilen türbenin kesin yapım tarihi belli olmamakla birlikte, türbeyi çeviren avlu duvarının üzerinde yer alan çeşme ile aynı tarihte, 1582-84 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. II. Selim ve Nurbanu Sultan'ın kızları olan Fatma Sultan ile 1574 senesinde evlenen Siyavuş Paşa, eşi ve kendi adına pek çok hayır eseri yaptırmıştır. Enderun'da yetişmiş ve başarılı bir kariyere sahip olan Paşa, 1582, 1585 ve 1592 senelerinde üç kez sadrazamlık makamına getirilmiştir. 1602'de vefat ettiğinde, kendisinden önce ahirete uğurladığı evlatlarının yanına defnedilmiştir. Eyüp'ün en büyük türbesi olan Siyavuş Paşa Türbesi dıştan onaltıgen ve içten sekizgen planlıdır. İçte sivri kemerlerle birbirine bağlanmış olan sekiz ayağın taşıdığı kubbe ile örtülüdür. Avlusunda zaman içerisinde küçük bir hazire oluşmuştur. Türbe'de Siyavuş Paşa'nın ahşap sandukası ile birlikte on bir mezar bulunur. Yapı, inşa edildiği dönem ile çağdaş olan çini bezemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Türbede pencere üzerlerinde dikdörtgen çini alınlıklar kullanılmıştır. Bunların hemen üzerinde ise iç mekanı çepeçevre kuşatan çini yazı kuşağı yer alır. Pandantifler üzerinde Allah, Muhammed (sav) ve dört halife ile Hasan ve Hüseyin'in isimlerini içeren dairevi çini kitabeler, orijinal olmayan kalemişi nakışların üzerinde kalır. Birbirine eş iki çini pano ise naturalist ve sembolik motifleri ile giriş kapısının iki yanına yerleştirilmiştir. Ayrıca kubbeyi taşıyan payandaların iki tarafındaki mermer nişlerin içleri de düzensiz olarak devşirme çini karolarla doldurulmuştur. 16. yüzyılda İznik'te üretilmiş olan şeffaf sıraltına çok renkli çiniler, gerek teknik özellikleri gerekse tasarım esasları bakımından devrinin özelliklerini kendine mahsus taşıırken yapıyı bezeme biçimleri ile de Siyavuş Paşa'nın mu'tedil mizacına gönderme yapar.

Anahtar Kelimeler: Siyavuş Paşa, Siyavuş Paşa Türbesi, kitabe, çini, 16. yüzyıl.

ABSTRACT

The Siyavus Pasha Tomb, in Cami-i Kebir Street, Eyup, is the first of the two tombs decorated with ceramics in Eyup. Although a precise date of construction for the tomb, mentioned among works by Mimar Sinan in Tezkiretü'l-ebniye, is unknown, it is believed that the tomb was likely built at the time, 1582 to 1584, found inscribed on the fountain in the yard wall around it. Siyavus Pasha, who married Fatma Sultan in 1574, had many charities built on behalf of him and his wife. The pasha, who was educated in the Ottoman Palace School and had a successful career, was appointed the grand vizier three times in 1582, 1585, and 1592. When he died in 1602, he was buried near his children. As the largest tomb in Eyup, The Siyavus Pasha Tomb has a sixteen-sided polygonal inner design and an octagonal outside plan. Inside, it is covered with a dome on eight buttresses inter-connected by sharp arches. Eleven graves including Siyavus Pasha's wooden sarcophagus are located in the tomb. The structure is distinct with ceramic decorations, contemporary of its construction period. Rectangular ceramic pediments were used on the windows in the tomb. Just over those, a ceramic epigraph runs around the inner space. Circular ceramic pendentive epigraphs featuring the names of Allah, Muhammed (pbuh), the four khalifs, Hassan, and Hussein are placed over non-original decorations penned. A pair of similar panels, with naturalistic and symbolic motives, stands on both sides of the entrance. In addition, irregularly adopted ceramic tiles fill the marble niches on both sides of the buttresses carrying the dome. Multi-colored ceramics peculiarly presenting the characteristics of their period in relation to both technique and design, under transparent glaze made in Nicaea in 16th century, reflect Siyavus Pasha's mild disposition through the way they decorate the building.

Keywords: Siyavuş Paşa, The Tomb of Siyavuş Paşa, inscription, tile, 16th century.

EXTENDED ABSRACT

The Siyavus Pasha Tomb, in Cami-i Kebir Street, Eyup, Istanbul, is the first of the two tombs decorated with ceramics in Eyup. Although a precise date of construction for the tomb, mentioned among works by Mimar Sinan in Tezkiretü'l-ebniye and other epistles, is unknown, it is believed that the tomb was likely built at the time, 1582 to 1584, found inscribed on the fountain in the yard wall around it. Siyavus Pasha, who married Fatma Sultan, the daughter of Selim II and Nurbanu Sultan, in 1574, had many charities built on behalf of him and his wife. Some of those charities surviving today include: the bridge on Uludere within the complex built in Harmanli, Bulgaria, the madrasa thought to be built by Architect Davud Aga upon his wife Fatma Sultan's will, in Eminonu, and the stone Siyavus Pasha qasr, along with a pool, in his garden in Bakirkoy. The pasha, who was educated in the Ottoman Palace School and had a successful career, was appointed the grand vizier three times in 1582, 1585, and 1592. When he died in 1602, he was buried near his children he outlived. As the largest tomb in Eyup, The Siyavus Pasha Tomb has a sixteen-sided polygonal inner design and an octagonal outside plan. Inside, it is covered with a dome on eight buttresses inter-connected by sharp arches, as a lightened space through two sets of windows. A small area has formed in its yard over time. Eleven graves including Siyavus Pasha's wooden sarcophagus are located in the tomb. The structure is distinct with ceramic decorations, contemporary of its construction period. Rectangular ceramic pediments were used on the windows in the tomb. Jali thuluth epigraphs, surrounded by two sets of borders, feature ayahs from Bakara and Al Imran surahs. Just over those, a ceramic epigraph between the two sets of windows runs around the inner space. Jali thuluth epigraphs, bordered with a red line, quote ayahs from the Surah Rahman. Circular ceramic pendentive epigraphs featuring the names of Allah, Muhammed (pbuh), the four khalifs, Hassan, and Hussein are placed over non-original decorations penned. Panels, with naturalistic and symbolic motives, stand on both sides of the entrance with Bursa arches. The main theme on the first panel includes a naturalistically depicted oil-lamp and, just below that, a composition of classical plants on a thin, oval rosette coming out of a vase made of random cloud motives. The lowest row is complete with ceramic tiles posing as natural stones, compatible with colorful marbles of the tomb. Along with two sets of jali thuluth epigraphs on top, those triple panel combinations refer to the center of tiles within the tomb. Epigraphs quoting ayahs from the surahs of Rahman and Zumar emphasize the fright on the doomsday and God's endless mercy. In addition, irregularly adopted ceramic tiles fill the marble niches on both sides of the buttresses carrying the dome. Multi-colored ceramics peculiarly presenting the characteristics of their period in relation to both technique and design, under transparent glaze made in Nicaea in 16th century, reflect Siyavus Pasha's mild disposition through the way they decorate the building. As can be known, the decoration on the buildings reflects the common wish and appreciation by the architect and the sponsor and, also, the unwritten decoration rules are never violated. Each shape and motive, symbolizing an idea, used in the decoration easily and directly refers to that which words convey with difficulty. However, when there is nothing left other than the image of the symbol, its affect already disappears. Now, we interpret those motives as just images and decoration for we cannot grasp what they mean and are unable to read their language. Just as the oil-lamp and rosette motives, along with cloud compositions, in Siyavus Pasha Tomb are merely shapes our eyes enjoy.

GİRİŞ

II. Selim (sal. 974-982/1566-1574) ve III. Murad (sal. 982-1004/1574- 1595) dönemlerinin önde gelen isimlerinden olan Siyavuş² Paşa Enderûn'da yetişerek devletin önemli kademelerinde vazifeler aldı. 974/1567'de mîrâhur, iki sene sonra yeniçeri ağası, III. Murad tahta çıktığında ise Rumeli Beylerbeyi idi. II. Selim ve Nurbanû Sultan'ın kızları Fatma Sultan ile 1574'te evlenerek saraya damat oldu. İlk olarak 1582'de Koca Sinan Paşa'dan alınan sadrazamlık makamına oturdu fakat kısa bir süre sonra koltuğunu kendisine rakip gördüğü Özdemiroğlu Osman Paşa'ya kaptırarak çiftliğine gönderildi.³ İkinci sadâreti Mesih Paşa'nın istifâsı ile 1585'tedir. Bu kez de yeniçeri isyanı sebebiyle görevden alındı. 1592'de Ferhad Paşa'nın azledilmesi ile üçüncü kez sadrazam olduğunda eşi Fatma Sultan vefat edeli iki yıl olmuştu.⁴ 1593'te azl-i ebed ile görevinden alınan Paşa, iki yıl sonra Bolu'ya sürgüne gönderildi. Kısa süren sürgün döneminin ardından ömrünün son yıllarını Üsküdar'daki çiftliğinde geçirdi (Ak, 2009, 311-313). Hadîkatü'l-vüzerâ, *Hırvatıyyü'l-asl* dediği Siyavuş Paşa'nın emekliye ayrılışını ve ardından vefâtını şâirâne anlatır: “ ..azl-i ebed-i fermânî ile sadr-ı sadâretten tard ve ib'âd olundukda dâire-i devletden dâmen-çîn-i ferâgat olup râtibe-i tekâüd-i vezâret ile Üsküdar'da vâki' bahçesinde ferş-i kalîçe-i ikâmet etmişdi. 1010 Rebî'u'l-âhirinde azm-i gülşen-sarây-ı cinân edüp civâr-ı rahmet-medâr Ebî Eyyûb Ensârî'de binâ ve ihzâr ettiği kubbe-i âlîde mihmân-hân-ı gufrân oldu. .... Adl ve insâfa mâil vezîr-i mu'tedil idi.” (Hadîkatü'l-Vüzerâ, 1855:38).

Eyüp'teki türbeyi çocuk yaşta vefat eden evlatları için 1582-84 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırmıştı. Mimar Sinan'ın Sâî Çelebi'ye “*sahîfe-i rüzgârda nâm u nişânı kalup dua-i hayr ile yâd olunmasına*” hizmet etmesi için yazdırdığı Tezkiretü'l-Bünyân, Sultan Murad ve Şehzâdesi Mehmed ile birlikte devrin önde gelen sîmâsı Siyavuş Paşa'ya atfedilmiştir (Necipoğlu, 2013:170). Necipoğlu'na göre Mimar Sinan'dan sonra su yolu nâzırı Davud Ağa'yı başmimar olarak 1588'de atayan da Siyavuş Paşa'dır. Davud Ağa elde ettiği bu makamı Darüssaâde Ağası Habeşî Mehmed Ağa ve Siyavuş Paşa ile kurduğu yakın ilişkilere borçludur (Necipoğlu, 2013:678). Nitekim, Paşa'nın eşi Fatma Sultan'ın vefat etmeden önce yapılmasını vasiyet ettiği medreseyi inşa eden de Davud Ağa olmalıdır. Siyavuş Paşa'nın Bulgaristan Harmanlı'da 1584-87 yılları arasında yaptırdığı ve cami ile birlikte medrese, hamam, kervansaray ve köprüden meydana gelen Siyavuş Paşa Külliyesi'nden günümüze ulaşan köprü, Meriç Nehri'nin kollarından olan Uludere üzerinde yer almaktadır.⁵ Paşa'nın

² Pehlevî dilinde Siyavuş veya Siyaveş olarak telaffuz edilen Siyavuş adı, “siyah at sahibi” anlamına gelmektedir. İran'ın millî destan kahramanı olan Siyavuş, Rüstem tarafından yiğit bir delikanlı olarak yetiştirilir. İran mitolojisinde mazlumluk ve masumluğun sembolüdür. Örs, 2009:308-309.

³ “*Ve sene-i mezbûre recebinin on yedinci salı günü ikindüden sonra Hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh -hullidet hilâfetuhü- Kapucular kethüdâsını gönderüp Vezîriazam Siyâvus Paşa hazretlerinden mühr-i izzeti aldurup, çiftliğine gitsün, deyu emr idüp, hemân ol gün emr-i âlîye imtisâl idüp, akşama değin çiftliğine yetüşüp ma'zul buyuruldu.*” Selânikî, I, 146.

⁴ Târîh-i Selânikî, 1590'da bir kız çocuğu dünyaya getirdikten sonra bebeği ve birkaç gün sonra da kendisi genç yaşta vefat eden Fatma Sultan'ın ölümünü kederle kaydeder: “*Ve Sene 998 şa'bânü'l-mu'azzamında Siyâvus Paşa -edâme'llâhu Te'âlâ iclâlehü- hazretleri zevcesi sa'âdetlü sultan hazretlerinin bî-vakt bir kerîmeleri dünyaya gelüp, ikinci gün yine ahirete intikâl eyledi. Ba'dehü birkaç gün sonra Sultân-ı kerîmü'ş-şân hazretleri ol hastalıkda ilaç-pezir olmayup, cümle vesâyâsını yerli yerinde icrâ olunmak için vasiyet-nâme yazup, evlâd-ı kirâmlarına ve sair akrabâ vü ta'allukatlarına vedâ idüp, her birine dağ-ı hasret koyup, ravza-i rıdvâna, dâr-ı na'ime hramân oldu.*” Babası II. Selim'in türbesine defnedilen Fatma Sultan'ın vefâtını takiben vasiyeti üzere bir medrese inşa edilmiştir. Selânikî, I, 222. Süleymaniye'de Siyavuş Paşa Sarayı yakınlarındaki Sultâniye Medresesi veya Siyavuş Paşa Medresesi olarak anılan yapının bir inşa kitabesi bulunmaz. Bununla birlikte Fatma Sultan adına düzenlenen kitâbesi Sultan'ın vefât yılına 998/1590'a rastlar. Mimar Davud Ağa'nın eseri olabileceği tahmin edilen medrese binası eğimli bir arazide, farklı döşemelere sahip dört ayrı mahzen olarak düzenlenen bir bodrum katı üzerine inşa edilmiştir. Bir dersane ile on dört öğrenci hücreleri olan medreseye aklı ve naklî ilimler okutmak üzere ilk müderris 999/1591'de atanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar faaliyet gösteren yapı günümüzde harap vaziyettedir. Ahunbay, 1994:20-21.

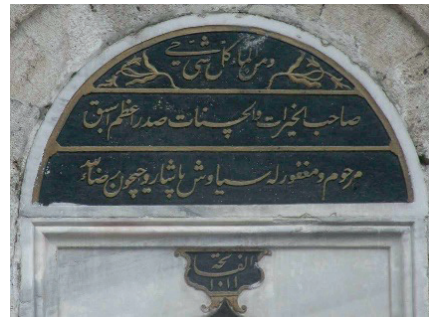
⁵ 9 Eylül 2020'de yayınlanan bir habere göre tarihi köprü'nün Edirne Tanıtım ve Turizm Derneği ile Bulgaristan Harmanlı Belediyesi'nin 'Eski Tarihsel ve Kültürel Koridorların Canlandırılması' projesinin bir parçası olarak restore edileceği duyurulmuştur. Bulgaristan'daki Osmanlı mirası Siyavuş Paşa Köprüsü, restore edilecek (malkarahaber.com.tr) erişim tarihi 20.10.202; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde H.1230 tarihli bir vesika “*Uzuncaabat Hasköy kazasının Harmanlı nahiyesine tabi Harmanlı ve tevabii köyleri ahalisinin, Uludere nehri üzerinde Siyavuş Paşa Vakfı'ndan olan köprü hizmeti mukabilinde*” vergiden muaf tutulmaları ile ilgilidir. BOA,C..NF.22-1083.

günümüze ulaşmayan Üsküdar'daki bahçeleri ve çiftliği ile Süleymaniye'deki sarayından⁶ başka İstanbul Bakırköy'de kırk dönümlük bir arazi üzerinde köşk, ahır, mutfak ve hamamlar, müstahdem odaları ve su mahzenlerinden oluşan bir bahçesi bulunmaktadır. Siyavuş Paşa Bahçesi olarak anılan bu bahçeden günümüze bir havuz ile bir kâgir köşk ulaşabilmiştir (Erdoğan, 1958:160-161). Genişçe bir alana yayılan Davud Paşa Sarayı'nın⁷ bahçesine bitişik olan bu köşkün Mimar Sinan'ın eseri olduğu, Topkapı Sarayı Haremi'ndeki III. Murad Köşkü ile olan benzerliği sebebiyle, tahmin edilmektedir (Artan, 1994:20). Büyük bir dikdörtgen havuzun ortasına kesme taştan inşa edilen ve geniş ayaklar üzerine oturtulan yapı dikdörtgen planlı, kubbeli ve ocaklı bir divânihâne, küçük bir oda, abdesthâne ve servis mekanları ile bunların üzerindeki bir asma kattan oluşur. Yapım tarihi bilinmeyen köşkün kuzeydoğusunda yer alan bir çeşmenin kitâbesindeki 1571-72 tarihi köşkün ve diğer birimlerin de inşâ tarihi olmalıdır (Gündoğdu, 2009:89).

SIYAVUŞ PAŞA TÜRBESİ

İstanbul'un Eyüp semtinde Câmî-i Kebîr Caddesi'nde yer alan Siyavuş Paşa Türbesi, Sokullu Mehmed Paşa ve Mîrimîrân Mehmed Paşa'nın Türbeleri ile komşudur. Paşa'nın ikbal ve idbâr, zenginlik ve yoksunluklarla geçen uzun ömrü 1010/1602'de nihayete erdiğinde evlatlarının yanına, Eyüp'te Mimar Sinan tarafından 1582-84 yılları arasında inşa edildiği düşünülen türbeye defnedilmiştir. Nev'îzâde Atâullah Efendi, Siyavuş Paşa ile ilgili, "*Hazret-i Eyyûb Kasabası'nda sâhil-i bahrde türbe-i mahsûsada medfûndur. Vezîr-i sâ'ib-tedbîr idi. 'Âşe sa'iden ve mâte şehîden.*" (Atâî'den aktaran Canatar, 2004:88) demektedir. Esasında 1584, türbeyi çeviren avlu duvarının üzerinde yer alan çeşmenin inşâ tarihidir. (Fotoğraf 1-2) Bir yapım kitabesi bulunmayan türbenin revaklı girişinde ketebehû Hızır imzalı, celî sülûs ile "*Kâle Subhânallâhu Te'âlâ, Küllü şey'in hâlikun illâ vechehû, lehû'l-hükmü ve ileyhi türce'ün. Sadekallâhü'l-azîm.*"⁸ yazan bir âyet kitâbesi yer alır. (Fotoğraf 3) Türbenin caddeye bakan penceresinin üçgen alınlığının celî sülûs kitâbesinde (Fotoğraf 4) Paşa'nın vefâtı üzerine Hükmî isimli bir şair tarafından tarih düşürülmüştür:

Fotoğraf 1-2. Siyavuş Paşa Türbesi Çeşmesi. Kitabesinde "*Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Sadr-ı a'zam-ı esbâk, merhûm ve mağfûrun lehû Siyâvuş Paşa rûhiçün rızâen lillâh el-Fâtiha. 1011*" yazmaktadır.

Kaynak. ottomaninscriptions.com

⁶ Vakfiyesine göre "*mahmiyye-i Konstantîniyye'de Süleymaniye altında*" bulunan Siyavuş Paşa Sarayı, Kara Murad Paşa tarafından 1060/1650'de Siyavuş Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın mirasçılarında 30.000 kuruşa satın alınmıştır. İçerisinde bulunan binalar tamir edilirken yeni binalar da inşa edilmiştir. Canatar, 2004:88-90.

⁷ İstanbul surlarının dışında, Osmanlı döneminde Davud Paşa Sahrası denilen mevkide yer alan Davud Paşa Saray manzumesi, irili ufaklı köşkler, havuz, mescit, daire, hamam, hizmet binaları, ahır gibi çeşitli yapı türlerinden meydana geliyordu. Bu binalar arasında sefer sırasında padişahın konakladığı, iki katlı, düzgün kesme taştan, kubbeli bir yapı olan Davud Paşa Hünkâr Kasrı, mimari özellikleri bakımından Siyavuş Paşa Kasrı ile benzerlikler göstermektedir. Abdülmecid döneminden sonra terk edilinceye kadar çeşitli tadilatlar geçiren kasır günümüzde Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından kullanılmaktadır. Eyice, 1994:45-48; Gül, 2015:5-6.

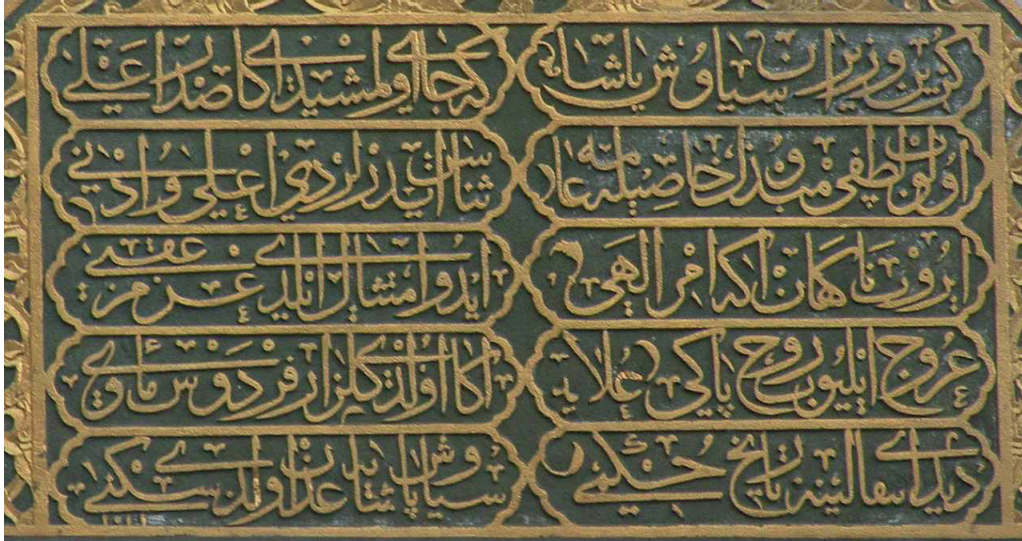
⁸ *Allah Subhânehü ve Te'âlâ şöyle buyurmuştur: "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hükmüm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."* Kasas/88. *Şüphesiz Allah doğruyu söyledi.*

“Güzîn-i vezîrân Siyâvuş Paşa / Ki cây olmuş idi ana sadr-ı a'lâ / Olup lufti mebzûl hâs ile a'mâ / Senâsın ederlerdi a'lâ vü ednâ / İrüp nâgehân ana emr-i İlâhî / İdiüp imtisâl eyledi 'azm-ı ukbâ / Urûc eyleyüp rûh-ı pâk-ı a'lâya / Ana oldu gülzâr-ı Firdevs me'vâ / Didi intikâline târîh Hükmi / Siyâvuş Paşa'ya 'Adn oldu süknâ. 1011.”

Fotoğraf 3. Siyavuş Paşa Türbesi girişi âyet kitâbesi.

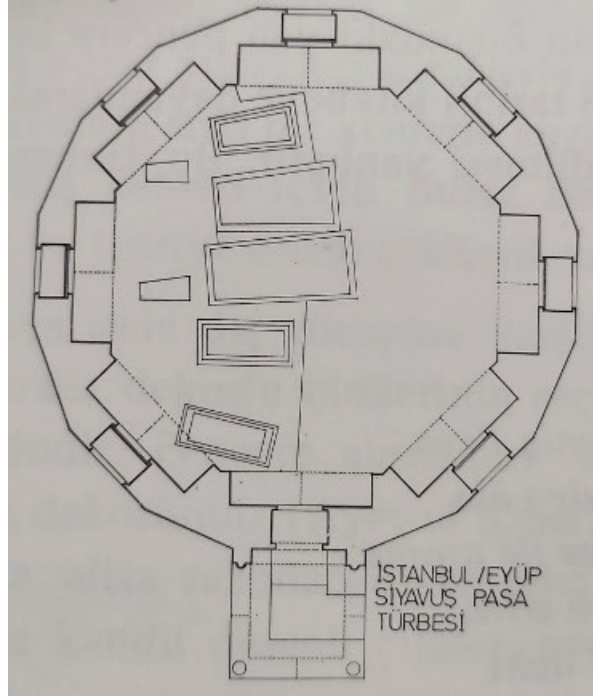

Fotoğraf 4. Siyavuş Paşa'nın vefât kitâbesi.

Kaynak. ottomaninscriptions.com

Giriş revakının sivri kemerlerinde, kapı kemerinde ve iç mekanın kemerlerinde farklı renklerde somaki mermeri dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Kesme küfeki taşından yapılmış olan türbe dıştan onaltıgen ve içeriden sekizgen planlıdır. Kubbe sivri kemerlerle birbirine bağlanan sekiz payeye oturur. Türbenin iki kat pencere düzeninde üst kat pencereler alçı şebekeli ve sivri kemerli, alt kat pencereler demir kafesli ve dikdörtgen çini alınlıklıdır. Kapı girişi içeriden Bursa kemerlidir (Kuran, 229; Demiriz, 1989:68-71; Kurtbil, 315-316). (Fotoğraf 5)

Fotoğraf 5. Siyavuş Paşa Türbesi planı.

Kaynak. Demiriz, *Eyüp'te Türbeler*, 1989:69.

Türbede Siyavuş Paşa'nın ahşap sandukasından başka bir ahşap sanduka daha bulunur. Diğer dokuz çocuk mezarı ise çift meyilli mermer kapaklı ve kemer kaideli lahitlerdir. Lahitlerin yüzeyinde yarı stilize çiçekler ve iri gülbezaklarla süslemeler ve nesih yazıyla *kelime-i tevhid*, erkek çocuk lahitlerinin başlarında iri sarıklar yer alır.⁹

Siyavuş Paşa Türbesi Çini Bezemeleri

Siyavuş Paşa Türbesi iç mekânı yapıyla çağdaş ve orijinal, şeffaf sıraltına çok renkli İznik çinileri ile bezenmiştir. Bitkisel ve sembolik motiflerle oluşturulan çini panolar ile çini kitâbeler türbe içerisindeki ölçülü dağılımlarıyla ağırbaşlı bir hava estirirler.

Giriş kapısının Bursa kemerli mermer sövelerinin iki yanında, altı üstlü yerleştirilmiş ikişer pano dikkati çeker. Bunların altında kalan boşluklar taş desenli çinilerle tamamlanmıştır. Kemerin üzerinde celî sülüs bir kitabe yer alır. Panolar ile kitabenin üzeri ise tek satır olmak üzere yine celi sülüs bir kitabe ve taç bordür çinileri ile tamamlanmaktadır. Böylece giriş kapısının etrafı bir çini manzumesi ile çevrelenmiş/vurgulanmış olur. Çini kitabeler, köşebentli, iki farklı bordür ile çevrelenmiş ve taç kısmı bordürleri ile tamamlanmış olarak iç mekânda her bir pencerenin dikdörtgen alınlığını oluşturur. Ayrıca alt kat pencereler ile üst katın fil gözü pencerelerinin arasında bir ikinci çini kitabe hattı bütün mekânı kuşatır. Kubbeye geçişte kullanılan pendentiflerin orta kısımlarına yerleştirilen dairevi formlu çini kitabelerle yapının çini bezemeleri tamamlanır. Kubbeyi taşıyan ayaklar üzerindeki nişlerin içleri ise devşirme çinilerle doldurulmuştur. Kubbeye ve pendentiflerdeki çinilerin arka fonunda orijinal olmayan hatayi, rumi, ve geometrik kompozisyonlu kalemişi süslemeler yer alır. Yapının bütününde, kemerlerde, kapı ve pencere sövelerinde ve lahitlerde kullanılan mermer işçiliği ise çinilerle ahenkli bir bütünlük arzeder.

⁹ Selaniki'nin "*Siyavuş Paşa hazretlerinin bâlâ-bülend ferzend-i ercümendi âsib-i rüzgâr ile hâke düşüğüdür*" başlığıyla verdiği habere göre henüz yirmi beş yaşında olan paşanın Fatma Sultan'dan olma oğlu, camide teravih namazını kılıp eve gelmiş, sabah namazında ise ölü bulunmuştur. Selaniki, II, 799.

Giriş kapısının iki yanında kullanılan birbirine eş ve etrafı bir bordür ile çevrelenmiş panolar üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Aynı zamanda üç ayrı kompozisyon sahasının arasını da ayıran bordürde hatayi ve lale motifleri ile ulama bir desen yer alır. Kobalt mavi zemin üzerinde beyaz bırakılmış desende bir birim iki farklı yöndeki hatayilerden çıkan laleli dalların birbiri içine kıvrılmasıyla tamamlanır. Motif içlerinde turkuvaz, yeşil ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Bordür karoları köşelerde dönüş yapmaz.

Üst kısımda simetrik olarak tasarlanmış olan dört kenarı köşebentli sahada, ana temada beyaz zemin üzerinde bir kandil motifi yer alır. Yukarıdan aşağıya doğru düğümlü bir zincir ile sarkıtılan kandil motifi kapak, gövde, perspektifli çizilmiş ayak kısmı ve sarkacı ile gerçeğe oldukça yakın olarak betimlenmiştir. Kandilin kobalt mavi renk ile boyanmış zemini üzerinde simetrik rumili desen beyaz bırakılmış, motif detaylarında kırmızı ve az miktarda açık yeşil renk kullanılmıştır. Kandilin boyun kısmı üzerinde, kobalt mavi kapağında ve taban kısmında mercan kırmızı renk ile dendanlı süslemeler yer alır. Kandilin etrafında, zincirlerin gövdeye monte edilen kısımlarında, yukarıdan aşağıya doğru inen kobalt mavi renkteki zincirin detaylarında, başlangıç ve bitişi ile düğüm ve sarkacında mercan kırmızı renk kullanılmıştır. Köşebentlerin arasındaki boşlukta bu iri ve tek motif gerçeğe oldukça yakın çizimi ile duvara asılmış hissi uyandırır. Yukarıda ve altta farklı desen sahalarındaki köşebentler yeşil zemin rengi üzerinde bulut motifleri ile bezenmiştir. Mercan kırmızı ile boyanmış bulut motiflerinin dış sınırları beyaz bırakılmış, nokta detaylarında kobalt mavi kullanılmıştır. Köşebentlerin etrafı önce beyaz ardından kalın kırmızı ile dendanlandırılmıştır. Panonun alt kısmındaki bordürler köşebent karoları ile birlikte tasarlanmıştır. Panonun genelinde renkler çok canlı ve parlak olmakla birlikte beyaz zemin üzerinde yoğun olarak kırık ve çatlaklar oluşmuştur. (Fotoğraf 6)

Orta kısımdaki, dört köşesinde bu kez rumi dekorlu köşebentlerin kullanıldığı panoda, ana temada aşağıda bir vazodan, hatayilerin içinden çıkan, etrafı yapraklarla çevrelenmiş, uzunca bir şemse motifi yer alır. Aşağıdaki vazoda bulut motifleri ile oluşturulmuş simetrik bir kompozisyon görülür. Esasında vazonun dış sınırlarını da bulut motifleri şekillendirmiştir. Ayaklı, boyunlu ve kulplu olan vazoda bulut motifleri mercan kırmızı rengine boyanmış, motiflerin dış sınırları beyaz bırakılmıştır. Desen zemini kobalt maviye boyanırken desen içindeki noktalarda turkuvaz renk kullanılmıştır.

Fotoğraf 6. Siyavuş Paşa Türbesi kandil motifi pano.

Vazonun içerisindeki arka arkaya iki hatayi motifi, yaprak kümeleri ve goncalar arasından çıkan şemse motifi yukarı doğru ilerleyerek beyaz zeminli sahayı bütünüyle doldurur. Etrafı önce dendanlarla sonra yapraklarla çevrilmiş olan şemse, ucuna yerleştirilen tepelik ile birlikte iri bir alevi andırır. Kobalt mavi zeminli desen sahasında hatayi, gonca ve saz yapraklarla simetrik bir desen yer alır. Beyaz bırakılmış olan motiflerin detaylarında yeşil, kırmızı ve kobalt mavi renkler kullanılmıştır. Aşağıdaki vazonun iki yanından çıkan iç içe mavi ve yeşil iki saz yaprak ile bunların sırtındaki gonca ve bahar dalları farklı yönlerde meylederek boşluğa zarifçe uzanır. Yukarıda ve aşağıda farklı şekillerdeki köşebentler yeşil zemin üzerinde beyaz bırakılmış rumiler ile doldurulmuş, köşebentlerin çevresi önce beyaz ardından kırmızı renkli kalın dendanlar ile çevrilmiştir. Rumilerin detaylarında kırmızı ve kobalt mavi kullanılmıştır. Panonun bütününde kullanılan yeşil renkte akma ve solma görülürken özellikle mercan kırmızı parlaklığını korur. Bununla birlikte şemsenin alt kısımlarında kırık ve çatlaklar göze çarpar. Kapının sol tarafındaki panonun alttaki iki karosu mevcut değildir.

Alt kısımdaki üç sırada ise yeşil zemin üzerinde beyaz, ince kırmızı damarlı doğal taş dokulu çiniler yer alır. Bu dekorun iç kısmında sulandırılmış siyah zeminli ve kırmızı damarlı bir hat daha bulunur. Bu doğal taş görünümü türbenin bütünde kemerlerde kullanılan renkli ve dokulu mermerlerle de uyum göstermektedir (Şen, 332). Bordür çinileri aşağıya kadar devam eder fakat sol tarafta yedi ve sağ tarafta eksik altı çini karonun Çinili Köşk'ün deposunda muhafaza edildiği söylenmektedir (Arlı ve Altun, 254-255).

Panoların üstünde iki satır halinde lacivert zemin üzerine beyaz celi sülüs ile Kur'an-ı Kerim'den ayetler yer alır. En üstte ise tek şerit zencerek ve içi rumi dolgululu tepeliklerin meydana getirdiği taç bordürleri kompozisyonu tamamlar. (Fotoğraf 7)

Fotoğraf 7. Siyavuş Paşa Türbesi girişinde çini panolar ve kitabeler.

Siyavuş Paşa Türbesi Çini Kitâbeleri

Siyavuş Paşa Türbesi'nde alt kat pencerelerin her biri üzerindeki dikdörtgen çini alınlıklarda lacivert zemin üzerinde beyaz celî sülüs ile *Âyetü'l-kürsî ve Âl-i İmrân Sûresi*'nden âyetler yazılıdır. Dört köşesi köşebentli yazılar mercan kırmızı ve kobalt mavi zeminli iki farklı bordür ile çevrelenmiştir. Bordür aralarını beyaz cetveller ayırır. Kitabelerin taç kısmı ise yine bordürlüdür. Bu kez kırmızı renkli bir cetvel ile çevrelenen ikinci bordür ile taç bordürü arasında tekli zencerek şerit kullanılmıştır. Bu kombinasyon bütün pencere alınlıklarında tekrarlanır. (Fotoğraf 8) Celî yazıda harflerin boşlukları kırmızı renk ile doldurulmuştur. Köşebentlerde yeşil zemin üzerinde beyaz ile rumili bir desen yer alır. Bu köşebent sahaları beyaz, kırmızı damarlı dendanlar ile yazı zemininden ayrılır. Yazının çevresindeki ilk bordürde kırmızı zemin üzerindeki beyaz bırakılmış desende iki farklı penç ve yapraklarla ulama bir kompozisyon görülür. Bu iki motifi birbirine bağlayan saplar sade yapraklarla içe doğru kıvrılarak tamamlanır. Köşe dönüşlerinde simetri uygulanmadan desen akışı devam ettirilmiştir. Motif detaylarında kobalt, yeşil ve kırmızı kullanılmıştır. İkinci bordür ise türbenin girişi yanındaki panoların çevresinde kullanılan bordürün farklı renklerle tekrarıdır. Fakat burada sağ alt köşedeki ufak ihlali saymazsak köşelerde simetri uygulandığı görülür. Kobalt mavi zemin üzerindeki beyaz bırakılan motifler yeşil, kırmızı ve az miktarda kobalt ile detaylandırılmıştır. İki bordür aynı karo üzerine aktarılmıştır. Taç kısmında ise birbirine eklenen iki farklı tepelik motifi biteviye devam eder. Bu kez beyaz zemindeki motifler kobalt mavi, yeşil ve mercan kırmızı renklere boyanmıştır. Kobalt mavi üzerine daha koyusu ile noktalamalar yapıldığı görülür. Alınlık çinileri üzerinde herhangi bir tahribat görülmez. Renkler bütün parlaklık ve canlılıklarıyla bugüne ulaşmıştır. Türbenin yedi pencere alınlığındaki âyet-i kerîmelerin sırası ile okunuş ve anlamları şöyledir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allahu lâ ilâhe illâ hû, el-Hayyu'l-Kayyûm. Lâ te'huzühû sinetün velâ nevm. Lehû mâ fi's-semâvâti vemâ fi'l-ard. Men zellezî yeşfe'u 'indehû illâ bi-iznih. Ye'lemu mâ beyne eydihim vemâ halfehum. Velâ yuhîtüne bi şey'in min 'ilmihî illâ bimâ şâe, vesî'a kürsiyyühü's-semâvâti ve'l-ard. Velâ yeûdühû hıfzühümâ ve hüve'l-'aliyyü'l-'azîm.” (Bakara, 2/255). *“Rabbenâ lâ tüziğ kulübenâ ba'de iz hedeytenâ veheb lenâ min ledünke rahmeten, inneke ente'l-Vehhâb. Rabbenâ inneke câmi'u'n-nâsi li yevmin lâ raybe fihi, inne'llâhe lâ yuhlifü'l-mî'âd.”* (Âl-i İmran 3/8-9.)

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah, - O'ndan başka ilah yoktur- ölümsüz hayata sahip, bütün varlıkları ayakta tutan ve onları devamlı gözetip durandır. Ne uyuklar ne uyur. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan kim nezdinde şefaate yeltenebilir? Yarattıkları ile ilgili her şeyi bilir. Kulları ise dilediği kadarından başka ilminden bir şey kavrayamazlar. Gücü, hükümleri ve yüceliği gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları gözetlemesi O'na asla ağır gelmez. O yücedir, büyüktür! Ey bizim Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kaydırma kalplerimizi, rahmet ihsan et bize katından; çok çok bağışta bulunan şüphesiz ki Sensin sadece! Ey bizim Rabbimiz! Sensin toplayacak olan bütün insanları muhakkak, geleceği şüphe götürmeyen günde. Gerçekten Allah caymaz va'dinden, miâdını da şaşırılmaz.”

Siyavuş Paşa Türbesi'nde alt kat pencereler ile üst katın fil gözü pencereleri arasında yapıyı çepeçevre dolanan yazı şeridi ise bu kez lacivert zemin üzerine beyaz celî sülüs ile Rahmân Sûresi'nden âyetler aktarır. Bu yazı şeridinde bordür kullanılmamıştır. Harflerin içleri mercan kırmızı ile boyanmıştır. Çini karolarda herhangi bir eksik veya tahribat gözlenmez. Besmele ile başlayan ve giriş kapısının üzerinde tamamlanan yazı şeridinin okunuş ve anlamı şöyledir:

Fotoğraf 8. Siyavuş Paşa Türbesi pencere alınlığı.

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Er-Rahmân. Alleme'l-Kur'an. Haleka'l-insân. Allamehu'l-beyân. Eş-Şemsü ve'l-kameru bihusbân. Ve'n-necmu ve's-şeceru yescüdân. Ve's-semâe rafe'ahâ ve veda'al mîzân. Ellâ tedğav fi'l-mîzân. Ve ekîmü'l-vezne bi'l-kıst, velâ tuhsiru'l-mîzân. Ve'l-'arda veda'ahâ li'l-enâm. Fîhâ fâkîhetün, ve'n-nahlü zâtü'l-ekmâm. Ve'l-habbü zü'l-'asfi ve'r-reyhân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Haleka'l-insâne min salsâlin ke'l-fehhâr. Vehaleka'l-cânne min mâricin min nâr. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Rabbü'l-meşrikayni ve Rabbü'l-mağribeyn. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Merace'l-bahreyni ye'l-tekyân. Beynehümâ berzehun lâ yebğiyân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Yahriücu min hüme'l-lü'lü'ü ve'l-mercân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Velehü'l-cevâri'l-münşeâtü fi'l-bahri ke'l-a'lâm. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Küllü men 'aleyhâ fân. Ve yebkâ vechu Rabbike zü'l-Celâli ve'l-İkrâm. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Yes'eluhü men fi's-semâvâti ve'l-'ard, külle yevmin hüve fi şe'n. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Senefruğu leküm eyyühe's-sekalân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Yâ ma'sera'l-cinni ve'l-insi inisteta'tüm en tenfuzü min ektâri's-semâvâti ve'l-'ardi fe'n-fuzü, lâ tenfuzüne illâ bi sultân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Yürselü 'aleykümâ şivâzun min nârin ve nühâsün felâ tentesrân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Feize'n şekkati's-semâü fekânet verdeten ke'd-dihân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. (Rahman, 55/1-38). Kul yâ 'ibâdiye'l-lezîne esrafü 'alâ enfüsihim lâ teknatü min rahmeti'l-lâh. İnne'l-lâhe yağfiru'z-zünûbe cemî'an. İnnehü Hüve'l-Ğafûru'r-Rahîm. (Zümer 39/53).

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Rahmân, öğretti Kur’ân’ı, insanı yarattı ve ona meram anlatma ve anlamayı öğretti. Güneş ve Ay bir hesaba göre hareket eder, bitkiler, ağaçlar da secde edip dururlar. Gökyüzünü O yükseltti ve teraziyi meydana getirdi ki, tartıda sınırı aşmayasınız. Tartarken adaleti yerine getirin, teraziyi eksik tutmayın. Yeryüzünü de canlı varlıklar için döşeyip serdi, onda meyveler, salkım tomurcuklu hurma ağaçları, yapraklı taneler ve güzel kokulu bitkiler vardır, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan yarattı, cinleri de yarattı ateş alevinden, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? O, iki doğunun Rabbi, iki batının da Rabbidir, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Salıverdi iki denizi birbirine kavuşmak üzere, ancak aralarında bir engel vardır, karışmazlar birbirine, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? İkisinden de inci ile mercan çıkar onların, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? O’nundur denizde yükselen gemiler, dağlar gibi, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Yeryüzünde ne varsa hepsi fâni, yüce ve iyilik sahibi Rabbin bâkî, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Göklerde ve yerde kim varsa, ondan dilekte bulunur, O her an bir yaratma bir başka tecellide, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Yakın bir zamanda göreceğiz hesabınızı, ey insanlar ve cinler, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Ey insanlar ve cinler topluluğu, gücünüz yetiyorsa semanın ve arzın derinliklerine nüfuz ediniz. Oralara ancak bir sultanla (Allah’ın size bahşettiği bir güçle, ilimle) girebilirsiniz, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Üstünüze ateş alevi ve erimiş bakır dökülecektir de kurtuluş çaresi bulamayacaksınız, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Gök yarılıp kızgın yağa benzeyen bir kızıl gül durumuna dönüştüğü zaman... artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz?

Ey kendilerine zulmedip aşırılığa sapmış olan kullarım! Kesmeyin ümidinizi Allah’ın rahmetinden, muhakkak ki Allah bütün günahları bağışlar, şüphesiz O çok bağışlayan, çok merhamet edendir. “ Yan duvarlarda iki adet dört kenarlı köşebentli kitabe daha bulunur. Yeşil zemin üzerinde beyaz rumi desenli köşebentler yazı sahasından beyaz ve kırmızı dendanlı şeritlerle ayrılır, dikdörtgen yazı levhalarının etrafı kırmızı renkli cetvellerle çevrilmiştir. (Fotoğraf 9-10) Lacivert zemin üzerindeki beyaz celfî sülüs yazılarda şu ayetler aktarılır:

“*Hûrun maksûrâtün fi ’l-hıyâm. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Lem yetmişünne insün kablehüm velâ cân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Müttekiine ‘alâ rafrâfin hudrin ve ‘abkariyyin hisân. Febieyyi âlâi rabbi kümâ tükezzibân. Tebâreke ’s-mü rabbike zü ’l-Celâli ve ’l-İkram.*” (Rahmân 55/72-78).

“Ve çadırlarında sahiplerine tahsis edilmiş duran huriler, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Onlardan önce ne cin ne de insan eli değmiştir onlara, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Yeşil, harikulâde güzel yastıklara yaslanmış olarak, artık Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz? Yüce, çok yücedir ismi, ulu ve ikram sahibi Rabbinin! “

Türbenin sekiz pandandifi üzerinde sekiz adet daire formunda kitabe yer alır. *Allah, Muhammed, Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin* isimlerini içeren celfî sülüs yazılar lacivert zemin üzerine beyaz ile dir. (Fotoğraf 11) Harf gözleri kırmızı renk ile doldurulmuştur. Yazı zemininde seyrek olarak rumî, hatayî, penç ve içi bezemeli iri yaprak motifleri kullanılmıştır. Kitabelerin çevresini ince bir bordür çevirir. Dairevi çini levhaların üzerine yazılar kimi kez düz kimi kez ise diyagonal biçimde yerleştirilmiştir. (Şen, 334). Yer yer kırık ve çatlaklar olmasına rağmen pandantif çinileri oldukça iyi durumdadır.

Fotoğraf 9-10. Siyavuş Paşa Türbesi'nde yazı şeridinden bağımsız iki âyet kitabesi.

Siyavuş Paşa Türbesi'nde altı adet mermer nişin içerisi farklı yapılarda da kullanılmış olan devşirme çiniler ile doldurulmuştur. (Fotoğraf 12-13)

Fotoğraf 9-10. Siyavuş Paşa Türbesi mermer nişler içerisinde devşirme çiniler.

SONUÇ

Osmanlılar'ın İstanbul'da inşa ettikleri ilk büyük külliye olan Eyüp Sultan Külliyesi çevresi yıllar içerisinde sahabiden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ve İstanbul kuşatmalarında şehit düşen diğer sahabilerin kabirlerinin yakınına defnedilmek isteyen saray erkânı ve devlet ricâli ile büyük bir nekropole dönüşmüştür. Siyavuş Paşa Türbesi de Eyüp'te yoğunluk kazanmış olan Mimar Sinan eserlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde vazife alan, aralıklı olarak üç kez baş vezirlik makamına oturan Siyavuş Paşa, 1602 senesinde vefat ettiğinde, Eyüp'te Mimar Sinan'ın 1584'te tamamladığı türbeye defnolunmuştur. Esasında bu türbe Paşa'nın sağlığında, genç yaşta vefat eden evlatları için yapılmıştır. Türbede biri Siyavuş Paşa'nın olmak üzere iki ahşap sanduka ile birlikte, bitkisel motiflerle bezeli, başları sarıklı dokuz mermer lahit bulunur. Dışarıdan onaltıgen olan yapı, içeride sivri kemerlerle birbirine bağlı sekiz payeye oturan bir kubbe ile örtülüdür. İki katlı pencere düzeninde yeterli miktarda ışıkla aydınlanan iç mekân, şeffaf sıraltına çok renkli 16. yüzyıl İznik çinileri ile ön plana çıkar. Bu çiniler, kitabeler ile bitkisel ve sembolik motiflerle dekore edilmiş çiniler olarak iki ayrı içeriğe sahiptir.

Siyavuş Paşa Türbesi kitabelerinde alıntılanan Âyetü'l-kürsî, Rahmân Sûresi, Zümer Sûresi ve Âl-i İmrân Sûresi'nin âyetlerinde tevhid inancı, ilahî rahmetin yansımaları, tabiatın yaratılışı ve işleyişi, Allah'ın insana verdiği değer ve ihsan ettiği nimetler, bütün yaratılmışların fânî olduğu ve yalnız Allah'ın bâkî kalacağı, Allah'ı inkâr edenlerin âkıbeti ve müminlere müjdelenen cennet nimetleri ile Allah'ın bağışlayıcılığından asla ümit kesilmemesi vurgulanır. Klasik dönem Osmanlı dinî mimarisinde Kur'ân-ı Kerim'den âyetler içeren çini kitâbe kullanımı oldukça yaygınlık kazanmıştır. Cami ve türbelerde pencere alınlıkları ve mekânı dolanan yazı kuşakları ile pandantifler üzerinde Allah, Muhammed (sav) isimleri, çihâr yâr-ı güzîn ve Hasan ve Hüseyin (rah)'ın isimleri lacivert zemin rengi üzerinde beyaz celî sülüsle, etrafında bir veya birden çok bordür ile birlikte yer alır. Yazı zeminleri 16. asırda seyrek olarak hatayî ve rumî grubu motiflerle bezenmiştir.

Siyavuş Paşa Türbesi giriş kapısı (medhal), mermer söveli ve Bursa kemerli iç tarafının iki yanına yerleştirilmiş birbirine eş panolar ve kitâbeler ile türbenin bütününde çininin ağırlıklı olarak kullanıldığı merkezi ifade eder. Üç kısımdan oluşan pano kombinasyonunda, en üstteki bölüm kandil motifine ayrılmıştır. Beyaz zemin üzerinde, dört kenarı bulut dolgulu köşebentlerle çevrilen kandil, sanki bir mermer nişin içerisinde, gerçeğe yakın boyut ve betimiyle, yukarıdan aşağıya doğru sarkıtılmış hissi uyandırır. Bilindiği gibi kandil motifi dinî mimaride kullanılan sembolik bir motiftir. Bursa Yeşil Türbe'de (1421) mihrap nişinde, zemini hatayî çiçekleri ile sıvama bezeli, köşebentli kapalı bir form içerisinde yer alan stilize kandil motifi, aşağıda bir vazo ve vazunun iki yanında alevli iki şamdanla birlikte tasvir edilmiştir. Şam'da Dervişîye Camii'nin (1575) çinili mihrabında yeşil somaki mermer sütunlu bir kemerin tepe noktasından aşağı sarkıtılan kandil motifi, nâleyn-i şerîfeyn ile beyaz zemin üzerinde tasvir edilmiştir (Gruber, 2020:59). Eminönü Yeni Cami (1597) hünkâr mahfilinin çinili mihrabında iki farklı kompozisyonun dönüşümlü tekrar ettiği hatayî motifleri ile oluşturulmuş kartuşlarda, desen sahasının yukarısına küçük kandil motifleri sıralanmıştır. 17. yüzyılda üretilmiş olan Kâbe ve Mekke-Medine tasvirli çini panolarda da küçük kandil motifleri yer alır. Topkapı Sarayı Haremi'nde Kara Ağalar Mescidi'nin Kâbe tasvirli çinili mihrabında ana temada onlarca küçük kandil motifi hem yukarıdan aşağı doğru sarkıtılmış hem de merkezdeki Kâbe'nin etrafını iki sıra halinde kuşatmıştır. Brooklyn Müzesi'nde sergilenen dinî konulu mavi beyaz 17. yüzyıl panosunda üç kandil motifi sivri kemerlerin içine yerleştirilmiştir (Dumlupınar, 2021:50). 18. yüzyıl mavi beyaz Kütahya çinileri ile bezeli Kütahya Alo Paşalı Camii'nde mihrap nişi içerisinde yer alan beyaz zeminli üç sahada uzun zincirlerle sarkıtılmış, dipleri iri püsküllü kandil motifleri dikkati çeker (Demirsar Arlı ve

Altun, 2008: 334-335). Sığınak anlamına gelen mihrap Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Meryem'in inzivâya çekildiği ve melekler tarafından beslendiği kutsal mâbedi anlatmak için kullanılır. Mihraba konan yazılar da Hz. Meryem'in hikâyesini hatırlatır mâhiyette seçilir. Ruh kalpte Allah'a sığınır, burada ona ihsan edilen ilahî gıda ise lütuftur (Burckhardt, 2005: 102-105). Camilerde mihrap yönünde kandil motifi aynı zamanda Nur Sûresi'nin ilgili âyetini de akla getirmektedir: "Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili şudur: Duvarı bir hücre, içinde bir kandil, kandil de bir cam fânus içinde." (Nûr 24/35) Bununla birlikte Allah'ın ilk yarattığı varlık mutasavvıflara göre nûr-ı Muhammedî'dir, yani Hz. Muhammed'in nurudur (Özşenel, 1998/1:183). İslam tasavvufuna göre ilahî tecellîye mazhar olan Allah'ın velî kullarının kalpleri de birer nur kabıdır. Böylelikle Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yakınına gömülmek isteyen her mümin gibi Siyavuş Paşa'nın da bu isteğinin sebebi peygamber sevgisi ve onun arkadaşlarına (ashâb) duyduğu derin muhabbet ve alakadır. Türbede, mihrabın ters istikametinde, kapı girişi çinilerindeki kandil motifleri de Ebû Eyyûb'u ve onun kalbinden etrafına yayılan nûru ifâde ediyor olmalıdır.

Siyavuş Paşa Türbesi girişindeki kandil motifli panonun hemen altında ise vazolar ve şemseli bir pano yer alır. Cilt sanatından diğer süsleme sanatlarına aktarılmış olan şemse motifi Arapça'da güneş anlamındaki şems kelimesinden türemiştir. Klasik dönem Osmanlı çiniciliğinde sıklıkla kullanılan şemse motifi panolarda, ana temada dikey olarak, iri ve oval formuyla tek başına veya aşağıda bir vazolar ile yer almaktadır. Eyüp Sultan Türbesi'nin vazolar ve şemseli panolarında arka plan hatayîli desenlerle doldurulmuştur (Dirim, 2010:28). Rüstem Paşa Camii'nin (1553) çinili mihrabında da vazolar ve şemseye arka planda hatayîli ve rumîli bir desen eşlik eder. Üsküdar Atik Vâlîde Camii'nde (1583) mihrap bölümünde kullanılan vazolar ve şemseli panolarda, arka planda bahar dalları ile beyaz desen sahası tamamen bezenmiştir (Turan Bakır, 2000:99). 17. yüzyılda ise vazolar ve şemseler arasındaki mesafenin arttığı, şemselerin boyutlarının küçülerek desen sahasının daha yukarı kısımlarına kaydığı Topkapı Sarayı Haremi ile Hatice Turhan Sultan Türbesi ve Yeni Cami'de pek çok çini panoda görülmektedir (Dumlupınar, 2005:502). Siyavuş Paşa Türbesi şemseli panosu ise köşebentli desen sahasının orta kısmında, arka zemin beyaz bırakılarak, uzun oval formu ile diğer örneklerden ayrılır. Bu anlamda 16. yüzyılda üretilmiş olan Siyavuş Paşa Türbesi çini panoları beyaz zemin üzerindeki kandil ve şemse motifleri ve şemsenin alt kısmında, başka bir yerde benzeri bulunmayan, bulut motiflerinden teşkil edilen vazolar ile diğer örneklerden kendine mahsus tasarım özellikleri ile ayrılmaktadır. Bilindiği gibi klasik dönem yapıları bânî ile mimarın müşterek zevklerini genel süsleme kaidelerinin dışına çıkmadan taşırlar. Bezemede kullanılan şekil ve motifler ise sözcükler ile anlatılamayan fikri doğrudan ve en yalın biçimde aktaran ifâde vasıtalarıdır. Fakat yüzyıllar içerisinde nesilden nesile aktarılamayan bu anlam neticede sadece bir görüntü ve süs olmaktan ne yazık ki kendini kurtaramaz.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada Etik Kurul İznine Gerek Yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada Finansal Destek Alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada Potansiyel Çıkar Çatışması Bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AHUNBAY, Z. (1994). Siyavuş Paşa Medresesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 20-21.
- AK, M. (2009). Siyavuş Paşa, Kanijeli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 311-313.
- ARTAN, T. (1994). Siyavuş Paşa Köşkü. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 1994, 20.
- BOA, C..NF..22-1083
- CANATAR, M. (2004). Kara Murad Paşa'nın Bilinmeyen Vakfiyesi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 24, 88-90.
- DEMİRİZ, Y. (1989). *Eyüp'te Türbeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 68-71.
- DEMİRİZ, Y. (1994). Siyavuş Paşa Türbesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 21-22.
- DİRİM, R. (2010). *İznik Çinisinde Şemse Uygulamaları*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DEMİRSAR Arlı, B. ve Altun, A. (2008). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları, 254-255;334-335.
- DUMLUPINAR, Z. (2015). *Topkapı Sarayı Harem Dairesi 17. Yüzyıl Çini Pano Tasarımları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DUMLUPINAR, Z. (2021). Brooklyn Müzesi'nde Bulunan İznik Çini ve Seramikleri. *3. Uluslararası Kültür, Sanat ve Edebiyat Kongresi Tam Metin Kitabı*, Ankara, 33-51.
- ERDOĞAN, M. (1958). Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri. *Vakıflar Dergisi*, 4, 149-182.
- EYİCE, S. (1994). Davud Paşa Sarayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 45-48.
- GÜL, S. (2015). Davutpaşa Sahrası'nda Bir Otağ-ı Hümayun Davud Paşa Hünkâr Kasrı. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 7, 2-16.
- GÜNDOĞDU, H. (2009). İstanbul Bahçelievler'de Siyavuş Paşa Köşkü Üzerine Bazı Gözlemler. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 22, 83-113.
- GRUBER, C. (2020). *Osmanlı- İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 59.
- HASKAN, M.N. (1996). *Eyüp Sultan Tarihi*. İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları, 209-211.
- İNTERNET: Osanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-Vüzerâ* 1271 (1855). acikerisim. tbmm.gov.tr Erişim: 3.11.2021
- İNTERNET: TURAN BAKIR, S. (2000). İznik çinilerinde Şemse Formu. *e-dergi,atauni.edu.tr*, 96-104. Erişim: 12.11.2021
- KUBAN, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları, 340.
- KURAN, A. (1988). *Mimar Sinan'ın Türbeleri: Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. 1, 229.
- KURTBİL, Z. H. (2009). Siyavuş Paşa Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 315-316.
- NECİPOĞLU, G. (2013). *Sinan Çağı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 170, 678, 736.
- ORMAN, İ. (2001). Eyüp Sultan Türbelerindeki Çini Envanter Çalışmaları. *Eyüp Sultan Sempozyumu* 5. 224-233.
- ÖNEY, G. (1976). *Türk Çini Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 103-104.
- ÖRS, D. (2009). Siyavuş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 308-309.
- ÖZŞENEL, M. (1998). İlk Yaratılan Varlıkla İlgili Rivayetler. *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, I, 171-189.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânîkî (1003-1008/1595-1600)*. C.I-II, Haz. İpşirli, M. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

ŞEN, F. (1998). Eyüp'te Siyavuş Paşa Türbesi Çinilerinde Renk ve Kompozisyon Özellikleri. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II, Tebliğler Kitabı*, 328-335.

ÜNSAL, B. (1982). İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması. *Vakıflar Dergisi*, 16, 77-120.

ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZEYDE FAALİYET GÖSTEREN KOBİLERDE ETİK YÖNETİMİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Analysis and Evaluation of Ethical Management in National and International SMEs

Hacı ÇELEĞEN¹, Arzu POLAT²

ÖZET

Bu araştırmada ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletme (KOBİ) çalışanlarının işletmelerinde etik kuralların uygulanmasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca çalışanların (cinsiyet, yaş, kurumda çalışma süresi gibi) ve işletmelerinin (faaliyet alanı, yeri gibi) bazı özelliklerine göre de çalışanların etik kuralların uygulanmasına ilişkin görüşlerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma 2013-2014 yılında Ankara ili OSTİM Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren toplam 314 çalışan ile yürütülmüştür. Araştırma kapsamında KOBİ çalışanlarının etik algılarını belirlemek üzere ölçek geliştirilmiş ve 90 çalışana ön uygulamada ulaşılarak veri toplama aracının geçerlik ve güvenilirliği hesaplanmıştır. Ardından görüşleri alınan 224 çalışanın görüşleri doğrultusunda bulgular elde edilmiştir. Veri toplama aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonrasında oluşturulan taslak maddelerin işletme etiği, yönetici etiği, satış etiği ve işyerinin sosyal yaşamı desteklemesi olmak üzere dört başlık altında toplandığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılan KOBİ çalışanlarının görüşlerinin incelenmesi amacıyla betimsel istatistikler, frekans ve yüzde hesaplamalarından yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, KOBİ çalışanlarının işletmelerindeki uygulamaların etik kurallara genel olarak uygun olduğu şeklinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Çalışanların işletmelerinin işletme etiği, yönetici etiği, satış etiği ve işletmelerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik algılarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte işyerinde yönetici/işyeri sahibi olarak çalışanların şef/ustabaşı/işçi olarak çalışanlara göre etik algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik yönetimi, işletme etiği, yönetici etiği

ABSTRACT

In this research, it is aimed to determine the opinions of the employees of small and medium-sized enterprises (SMEs) operating at national and international level on the implementation of ethical rules in their enterprises. Within the scope of the research, it was also examined whether the views of the employees on the application of ethical rules differed according to some characteristics of the employees (such as gender, age, working time in the institution) and their businesses (such as the field of activity, location). The research was conducted in 2013-2014 with a total of 314 employees operating in the OSTİM Industrial Zone in Ankara. Within the scope of the research, a scale was developed to determine the ethical perceptions of SME employees and the validity and reliability of the data collection tool was calculated by reaching 90 employees in the pre-application. Then, the findings were obtained in line with the opinions of 224 employees whose opinions were taken. It was determined that the draft items created after the validity and reliability study of the data collection tool were grouped under four headings: business ethics, managerial ethics, sales ethics and workplace support for social life. Descriptive statistics, frequency and percentage calculations were used to analyze the opinions of SME employees participating in the research. As a result of the research, it was determined that SME employees stated that the practices in their enterprises were generally in accordance with ethical rules. It has been determined that the perceptions of the employees about the business ethics support of their businesses do not differ significantly according to their gender. On the other hand, it has been determined that the ethical perceptions of employees as managers / business owners in the workplace are higher than those who work as supervisors / foremen / workers.

Keywords: Ethics management, business ethics, managerial ethics

1. ORCID: 0000-0002-0678-7057

2. ORCID: 0000-0002-6251-8214

1.YL Mezunu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, hacci.celegen@hbv.edu.tr

2. Araştırma Görevlisi Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, arzulolat@osmaniye.edu.tr.

*Bu çalışma Gazi Üniversitesinde "Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren Kobilere Etik Yönetimin İncelenmesi" adıyla savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

*ÇELEĞEN, H. ve POLAT, A. (2022). "Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren Kobilere Etik Yönetimin Analizi ve Değerlendirilmesi", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.151-168
Makale Geliş Tarihi: 15 Aralık 2021 Kabul Tarihi: 15 Mayıs 2022

EXTENDED ABSTRACT

Ethic; the right or wrong of the values and rules that form the basis of the individual and social relations established by people; It is a discipline of philosophy that investigates good or evil in a moral context. Just like the social and political lives of individuals, their economic lives are also shaped and regulated within the framework of ethical rules. Economic life; It includes an area of activity that enables individuals to be together and meet their basic and advanced needs. The concept of ethics, which basically expresses the moral value in societies; When it specifies the moral values or rules to be followed in business life, it is called "business ethics". The aim of the children of the enterprises is to make profit, and the enterprises should not ignore the value judgments of the society while making a profit. In this research, it is aimed to examine the views of SME employees on ethics, which is an important building block for businesses to exist, ensure their continuity and promise future. In this direction, the opinions of SME employees operating at national and international level on the implementation of ethical rules in their businesses were determined. At the same time, the gender, age, educational status, marital status of the employees, working time in the institution, their positions in the institution and the size of the workplaces, the place of activity of the workplaces, the field of activity of the workplaces, the status of receiving ethics seminars in the workplaces, the violation of ethics in the workplaces, the extent to which the employees in the workplaces violate the ethics. Studies were also conducted on whether the perceptions of the employees on the issue of ethics show a significant difference according to their thoughts that they acted appropriately. The research was conducted in 2013-2014 with a total of 314 employees operating in the OSTİM Industrial Zone in Ankara. Within the scope of the research, a scale was developed to determine the ethical perceptions of SME employees and the validity and reliability of the data collection tool was calculated by reaching 90 employees in the pre-application. Then, the findings were obtained in line with the opinions of 224 employees whose opinions were taken. It was determined that the draft items created after the validity and reliability study of the data collection tool were grouped under four headings: business ethics, managerial ethics, sales ethics and workplace support for social life. Descriptive statistics, frequency and percentage calculations were used to analyze the opinions of SME employees participating in the research. In order to determine whether the ethical perceptions of the employees differ according to the characteristics of the employee and the workplace, unrelated measurements t-test, Levene homogeneity test, one-way analysis of variance and multiple comparison LSD test were calculated; the results were interpreted in tables. In addition, the Pearson correlation coefficient was calculated in order to determine the relationships between the ethical perceptions of the employees towards different practices in their businesses. As a result of the research, it was determined that SME employees stated that the practices in their enterprises in all sub-dimensions were generally in accordance with the ethical rules.

GİRİŞ

Etik; insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerlerin, kuralların doğru veya yanlışlığını; iyi veya kötülüğünü ahlâksal bağlamda araştıran bir felsefe disiplini. Bireylerin sosyal, siyasi yaşamları gibi ekonomik hayatları da etik kurallar çerçevesinde şekillenmekte ve düzenlenmektedir. Ekonomik hayat; bireylerin bir arada bulunmasını, temel ve ileri düzey ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayan bir faaliyet alanını içine almaktadır. Temel olarak toplumdaki ahlaki değeri ifade eden etik kavramı; iş yaşamındaki uyulması gereken ahlaki değerleri ya da kuralları belirttiği zaman “iş etiği” olarak adlandırılmaktadır.

Son yıllarda etik kavramı, işletmecilik dünyasının en önemli konuları arasında yer almaya başlamıştır. İşletmeler örgüt içinde ve dışında iş etiği bakış açısını yaymak için etik değerlerini geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Çünkü günümüzde değerlere dayalı davranış ve yönetim biçimleri, işletmelerin var olabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için ön koşullardan biri haline gelmiştir.

İşletmelerde önemli bir yeri olan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ’ler), genellikle işletme sahipleri tarafından yönetilen ve aile işletmesi olan, daha çok yerel faaliyetler gösteren, finansman kaynakları kısıtlı, az sermaye ve az personel ile çalışan iktisadi teşebbüslerdir. KOBİ’ler, ülkede istihdamı sağlama, iş imkanı oluşturma, girişimciliği teşvik etme, bölgesel kalkınmayı hızlandırma, ekonomiye süreklilik kazandırma rolleri bakımından ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan işletmelerdir (Keklik, 2007).

Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin neredeyse tamamı (%99,5) 1-150 arasında işçi çalıştıran küçük veya orta boy işletmelerden oluşmaktadır. Ülke işletmesi için önem teşkil eden KOBİ’lerin ekonomik istikrarsızlık, ekonomik kaynaklara erişim güçlüğü, eleman yetiştirme ve kalifiye eleman temininde yaşanan sıkıntılar, modern üretim teknolojilerinin eksikliği, yönetim sorunları, kalite ve standart eksikliği, yenilikçi sistemlerin yokluğu, bilgi kaynaklarına erişim güçlüğü, rekabetçi düzenin neden olduğu kısıtlamaları ve siyasi engeller ile prosedürleri KOBİ’lerin dezavantajları arasında gösterilebilir (KOSGEB, 2011). KOBİ’lerin kâr elde edip büyürken aynı zamanda etik ilkelere bağlı kalması önem taşımaktadır. İşletmelerin etik kurallara bağlı kararlar almasının personelin örgütsel bağlılığın, müşteri memnuniyetinin, performansın artışına olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir (Schwepker, 1999:45; Altun, 2013).

Bu bağlamda araştırma kapsamında KOBİ’lerde görev yapan çalışanların işletme etiğine ve işletme eğitimini oluşturan unsurlara (yönetici etiği, satış etiği, sosyal yaşam desteği etiği) ilişkin görüşlerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda yeni KOBİ modelleri oluşturulması ya da mevcut durum üzerinde geliştirici faaliyetlerin düzenlenmesi için öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

1. Etik Kavramı ve Özellikleri

Yunanca “ethos”, anlamı “karakter” olan, yani “töre” sözcüğünden türemiş ve töre bilimi olarak da tanımlanan etik kavramı, yanlış doğrudan ayırabilmek amacıyla ahlâkın üzerinde yeniden düşünülerek varılan sonuçlarla, lokal bir kavram olarak daha evrensel bir yapı sergilenmesidir (Gözener, 2008:7).

TDK (2014) tarafından etik kavramı “çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü” ve “ahlaki, ahlakla ilgili” olarak tanımlanmaktadır.

Ural (2003) iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın ne olduğunu araştırmanın etik olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda etiğin insan eylemlerini yöneten ilkeleri, iyi, mutluluk, erdem, özgürlük gibi kavramları incelediğini belirtmektedir.

Pehlivan (1998) etiği; insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplini olarak tanımlamaktadır. Etik basit bir tanımla, doğru-yanlış ölçütleridir (Pehlivan, 1998).

Ateş ve Oral (2003), etik kavramının tarihsel süreç içerisinde önceleri daha çok siyaset düşüncesiyle işlendiğini ve yönetici kişilerin ahlakı ile ilgili olduğunu belirtmektedirler.

Etik; geçmiş ve bugüne ilişkin doğru ve yanlış ölçülerin anlatımıdır. İnsanların töresel ya da ahlâksal ilişkilerini, davranış biçimlerini ve görüşlerini anlatan bir felsefe dalıdır. Kullanılan ahlâk terimlerini ya da ahlâki yargıların statüsünü analiz eden etik, takılan ahlâki tutumların ardında yatan yargıları ele almaktadır (Acar, 2000).

Etik, bir etkinlik alanı olarak ahlaki olanın özünü ve temellerini araştıran bir felsefe etkinliğidir. İnsanların kişisel ve sosyal yaşamındaki ahlaki sorunları ele alıp bunları incelemektedir. Aynı zamanda etik, ahlaki nitelikteki davranış, eylem ve yargıları ilgilendiren bir konu olarak felsefenin bir çalışma alanını oluşturmaktadır (Aydın, 2006).

Özlem (2004) etik kavramının toplum hayatını derinden etkilediğini; ahlaksal bilinci geliştirerek kavramlara yeni ve somut anlamlar yüklediğini belirtmektedir. Etiğin görevi herhangi bir ahlak geliştirmek, ahlaklar çokluğuna bir yenisini eklemek ve insanlara bu ahlaka uyulmasını öğütlemek değildir. Etik, ahlak kavramının kendisini incelemeli ve uygulamalıdır.

Etik, insan eylemleri ile birlikte, bir eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sorgulayarak ahlak, iyi, ödev, gereklilik, müsaade gibi kavramları ele almaktadır. Bu bağlamda, etiğin konusunu ahlaki eylem ve yargılar oluşturmaktadır. Bu bağlamda etik, sorumluluklarının bilincinde olan insanların davranışlarını şekillendirmesinde etkilidir.

2. Etik İlkeler

Bir toplumdan diğerine çok büyük değişiklik göstermeyen temel ve üst etik değerlerin ve ilkelerin adalet, doğruluk dürüstlük, tarafsızlık, sorumluluk olmak üzere etik ilkelerinin dört başlıkta toplanması mümkündür: Toplumsal, ekonomik, fiziki ve teknolojik koşullar. Söz konusu etik ilkeler, toplumdaki egemen ilkeleri ve uygulama kurallarını belirlemektedir. Ancak, zamanla bu koşullardaki değişikliklere paralel olarak ilkeler ve uygulamalar da gelişme ve değişim göstermektedir (Arslan ve Berkman, 2009). Etik davranış kuralları öncelikle bir ülkenin uluslararası arenadaki itibarı ile ilgili olan, ülkeler arası değerlendirmelerde öncelikle bakılan bir parametredir (Alıcı, 2008:67).

Etik ilkelerin geliştirilmesinde genellikle temel alınan yaklaşımlar hakkaniyet ilkesi, insan hakları, faydacılık veya bireysellik ilkesidir (Pehlivan, 1998).

Hakkaniyet ilkesi, bütün kararların tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olması üzerinde odaklaşmaktadır. Örneğin bu ilkeyi kullanan bir yöneticinin karar vereceği duruma ilişkin bütün gerçeklerden emin olması gerekmektedir. **İnsan hakları ilkesi**, bireylerin varlığı, bütünlüğü ve temel

insan hakları üzerine odaklanmaktadır. Bu ilkeyi benimseyen bir yöneticinin, iş görenlerden örneğin dinsel inançlarına aykırı davranışlar yapmalarını asla beklememesi gerekmektedir. **Faydacılık ilkesi**, herkes için en iyi olacak kararın verilmesini yüklenmektedir. **Bireysellik ilkesi**, bireylerin temel amaçlarının uzun dönemli olarak kişisel kazançlarını artırmak olduğunu vurgulamaktadır. Burada uzun dönemli terimi anahtar kavramdır. Bireysellik ilkesi kısa dönemde fazla kazanç sağlamak için yapılan yanlış eylemleri içermemektedir (Pehlivan, 1998).

Görüldüğü gibi etik ilkeleri doğru ve güzel davranış ve yönelimleri içermektedir. Ancak belirli bir koşulda uygun davranışın gerçekleşmesi için yalnızca etik ilkeleri yazmak yeterli değildir. Bir meslek dalı için geliştirilen iş etiği kurallarının etkili olabilmesinin ön koşul, kurallara tüm paydaşlarca gereksinim duyulmasıdır. İlke ve kuralların tarafsız, adil ve kapsamlı bir biçimde, herkesin yararına olacak düzenlemeleri içereceği konusunda ortak bir görüşün olması gerekir. Bu nedenle, öncelikle ilgili meslek dalında paydaşların, etik ilkelerin oluşma sürecine dahil edilmesi gerekmektedir. (Gözener, 2008).

3. Etik Türleri

Etik alanındaki çalışmalar üç başlık çerçevesinde şekillendirilmektedir: betimleyici etik, normatif etik ve meta etik (Pieper, 1999).

Betimleyici etik, ahlak ve ahlaki eylem bağlamında, olan ya da olması gereken olgularla ilgilenmektedir. Ahlak alanındaki bilimsel yaklaşımı tanımlayan bu etik anlayışı norm bildirmek ya da kural koymak yerine, sadece insan eylemlerini gözlemleyerek eylemlerin sonuçlarını betimlemektedir. Ahlaki inançlarla ilgili sosyolojik ve psikolojik olguları ifade etmektedir (Cevizci, 2008).

Normatif etik, nasıl eylemde bulunmalı, nasıl yaşamalı ya da nasıl bir insan olmalı soruları ile ilgilenmektedir. Bu doğrultuda insan varlıklarına neyin doğru ve neyin yanlış, neyin kötü ve neyin iyi olduğu ve belli durumlarda insanların neyi yapması ve neyi yapmaması konusunda, hangi nihai amaçların peşinden koşulması ve insanların hayatlarını nasıl sürdürmesi gerektiği ile ilgili bilgi vermekte ve insanların ahlaki eylemleri için norm ve düzenleyici ilkeler getirmektedir (Cevizci, 2008).

Meta etik, normatif etiğin ortaya koyduğu ahlaki yargıların içerikleri ve birbiri ile ilişkilerini incelemektedir. Ahlaki kavramların anlamını dil ve ahlak ilişkisi içinde analiz etmektedir. Başka bir ifadeyle meta etik, normatif etiğin koymuş olduğu ahlaki yargılar üzerine tartışmakta ve bu yargılarda geçen kavramları analiz etmektedir. (Cevizci, 2008).

4. Meslek ve İş Etiği

Kamu görevlilerinin davranışlarında iki temel etken rol oynamaktadır. Bunlardan biri yasalar, diğeri ise etik değerlerdir. Yasalar, kamu görevlilerinin davranışlarını dışsal olarak belirlemekte ve denetlemekte iken, etik değerler, davranışı içsel olarak yönetmekte ve denetlemektedir.

Tarih boyunca, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda yaşanan gelişmelerin, toplumların ve toplumsal değerlerin dönüşümüne neden olduğu görülmektedir. İnsanların beklenti ve gereksinimleri, toplumsal değerlere yüklenen anlam, iş yaşamındaki ahlak ve etik anlayışı, gelişmelere bağlı olarak şekillenmektedir (Gök, 2008:13).

İş etiği kavramı, toplumsal modernleşme ve demokratikleşmeyle birlikte ahlak felsefesinin yerini büyük ölçüde hukuka ve hukuk felsefesine bıraktığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren de daha sık kullanılmaya başlanmış, iş etiği bilincinin artmış ve iş etiği ayrı bir çalışma alanı haline gelmiştir (Serbest 2002:7).

Yönetmelik etik, yönetmelik kararların verilmesinde, tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olmalıdır. Başka bir anlatımla bireylerin varlık ve kişiliklerine saygı duyulmasını, herkes için en iyi olacak eylemlerin seçilmesini ve bu eylemlerde adalet eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, sorumluluk, açıklık, sevgi, hoşgörü gösterme gibi evrensel değerleri temel alınmasını sağlamalı ve yöneticilere kamu hizmetlerini sunarken eylemlerinde yol gösterici, rehber olan davranış ilkelerini içermelidir (Aydın, 2005).

İş ahlakının ortaya çıkışı, insanlık tarihi kadar geriye götürülebilir. Ancak 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte ticaretin yaygınlaşarak uluslararası sınırları zorlaması ve bunun sonucu ortaya çıkan sorunlar, iş yaşamında iş ahlakını en çok tartışılan konulardan biri haline getirmiştir (Özgener, 2002:178). Türk kamu yönetiminin en büyük sorunlarından biri etik dışı faaliyetlerin yaygın olmasıdır. Türkiye’de etik dışı faaliyetler, bireysel boyutları aşmış kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu durum vatandaşların devlete olan güvenini zedelemektedir (Özdemir, 2008:180).

İş etiği, iş dünyasındaki davranışları yönlendiren, onlara rehberlik eden etik prensipler ve standartların toplamı olarak tanımlanabilir. İş etiğini açıklamaya çalışan tüm tanımlar, belirli bir durumdaki yanlış ve doğrunun ne olduğu konusundaki var olan kuralları, standartları ve etik ilkeleri içine almaktadır. Spesifik bir davranışın etiğe uygun olup olmadığı, yalnızca bireylerin kişisel etik ve değerleri tarafından değil, kitle iletişim çıkar grupları ve örgütleri de içine alan toplum tarafından belirlenmektedir. Bu yargılar örgütlerin etkinliklerinin toplum tarafından kabulünü ya da reddini etkilemektedir. Meslek etiği de doğrudan doğruya insanla ilgili mesleklerde uyulması gereken davranış kuralları olarak tanımlanabilir. Meslek etiğinin en önemli yanı, dünyanın neresinde olursa olsun, aynı meslekte çalışan bireylerin bu davranış kurallarına uygun davranmalarının gerekli olmasıdır (Pehlivan,1998).

Etik en genel anlamda ahlaki açıdan doğru - yanlış ya da iyi - kötü ile ilgilidir. Etik ilkeler ve kurallar toplumun birleştiricileri olarak ortak yaşamı mümkün kılmakta, toplum düzenini sağlamaktadır. İş etiği ise etiğin bir alt kümesi olarak iş dünyasındaki etik sorunları incelemekte, davranışlara rehberlik etmek üzere kurallar geliştirmeyi amaçlamaktadır. İş etiği, işletmelerin ürün ve hizmet üretme ve dağıtım aşamalarında gerek örgüt gerekse birey çalışan düzeyindeki davranışların etik boyutları ile ilgilenir ve bu davranışlara ilişkin yol gösteren kuralları kapsamaktadır (Arslan ve Berkman, 2009). Kısacası, iş etiği insan ilişkilerinin temelinde yer alan değerleri ve özel gruplar için geliştirilmiş belirli davranışları, kuralları ve normları içermektedir.

Özdemir(2008), kamu yönetiminde etik ilkelerin hakim bir anlayışa dönüşmesi için bir takım tedbirlerin belirleyici olacağını belirtmektedir. Bu tedbirleri ise şu şekilde sıralamaktadır: kamu yönetimi siyaset baskısından kurtarılmalı ve özertleştirilmelidir; kamu personel istihdam ve ücret politikası, kamu görevlilerini bu tür tutum ve davranışa girmelerini gerekli kılmayacak bir yapıya kavuşturulmalıdır; kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmaları işler hale getirilmelidir; kamu personelinin hizmet içi eğitim faaliyetleri vasıtasıyla etik davranışlar konusundaki duyarlılıklarının canlı tutulması sağlanmalıdır.

Öztürk (1999), yönetim etiği anlayışını şu şekilde sıralamaktadır:

- Kamu hizmetlerinde etik standartlar açık ve anlaşılır olmalı,

- Etik kurallar yasal düzenlemelerle çelişki içinde olmamalı,
- Kamu görevlileri için etik kılavuz ve danışmanlık mekanizmaları kurulmalı,
- Kamu görevlileri, kendilerine karşı yapılan haksız eylemlere karşı hak ve yükümlülüklerini bilmeli,
  - Etiksel altyapıya siyasilerin katkısı kamu çalışanlarının etiksel yönetimini güçlendirmeye dönük olmalı,
  - Karar alma süreçleri şeffaf olmalı ve kamuoyu bilgilendirilmeli,
  - Yönetim sistemi, bozulmalarla mücadele edebilir hale getirilmeli,
  - Yönetim karar ve politikaları etik davranışları ilerletmeye dönük olmalıdır.

Kurum ve işletmelerin yönetimlerinde uymaları gereken etik kurallar bulunmaktadır. Bu ilkeler, yönetim etiğine uygun davranış ilkeleri olarak nitelendirilebilir. Bu davranış ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

- *Adalet ve eşitlik:* Adalet, temelinde eşit toplumsal koşullar ve imkanlar ölçüsünde tüm insanların özgürce ve çok yönlü gelişmesini, eşit hak ve sorumlulukların paylaşıldığı bir toplumda kişilerin yaratıcılıklarını sergileyerek çalışabilmelerini, temel hak ve ödevlerin eşitçe tanınmasını, kişi erdemlerinin güvence altına alınmasını öngören bir etik ve hukuk ilkesidir. Eşitlik ise, tüm insanlara eşit muamelede bulunmayı, herkesin yaş, cinsiyet, ırk, etnik ve dini köken, sosyo-ekonomik statü, kültürel geçmiş açısından eşit muamele görmesini ve kamu hizmetlerine eşit oranda ulaşabilmesini ifade etmektedir (Baydar, 2004). Çalışanlar arasında adaletsizlik ve eşitsizliğin olduğu durumlarda çalışanların ve/veya müşterilerin kurum ya da kuruluşa olan güveni zedelenmektedir. Aynı zamanda bu durum çalışanların performanslarını ve bağlılıklarını da olumsuz etkilemektedir.
- *Doğruluk ve açıklık:* Kamu hizmet ve faaliyetlerinin sunulmasında, hizmet ve faaliyeti sunan görevlilerin doğruluk, dürüstlük ilkeleriyle hareket etmeleri ve hizmetin doğru ve açık bir şekilde sunulması gereklidir. Kamu yönetiminde, kamu personelinin doğruluk ve dürüstlük erdemleriyle hareket etmeleri ötesinde açıklık da büyük önem arz etmektedir. Kamunun açıklığı sağlanırken, öncelikle kamuya açıklanacaklar ve açıklanmayacaklar arasındaki sınır çizilmeli ve kamuya açıklanmayacaklar istisnayı oluşturmalıdır (Baydar, 2004). Doğruluk ve açıklık etik ilkesine göre yönetilen işyerleri ve kurumlara olan beklentiler ve hizmetler de net ve açık bir şekilde öngörülebilecektir. Bu sayede kuruma olan güven artacaktır.
- *Tarafsızlık:* Tarafsızlık ilkesi yönetici, çalışan ve kurumda var olan tüm personelin tarafsızlığını ifade etmektedir. Tarafsızlık; kişilerin performanslarını, kararlarını, görevlerini yapmasını etkileyen ya da etkileme ihtimali bulunan, ekonomik değeri olan veya olmayan, doğrudan veya dolaylı olarak verilen, kabul edilen her türlü eşya ve menfaat hediye kapsamında bulunmaktadır (Alıcı, 2008). Bu doğrultuda hizmet veren kuruluşun hedef kitlenin yaş, cinsiyet, ırk, dil, din gibi her türlü bireysel farklılıklarını gözlemeksizin sunması gerekmektedir. Bu doğrultuda tarafsızlık ilkesinin beraberinde eşitlik ilkesini de getirdiği görülmektedir. Çünkü tarafı olmayan bir kurum ya da hizmet tüm kişilere eşit davranıyor demektir.
- *Sorumluluk ve hesap verebilme:* Sorumluluk veya sorumlu olma, kişinin her çeşit etik ilişki içinde olduğu insanlarla, insani değerlerinin dolaylı olarak korunmasına veya zarar görmesine neden olmasıdır (Baydar, 2004). Sorumluluk ve hesap verme özelliğine sahip olan kurumlar, kurumlar içindeki yönetici ve çalışanların performanslarının daha yüksek olması beklenmektedir. Bireyin davranışlarının sorumluluğunu alması, o davranışı ve hizmeti gerçekleştirmeye olan bağlılığını belirtmektedir.
- *İnsan haklarına ve kuruma bağlılık:* Kurum ve kuruluşların hizmet verme amaçları her şeyden önce insanların daha iyi bir yaşam sürmeleri içindir. Bu nedenle çalışan ve yöneticilerin insan haklarına saygılı olmaları ve hizmetlerini bu yönde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Yönetici

ve çalışanların aynı zamanda çalıştıkları kuruma bağlı olmaları, kurumun çıkarlarını gözetmeleri lazımdır. Ancak kurumun çıkarlarına yönelik işlerin insan haklarına ve diğer yönetim ilkelerine uygun olması gerekmektedir.

- *Olumlu insan ilişkileri:* Kurumların kendi içindeki çalışanlarının, müşterilerinin ve kurumlar arasındaki ilişkilerin samimi bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle küçük işletmelerde çalışan sayısının ve müşteri sayısının az olması dolayısıyla olumlu insan ilişkileri daha kolay sağlanabilmektedir. Çalışanlar arasında kurulan olumlu ilişkiler hizmetin performansını etkilemektedir. Müşteriler ile kurumlar arasında kurulan samimi ilişkiler de hizmet kalitesini göstermektedir.

- *Kaynakları etkin kullanma:* Kaynakların, kurumsal amaçlar ve kamu yararı doğrultusundan harcanması, kişisel çıkarlar yönünde kullanılmaması, kaynakların etkin kullanılmasını yani tutumluluğu ifade eder ki tutumluluk, beraberinde aşırılığa kaçmamayı, haddi aşmamayı yani israfa neden olmamayı da hedeflemektedir (Baydar, 2004).

5. KOBİ'lerin Genel Özellikleri ve Ekonomideki Yeri

2003 yılında ilk KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı'nın hazırlanma sürecinde ortak bir KOBİ tanımının bulunmuyor olması nedeniyle KOBİ'lere yönelik stratejilerin oluşturulması konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Avrupa Birliğinde ortak KOBİ tanımına geçilmesi ve üye/ aday ülkelere tavsiye niteliğinde yayınlanması sonrasında ülkemizde tüm kurumlar için geçerli olacak ortak bir KOBİ tanımı belirlenmiştir. 18 Kasım 2005 tarih ve 25997 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ve 18 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik" ile, KOBİ'lerin sınıflandırılmasında Avrupa Birliği'nde olduğu gibi çalışan sayısı, bilanço ve satış büyüklükleri esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, sonraki yıllarda izlenecek politikalar için uygun bir karar verme zemini hazırlanmış ve 2007-2009 KSEP'in kesin tanımı yapılmış bir hedef kitleye odaklanması sağlanmıştır. Ortak KOBİ tanımı ayrıca, KOBİ'lere verilen devlet destekleri konusunda Avrupa Birliği'ne olan taahhütlerin de sağlıklı bir ortamda takip edilebilmesini sağlamıştır (KOSGEB, 2011).

İktisat terimleri sözlüğünde (2004) küçük ve orta boy işletmeler olarak tanımlanan KOBİ'ler, sahipleri tarafından yönetilen yüksek düzeyde kişiselleştirilmiş, daha çok yerel faaliyetlerde bulunan ve büyümesini genelde iç kaynaklarla finanse edebilen şirketlerdir (TDK, 2014).

KOBİ'lerin ihtiyaç duydukları iş geliştirme hizmetleri geliştirmek ve sunmakla sorumlu, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB); KOBİ'yi, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik'e göre çalışan sayısı 250'den az ve yıllık net satış hâsılatı ya da mali bilançosu 40 milyon TL'yi geçmeyen işletmeler olarak tanımlamaktadır. Sermayesinin veya oy haklarının %25'inden fazlası kamu kurum veya kuruluşunun kontrolünde olan işletmelerin, bu limitlerin içinde olsalar bile KOBİ sayılamayacağı belirtilmektedir (KSEP, 2012 değişikliği).

KOBİ'lerin tanımları incelendiğinde KOBİ'lerin ayırt edici özellikleri, ölçeklerinin küçük olması ve işletme sahiplerinin, genellikle, aynı zamanda yönetici olmalarıdır. KOBİ'lerin bu niteliklerinin, onlara yönelik eğitim hizmetlerinin tasarlanması ve sunumunda göz önünde bulundurulması gerekir. Bu konudaki en büyük risk, büyük işletmelerdeki yöneticileri eğitmek üzere kullanılan yöntemlerin, KOBİ'lerde aynen uygulanmasıdır (Akay, Dağdeviren, Haliloğlu, Kurt ve Taş, 2003).

Ülke içinde faaliyet gösteren KOBİ'ler sayıları, üretimdeki payları ve milli gelire katkıları bakımından ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. İstihdam sağlama ve iş alanları ile imkanları ortaya çıkarması, ekonomiye hareketlilik kazandırması ve bölgeyi kalkındırması gibi KOBİ'lerin ekonomide önemli işlevleri bulunmaktadır (Gündüz, 2006). Özellikle büyük ölçekli işletmelerin, iletişim ve üretim teknolojisindeki yeni değişme ve gelişmedeki değişimlere ayak uydurmaya zorlanan yapısı karşısında KOBİ'lerin değişmeye açık bir yapısı bulunmaktadır (Örücü, Kılıç ve Savaş, 2011:65).

TÜİK 2011 verilerine göre sanayi sektöründe gerçekleşen toplam ihracatın %36'sının KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği; ticaret sektöründeki ihracatın %95'ini KOBİ'ler gerçekleştirirken diğer faaliyet alanlardaki toplam ihracatın %86'sını KOBİ'ler gerçekleştirmiştir. 2011 yılında Türkiye'de girişimin ana faaliyetine ve çalışan sayısına göre dış ticaret ihracat oranları incelendiğinde, KOBİ'lerin Türkiye'deki ihracatın %60'ını karşıladığı belirlenmiştir. Sayısına göre KOBİ'lerin ihracat oranları incelendiğinde, görece en fazla ihracatın 10-49 çalışana sahip KOBİ'ler tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

6. KOBİ'lerde Etiğin Önemi

Dünya genelinde son yirmi yılda KOBİ'lere ve faaliyetlerine olan ilgi artmıştır. Akademisyenler ve işletme profesyonelleri KOBİ'lere farklı açılardan bakan çalışmalar yapmaktadır (Dalyan, 2009:40).Günümüzde değerlere dayalı davranış ve yönetim biçimleri, işletmelerin var olabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için ön koşullardan biri haline gelmiştir. İşletmelerin uluslararası iş standartlarına uyum sağlayabilmelerinde mücadeleci ve yenilikçi olmaları, topluma karşı sosyal sorumluluk üstlenmeleri ve etik değerleri benimsemeleri, son yıllarda önemi artan konular olarak ortaya çıkmaktadır (Gök, 2008:7).Araştırmalar, son yılların başarılı sanayileşmiş ülkelerinin “iş etiği ve sorumluluk” kavramlarını kalkınmada bir araç olarak benimsediklerini ortaya koymaktadır (Özgener, 2002:180).

Son yıllarda etik konusu, işletmecilik dünyasının en önemli konuları arasında yer almaktadır. İşletmeler örgüt içinde ve dışında iş etiği bakış açısını yaymak için etik değerlerini geliştirmektedir. Etik değerler, önemli ahlaki konular karşısında benimsenecek tutumları belirlerken, farklı iş uygulamalarının yönetiminde de yol gösterici olmaktadır (Aydınlık ve Dönmez, 2007:155).Günümüzde değerlere dayalı davranış ve yönetim biçimleri, işletmelerin var olabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için ön koşullardan biri haline gelmiştir. İşletmelerin uluslararası iş standartlarına uyum sağlayabilmelerinde mücadeleci ve yenilikçi olmaları, topluma karşı sosyal sorumluluk üstlenmeleri ve etik değerleri benimsemeleri, son yıllarda önemi artan konular olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüz yüksek etkileşimin olduğu şeffaf piyasa şartlarında, tüketici duyarlılığı ve baskısının arttığı, rekabetin şiddetlendiği ortamda, etik ve kurumsal itibar uygulamaları, işletmeler için bir zorunluluk haline gelmekte ve bir farklılaşma kriteri olarak giderek önem kazanmaktadır. 2000'li yıllarda is dünyasında meydana gelen etik dışı olaylar, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin kamuoyunda hızlı bir şekilde yayılmaya başlaması, müşterilerin dikkatlerinin etik değerler ve kurumsal itibar konuları üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Müşteriler “güvenilirlik” konusunda oldukça duyarlı hareket etmekte ve işletmelerin geçmiş uygulamalarına bakarak karar vermekte, daha güvenilir ve kredibilitesi yüksek işletmelere yönelme eğilimi göstermektedirler.

Çağdaş toplumda meydana gelen tutum ve davranış değişimleri arasında işletmenin artık sadece bir teknik ve ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir kurum niteliğine sahip olması gerekmektedir. Başka bir anlatımla teknik ve ekonomik anlayış biçimine göre, işletme mal ve hizmet üreten bir

kurumdur. Bu işlevini, belli bir kazanç karşılığında yapar ve bununla da görevi bitmiş olur. İşletmeyi toplumsal bir kurum sayan anlayış biçimine göre ise, işletme toplumun sosyal, ekonomik ve politik gereksinimlerine cevap verme ve toplumsal sorunlarını çözmesine yardım etmek gibi çok geniş bir işlev ve görev yükümlülüğünün altındadır (Tosun,1990). Burada bahsi geçen toplumsal sorunların çözülmesine yardım etme sosyal çevreye ve insana olan duyarlılığı ifade etmektedir.

Özellikle son 40 yılda tüketicilerin farkındalık ve duyarlılık düzeyleri yükselmiş, tüketici örgütleri daha bilinçli ve güçlü duruma gelmiş; çevreci kuruluşlar işletmecileri zorlamaya başlamış; sivil toplum kuruluşları ve medya, işletmelerin topluma ne katkıda bulduklarını sorgular hale gelmiş; çalışanların eğitim düzeyi ve beklentileri yükselmiş; devletin çeşitli konularda denetleme - düzenleme girişimleri artmıştır. İşletmeler de tüketiciyi, toplumu, çevreyi ve çalışanını gözeten sorumlu ve etik firma imajını yaratmanın gerekliliğini fark etmişlerdir. Bir bakıma mali sermaye kadar “itibar sermayesi” de önem kazanmıştır. Bu bağlamda, örneğin, 385 bankayı kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre sosyal ve finansal performans arasında ilişki saptanmıştır. Ayrıca, özellikle kurumsal yatırımcıların itibarlı şirketlere yöneldikleri belirlenmiştir. Başka bir araştırmada ise “kurumsal vatandaş” (corporate citizen) olarak algılanan firmaların karlılık oranları S&P 500’deki ortalamadan %10’dan daha yüksek çıkmıştır. 2000’e yakın etik olmayan vakayı inceleyen bir araştırmada ise ilgili şirketlerin hisselerinin büyük değer kayıplarına uğradıkları saptanmıştır. Kısacası, iş etiğinin orta ve uzun dönemde şirketlerin marka değerini ve dolayısıyla da piyasa değerini yükselttiği belirlenmiştir. “Good ethics is good business” – “İyi etik, iyi iştir” söylemi sloganlaşmıştır (Arslan ve Berkman, 2009).

Günümüzde küçük ve orta ölçekli işletme düzeyinde de sosyal ve çevresel faaliyetler oldukça önemli görülmektedir. Özellikle dünya ekonomi piyasasında KOBİ’lerin gerek sayıca artışı gerekse faaliyetlerinin etki boyutunun genişlemesi bu sonucu doğurmuştur. Bu nedenle sosyal sorumluluğu, küçük işletme düzeyinde incelemek bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak bir KOBİ’nin sorumlulukla ilgili çalışmalarında, özellikleri gereği bazen engelleyici bazen de kolaylaştırıcı faktörlerle karşılaşabilmesi mümkündür. Başarılı sosyal nitelikli bir KOBİ olabilmek için de bu faktörlerin bilincinde olmak gerekir. Toplumla birlikte hareket eden etkin bir KOBİ’nin, bu faktörlerden habersiz yaşadığını iddia etmek de imkânsızdır. KOBİ’ler birçok konuda sorun yaşarlarken ihracat yapan KOBİ’lerin bu sorunları katlanarak daha da büyümektedir (Kaya ve Düşükcan, 2009:15).

KOBİ’lerin yüz yüze geldiği etik sorunlara dikkat çeken çalışmalar ise yakın tarihlidir. 1998’de Robert D. Hisrich, KOBİ’lerin etik sorunlarıyla ilgili araştırmalar, KOBİ’lerin diğer işletmelere göre global ekonomide çok önemli olmalarına ve iş dünyasıyla ilgili önemli gelişmeler ve etik açıdan çok daha fazla belirsizlikler altında faaliyet göstermelerine rağmen, oldukça sınırlı olduğunu tespit etmiştir. Ancak bugün KOBİ’ler, pratik etik rehber ihtiyaçlarını daha yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardır. Türkiye’de de daha çok KOBİ’lerin sahip ve yöneticilerinin etik değerlerinin tespitine odaklanan çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaların 2000’li yılların başından itibaren yoğunlaştığını görmekteyiz (Dalyan, 2009:40).

7. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının etik kuralların uygulanmasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi ve çalışanların görüşlerinin bazı özelliklere göre değişiklik gösterip göstermeyeceğinin belirlenmesi amaçlandığından araştırma, genel tarama araştırma modeline örnektir. Geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi

amaçlayan araştırma yaklaşımına tarama araştırmaları denir. Araştırmaya konu olan birey, nesne, olay kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar,1995).

7.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini OSTİM Sanayi Bölgesi'nde uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ'lerde görev yapan toplam yaklaşık 50.000 yönetici ve çalışan oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında toplam 314 çalışanın görüşü alınmıştır. Örneklem belirlenmesinde Büyüköztürk ve diğerleri (2012) tarafından önerilen eşitlik kullanılmıştır.

$$n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0}{N}}$$

Eşitlik. Sürekli değişkenlerde örneklem büyüklüğü tahmini Eşitlikte yer alan $n_0 = (t^2PQ)/d^2$ eşitliği ile hesaplanmakta ve p anlamlılık değeri 0,05 alındığında, $pq=0,25$ olacağından ve tabloda karşılık gelen t değeri 1,96 olduğundan 0,05 anlamlılık düzeyinde $n_0 = 384,16$ olarak hesaplanmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2012). Formülde n_0 yerine konduğunda;

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{50.000}}$$

örneklem büyüklüğü 382 olarak hesaplanmaktadır. Araştırma kapsamında amaçlı örnekleme yoluyla toplam 500 çalışana ölçek ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılan kişilerden 90 kişinin görüşleri öncelikle araştırmanın veri toplama araçlarının geçerlik ve güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının ardından ölçekleri dolduran 250 kişi olduğu ancak bu kişiler içinde de 26'sında eksik veriler olduğu belirlenerek toplam 224 kişinin cevapları doğrultusunda bulgular hesaplanmıştır. KOBİ çalışanlarının araştırmaya istenildiği ölçüde katılamaması ve evren bazında ulaşılan örneklem sayısının azlığı, araştırmanın bir sınırlılığı olarak kabul edilmiştir.

7.2. Ölçeklerin Geliştirilmesi

Bu araştırmanın verileri araştırmacı tarafından geliştirilen “İşletme Etiğine Yönelik Algı Ölçeği”, “Yönetici Etiğine Yönelik Algı Ölçeği”, “Satış Etiğine Yönelik Algı Ölçeği”, “Sosyal Yaşam Desteğine Yönelik Algı Ölçeği” ile “Kişisel Bilgi Formu” ile toplanmıştır.

7.2.1. İşletme Etiğine Yönelik Algı Ölçeği

KOBİ'lerde çalışan kişilerin işletme etiğine yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan taslak 10 maddeden oluşan ölçeğe cevap veren 90 çalışanın görüşleri doğrultusunda hesaplanan KMO testi 0,778 olarak hesaplanmıştır ve Barlett testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların cevapları doğrultusunda veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. KMO ve Barlett testinin ardından açımlayıcı faktör analizinde döndürme işlemi yapılmadan gerçekleştirilen ilk analizde ölçekte yer alan maddelerin öz değeri 1'den büyük iki faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

7.2.2. Yönetici Etiğine Yönelik Algı Ölçeği

KOBİ'lerde çalışan kişilerin yönetici etiklerine yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan taslak 10 maddeden oluşan ölçeğe cevap veren 90 çalışanın görüşleri doğrultusunda hesaplanan KMO testinin 0,706 olarak hesaplanmıştır ve Barlett testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların cevapları doğrultusunda veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. KMO ve Barlett testinin ardından açımlayıcı faktör analizinde döndürme işlemi yapılmadan gerçekleştirilen ilk analizde ölçekte yer alan maddelerin öz değeri 1'den büyük bir faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

7.2.3. Satış Etiğine Yönelik Algı Ölçeği

KOBİ'lerde çalışan kişilerin satış etiklerine yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan taslak 10 maddeden oluşan ölçeğe cevap veren 90 çalışanın görüşleri doğrultusunda hesaplanan KMO testinin 0,771 olarak hesaplanmıştır ve Barlett testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların cevapları doğrultusunda veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. KMO ve Barlett testinin ardından açımlayıcı faktör analizinde döndürme işlemi yapılmadan gerçekleştirilen ilk analizde ölçekte yer alan maddelerin öz değeri 1'den büyük bir faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

7.2.4. Sosyal Yaşam Desteğine Yönelik Algı Ölçeği

KOBİ'lerde çalışan kişilerin sosyal yaşam desteğine yönelik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan taslak 8 maddeden oluşan ölçeğe cevap veren 90 çalışanın görüşleri doğrultusunda hesaplanan KMO testinin 0,734 olarak hesaplanmıştır ve Barlett testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların cevapları doğrultusunda veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. KMO ve Barlett testinin ardından açımlayıcı faktör analizinde döndürme işlemi yapılmadan gerçekleştirilen ilk analizde ölçekte yer alan maddelerin öz değeri 1'den büyük bir faktör altında toplandığı belirlenmiştir.

7.2.5. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlikleri

Açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilen alt ölçeklere ilişkin bilgiler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Madde Sayıları, Açıklanan Varyans Oranları ve Güvenirlik Katsayısı

Ölçekler	Madde sayısı	Açıklanan varyans	Güvenirlik katsayısı (Cronbach alfa)
İşletme Etiğine Yönelik Algı Ölçeği	4	%70,094	0,851
Yönetici Etiğine Yönelik Algı Ölçeği	5	%53,515	0,776
Satış Etiğine Yönelik Algı Ölçeği	5	%65,064	0,850
Sosyal Yaşam Desteğine Yönelik Algı Ölçeği	6	%59,770	0,853

Tablo 1 incelendiğinde, Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren KOBİ çalışanlarının etik kuralların uygulanmasına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla etik kurallarına ilişkin dört farklı ölçeğin geliştirildiği ve tüm ölçeklerdeki maddelerin tek bir boyutta toplandığı görülmektedir. Büyüköztürk ve diğerleri (2012), tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyansın %30 ve daha fazla

olmasının yeterli görülebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca çok faktörlü desenlerde açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli kabul edilebilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu, Büyüköztürk, 2010). Araştırma kapsamında geliştirilen tüm ölçeklerde yer alan maddelerin tek boyutta toplandığı ve maddelerin toplam varyansın %50'nin üzerinde açıkladığı belirlenmiştir. Araştırma kapsamında etik kurallar bağlamında geliştirilen dört ölçeğin güvenilirlik katsayılarının 0,70'in üzerinde olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen ölçeklere ilişkin bilgiler incelendiğinde, ölçeklerin geçerliğinin ve güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının etik konusuna ilişkin görüşlerinin belirlenmesinin ve çalışanların görüşlerinin bazı özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle OSTİM Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren KOBİ'lerde çalışan 90 kişiye ulaşılmıştır ve bu kişilerin görüşleri doğrultusunda veri toplama araçları geliştirilmiştir. Ardından yine OSTİM Sanayi Bölgesi'nde yer alan KOBİ'lerde görev yapan 224 çalışanın etik konusuna ilişkin görüşleri dört başlık çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmanın bulguları neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi araştırmaya katılan KOBİ çalışanlarının işletme etiğine, yönetici etiğine, satış etiğine ve sosyal yaşam desteğine ilişkin algı düzeylerinin çalışanların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

KOBİ çalışanlarının yaşlarına göre işletme etiğine ilişkin algı düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışanların yönetici etiğine, satış etiğine ve sosyal yaşam desteğine yönelik algı düzeylerinin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Genel olarak 45 yaş ve üstündeki çalışanların diğer çalışanlara göre söz konusu algı düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının eğitim durumlarına göre yönetici etiğine ilişkin algı düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ancak KOBİ çalışanlarının işletme etiğine, satış etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşam desteğine ilişkin görüşlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Lisans ve üstü mezuniyete sahip KOBİ çalışanlarının ön lisans ve altında eğitim düzeyine sahip çalışanlara göre işletme etiği, satış etiği ve işletmelerinin sosyal yaşam desteğine yönelik algılarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Araştırma kapsamında görüşleri alınan KOBİ çalışanlarının medeni durumlarına göre işletme etiğine ilişkin görüşlerinin anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. İncelemeler sonucunda evli çalışanların bekar çalışanlara göre yönetici etiği ile satış etiğine yönelik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna karşın bekar çalışanların da işletmelerinin sosyal yaşam desteğine yönelik algı düzeylerinin evli çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada görüşleri alınan KOBİ çalışanlarının kurumda çalışma sürelerine göre işletme etiğine, yönetici etiğine, satış etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşam desteğine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Farklılık gösteren gruplar incelenen etik alt başlığına göre değişiklik göstermekle birlikte kurumda çalışma süresi 10 yıl ve üzerinde olan çalışanların etik algılarının genel olarak diğer çalışanlardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. KOBİ çalışanlarının yönetici etiğine ilişkin en düşük algılara ise kurumda çalışma süresi 1-3 yıl olan çalışanların sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Faaliyet Gösteren KOBİ Çalışanlarının İşletme Etiğine, Yönetici Etiğine, Satış Etiğine ve Sosyal Yaşamın Desteklenmesine İlişkin Görüşlerinin Bazı Özelliklere Göre İnceleme Sonuçları

Özellikler	İşletme etiğine ilişkin algı	Yönetici etiğine ilişkin algı	Satış etiğine ilişkin algı	Sosyal yaşam desteğine ilişkin algı
Cinsiyet	Fark yok.	Fark yok.	Fark yok.	Fark yok.
Yaş	Fark yok.	Fark var. 34 yaş ve altı, 35-44 yaş <45 yaş ve üstü	Fark var. 34 yaş ve altı<45 yaş ve üstü 35-44 yaş<45 yaş ve üstü 35-44 yaş<34 yaş ve altı	Fark var. 35-44 yaş<45 yaş ve üstü
Eğitim durumu	Fark var. Ön lisans ve altı<lisans ve üstü	Fark yok.	Fark var. Ön lisans ve altı<lisans ve üstü	Fark var. Ön lisans ve altı<lisans ve üstü
Medeni durum	Fark yok.	Fark var. Bekar<evli	Fark var. Bekar<evli	Fark var. Evli<bekar
Kurumda çalışma süresi	Fark var. 10 yıl ve üzeri<4-6 yıl ve 7-9 yıl	Fark var. 1-3 yıl <diğer çalışanlar	Fark var. 1-3 yıl<diğer çalışanlar 10 yıl ve üzeri<4-6 yıl ile 7-9 yıl	Fark var. 1-3 yıl, 7-9 yıl, 10 yıl ve üzeri<4-6 yıl 7-9 yıl<1-3 yıl
Görevi	Fark var. Şef/ustabaşı/işçi<işletme sahibi/yönetici	Fark var. Şef/ustabaşı/işçi<işletme sahibi/yönetici	Fark var. Şef/ustabaşı/işçi<işletme sahibi/yönetici	Fark var. Şef/ustabaşı/işçi<işletme sahibi/yönetici
İşyerinin büyüklüğü	Fark var. Küçük ölçekli<orta ölçekli	Fark yok.	Fark var. Küçük ölçekli<orta ölçekli	Fark yok.
İşyerinin faaliyet yeri	Fark yok.	Fark var. Ulusal<ulusal/uluslararası	Fark var. Ulusal<ulusal/uluslararası	Fark yok.
İşyerinin faaliyet alanı	Fark yok.	Fark var. Hizmet, Ticaret <imalat	Fark var. Hizmet, Ticaret <imalat	Fark yok.
Özellikler	İşletme etiğine ilişkin algı	Yönetici etiğine ilişkin algı	Satış etiğine ilişkin algı	Sosyal yaşam desteğine ilişkin algı
Çalışanların işyerinde etik konulu seminer alma durumu	Fark var. Almanlar<alanlar	Fark yok.	Fark var. Almanlar<alanlar	Fark var. Almanlar<alanlar
Daha önce etik ihlali olması durumu	Fark var. Olduğunu belirten<olduğunu belirtmeyen	Fark yok.	Fark yok.	Fark var. Olduğunu belirten<olduğunu belirtmeyen
Çalışanların iş etiğine uygun davranma düzeyine ilişkin görüş	Fark yok.	Fark var. Düşük düzeyde <yüksek düzeyde Düşük düzeyde <orta düzeyde	Fark yok.	Fark var. Orta düzeyde, düşük düzeyde<yüksek düzeyde Düşük düzeyde<orta düzeyde

Ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının işletmelerinde görevlerine göre işletme etiği, yönetici etiği, satış etiği ve işletmelerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik algılarının anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kurumlarında işletme sahibi/yönetici olarak çalışan kişilerin tüm alt boyutlardaki etik algılarının şef/ustabaşı/işçi olarak çalışanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan KOBİ çalışanlarının işletmelerinin küçük ya da orta ölçekli olmasına göre yönetici etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik görüşlerinin benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Bununla birlikte orta ölçekli işletmelerde görev yapan çalışanların işletme etiği ile satış etiğine küçük ölçekli işletmelerdeki çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında işletmeleri yalnızca ulusal düzeyde faaliyet gösteren ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının işletme etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşam desteğine ilişkin görüşlerinin benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Ancak ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ'lerde görev yapan çalışanların yönetici etiği ile satış etiğine yönelik algı düzeylerinin yalnızca ulusal düzeyde faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

KOBİ çalışanlarının işletme etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşam desteğine yönelik görüşlerinin işletmelerinin faaliyet alanlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bununla beraber KOBİ çalışanlarının yönetici etiğine ve satış etiğine yönelik algılarının işletmelerinin faaliyet alanına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İmalat alanında faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarının hizmet ve ticaret alanında faaliyet gösteren KOBİ çalışanlarına göre yönetici ve satış etiğine yönelik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Çalışanların işyerlerinde etik konulu seminer alma durumlarına göre yönetici etiğine ilişkin algı düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte işletmelerinde etik konulu seminer alan çalışanların işletme etiğine, satış etiğine ve işletmelerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren KOBİ'lerde çalışan kişilerin işletmelerinde daha önce etik ihlaline uygun davranışların sergilenmesine yönelik düşünceleri bazında yönetici etiği ile satış etiğine ilişkin algılarının anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. İşletmelerinde daha önce etik ihlalinin gerçekleştiğini belirtmeyen çalışanların etik ihlalinin olduğuna yönelik görüş bildiren çalışanlara göre işletme etiği ile işletmelerinin sosyal yaşam desteğine ilişkin algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan çalışanların işletmelerindeki kişilerin iş etiğine uygun davranma düzeylerine yönelik görüşleri bazında işletme etiğine ve satış etiğine ilişkin algılarının anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. İşletmelerindeki çalışanların iş etiğine yüksek düzeyde uygun davrandığını belirten çalışanların düşük düzeyde uygun davrandığını ifade eden çalışanlara göre yönetici etiğine ve sosyal yaşam desteğine ilişkin algılarının daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde işletmelerindeki çalışanların iş etiğine orta düzeyde uygun davrandığını düşünen çalışanların da düşük düzeyde uygun davrandığını ifade eden çalışanlara göre yönetici etiği ve satış etiğine yönelik algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada çalışanların iş etiğine ilişkin görüşlerinin çalışanların iş değerleri ile pozitif yönde ve orta düzeyde ilişki içinde olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırma sonucunda KOBİ çalışanlarının işletmelerinin genel olarak etik kurallara uygun davrandığına yönelik görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Çalışanların işletme etiği, yönetici etiği, satış etiği ve işyerlerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik algılarının ortalamadan yüksek olduğu saptanmıştır. İncelemenin gerçekleştirildiği OSTİM Sanayi Bölgesi KOBİ'lerinin etik uygulamaları başka çalışmalarla somutlaştırılabilir ve diğer KOBİ'lere örnek modeller hazırlanması önerilmektedir. Araştırma kapsamında işletme sahibi/yönetici pozisyonunda görev yapan KOBİ çalışanlarının şef/ustabaşı ve işçi olarak görev yapan çalışanlara göre etik algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda KOBİ'lerdeki tüm çalışanların etik uygulamalar hakkında bilgilendirilmesi yoluna gidilmelidir.

Bu çalışmada işletmelerinde etik konulu seminer alan çalışanların almayan çalışanlara göre etik algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda KOBİ'lerde çalışanların etik konusunda bilgilendirilmesi amacıyla eğitimler verilmesi ve çalışmalar düzenlenmesi önerilmektedir.

Araştırma kapsamında görüşleri alınan çalışanların işletme etiği, yönetici etiği, satış etiği ve işyerlerinin sosyal yaşamı desteklemesine yönelik algı düzeylerinin genel olarak (işletme etiği ile sosyal yaşamı destekleme algısı dışında) düşük düzeyde ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Gelecek çalışmalarda bu durumun nedenleri araştırılabilir; çalışanların işletmelerindeki söz konusu her bir etik algısını artırıcı çalışmalarda bulunulabilir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %75, İkinci Yazar %25.

Etik Komite Onayı: Çalışmada Etik Kurul İznine Gerek Yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada Finansal Destek Alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada Potansiyel Çıkar Çatışması Bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, A. G. (2000). *Etik değerlerin kurumsallaştırılması üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AKAY, D., DAĞDEVİREN, M., HALİLOĞLU, N., KURT, M., ve TAŞ, N.F. (2003). Türkiye’de “KOBİ’ler için eğitim hizmetleri” pazarı. *KOSGEB-Avrupa Eğitim Vakfı Araştırma Projesi Raporu*, KOSGEB Girişimciliği Geliştirme Merkezi, Ankara.
- ALICI, O.V. (2008). Kamu görevlileri etik kurulu ve etik davranış ilkeleri. *Belediyelerin İç ve Dış Denetimi, Mahalli İdareler Derneği Yayını*, 62, 65-73.
- ALTUN, Y. (2013). *Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ARSLAN, M., BERKMAN, Ü. (2009). *Dünyada ve Türkiye’de iş etiği ve etik yönetimi*. TÜSİAD: İstanbul.
- ATEŞ, H., ORAL, B. (2003). Kamu yönetiminde etik: kültürel temeller ve “örgütsel ruhçuluk” kuramı ekseninde bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 55-71.
- AYDIN, İ. (2005). *Yönetmel, mesleki ve örgütsel etik*. Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- AYDIN, İ. (2006, Kasım). *Sosyal bilimlerde araştırmadan yayına etik değerler*. 1. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı’nda sunulmuş bildiri. TUBİTAK-ULAKBİM, Ankara.
- AYDINLIK, Ü., DÖNMEZ, D. (2007). Türkiye’de faaliyet gösteren en büyük 500 işletmede etik kodları araştırması. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 7(28), 151-158.
- BAYDAR, T. (2004). *Yönetim etiği açısından İngiltere’deki kamu yönetimi uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- CEVİZCİ, A. (2008). *Etiğe giriş*. Paradigma Yayınları: İstanbul.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G., BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- DALYAN, F. (2009). *Türk ve dünya literatüründe KOBİ etiği ve gelecekteki eğilimler*. Asomedy, 2, 30-51.
- GÖK, S. (2008). İş etiği ile iş ahlakı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-19.
- GÖZENER, E. (2008). Etik ve işletme etiği üzerine. *Eğitim Dergisi E-Eğitim. Bilim ve Sanat Dergisi*, 19, 1-23.
- GÜNDÜZ, A. Y. (2006). *Bölgesel kalkınma politikası*. Ekin Kitabevi: Bursa.
- İNTERNET: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, (Erişim tarihi: 06.2.014).
- KARASAR, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- KAYA, E. Ü., Düşükcan, M. (2009). İhracatçı kobi’lerde sosyal sorumluluk faaliyetlerine katılım. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 4(1), 1-20.
- KEKLİK, B. (2007). *İnsan kaynakları temininde kullanılan tekniklerin etkinliklerine ilişkin KOBİ’lerde bir araştırma ve model önerisi*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- KOSGEB (2011). *2011-2013 KOBİ stratejisi v eylem planı*. KOSGEB - Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Ankara.

- ÖRÜCÜ, E., KILIÇ, R., SAVAŞ, A. (2011). KOBİ'lerde inovasyon stratejileri ve inovasyon yapmayı etkileyen faktörler: bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 58-73.
- ÖZDEMİR, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 4(7), 177-193.
- ÖZGENER, Ş. (2002). İmalat Sanayii İşletmelerindeki Kamu ve Özel Sektör Yöneticilerinin İş Ahlakına İlişkin Tutumları. *Amme İdaresi Dergisi*, 35, 175-201.
- ÖZLEM, D. (2004). *Etik-ahlak felsefesi*, İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- ÖZTÜRK, N. K. (1999). Kamu ve özel yönetim: Benzerlikler ve farklılıklar. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(2), 15-26.
- PEHLİVAN, İ. (1998). *Örgütsel ve yönetsel etik*. Pegem A Yayınları: Ankara.
- PIEPER, A. (1999). *Etiğe giriş* (V. Ataymen ve G. Sezer, Çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- SCHWEPKER, C. H. (1999). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research*, 54, 39-52.
- SERBEST, H. (2002). İnsan ve etik. *Işık Binyılı Dergisi*, 7, 1-12.
- TOSUN, K. (1990). *İşletme yönetimi*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- URAL, T. (2003). *İşletme ve pazarlama etiği*. Detay Yayıncılık: Ankara.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PANDEMİ DÖNEMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMLARI VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK ARASINDAKİ İLİŞKİ: KONYA İLİ ÖRNEĞİ

The Relationship Between University Students' Social Media Usage and Social Support They Perceived During the Pandemic Period: The Case of Konya Province

Elmas Aybike YILMAZ¹

ÖZET

Bu araştırmada Konya ilindeki üniversite öğrencilerinin pandemi dönemindeki sosyal medya kullanımlarının algıladıkları sosyal destek ile ilişkisini incelemek amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modelinin kullanıldığı araştırmanın örneklemini KTO Karatay Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Konya Gıda ve Tarım Üniversitesinde eğitim görmekte olan ve kolayda örnekleme tekniğiyle seçilmiş toplam 342 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin %89,2'sinin pandemi döneminde sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığında artış olmuştur ve %54,1'inin pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım 3 saatten fazladır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin aileden, arkadaştan ve özel insan algıladıkları sosyal destek puanlarının belirsizlik ve sağlığa yönelik riskler nedeniyle çeşitli kaygı unsurlarını içerisinde barındıran pandemi dönemine ilişkin pandemiden önce aile ile birlikte yaşama/yaşamama, online eğitim döneminde ailenin yanına geri dönmüş olma/olmama değişkenlerine göre farklılaştığı bulunmuştur. Buna ek olarak; online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların daha yüksek oranda sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullandığı görülmüştür. Ayrıca sosyal medyayı arkadaşlarla iletişimde bulunmak, mesaj göndermek ve almak, fikir alışverişinde bulunmak ve bilgiye erişim gibi amaçlarla kullanma puanları ile katılımcıların arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu kapsamda sosyal medyada kurulan iletişimin gençler tarafından sosyal destek olarak algılanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

It was aimed to examine the relationship between the social media use of university students in Konya during the pandemic period and the perceived social support in this study. The sample of the study, in which the relational scanning model was used, consists of 342 volunteer students selected by convenience sampling technique and studying at KTO Karatay University, Selçuk University, Necmettin Erbakan University and Konya Food and Agriculture University. It was observed that 89.2% of the sample had an increase in the duration and frequency of social media use during the pandemic and 54.1% of the sample had social media use more than 3 hours during the pandemic period. As a result of the research, it was found that university students' perceived social support scores from family, friends and special people differ according to variables related to the pandemic period, which includes various anxiety factors due to the uncertainty and risks to health. These variables are living / not living with the family before the pandemic and being / not returning to the family during the online education period. In addition; it was observed that the participants who did not return to their families during the online education period used social media to exchange ideas at a higher rate. In addition, a positive and significant relationship was found between the scores of using social media for purposes such as communicating with friends, sending and receiving messages, exchanging ideas and accessing information, and the social support scores perceived by the participants from their friends. In this context, it has been concluded that the communication established on social media can be perceived as social support by young people.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, sosyal medya, sosyal destek

Keywords: Pandemic, social media, social support

1. ORCID: 0000-0001-5878-8855

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Disiplinler Arası Aile Danışmanlığı Yüksek Lisans Programı, elmas.aybike.yilmaz@gmail.com

*YILMAZ, E., A. (2022). "Üniversite Öğrencilerinin Pandemi Döneminde Sosyal Medya Kullanımları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki: Konya İli Örneği", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.169-186.

Makale Geliş Tarihi: 15 Aralık 2021 Kabul Tarihi: 30 Mart 2022

EXTENDED ABSTRACT

Individuals develop various coping strategies when they encounter situations that force them psychologically, socially and economically, such as the COVID-19 pandemic. Using social support elements by interacting with the social environment is one of these strategies. Theoretical information in the literature show the various benefits of social support mechanisms in individual and social dimensions. In addition, various social media applications are creating a global social media society by gaining more and more space in the lives of individuals day by day. Social media offers individuals a new area where they can establish social relationships and interact, apart from the traditional environments (home, school, neighborhood, workplace) where they are accustomed to maintaining their social relationships. After the COVID-19 pandemic was declared, measures and rules such as social distance, social isolation, quarantine, curfew began to enter the lives of individuals around the world. Statistics reveal that this new life order specific to the pandemic period may have caused an increase in the duration of social media use and the number of people using social media. In this context, in this study, it was aimed to examine the relationship between the social media use of university students in Konya during the pandemic period and the perceived social support of university students in Konya. The research was designed as a quantitative research and a relational survey model was used. The sample of the study consists of 342 volunteer students selected by convenience sampling technique among students studying at KTO Karatay University, Selcuk University, Necmettin Erbakan University and Konya Food and Agriculture University in Konya. The fact that the pandemic period requires students to return to their families mostly and to communicate with their friends mostly through social media rather than face-to-face due to health precautions during this period was used as an advantage for this research. Thus, a sample was obtained in which perceived social support from families and perceived social support through social media could be observed in a period of uncertainty and anxiety caused by health risks. Personal Information Form, Multidimensional Perceived Social Support Scale and Social Media Usage Purposes Scale were used to collect data. After the analysis, it was found that the perceived social support scores from the family ($t=2.83$, $p=0.05$) of the participants who lived with their families while attending university before the pandemic were significantly higher than the participants who did not live with their families while attending university before the pandemic, and that the perceived social support scores from the special person ($t=-2.42$, $p<0.05$) of the participants who did not return to their families during the period of online education were significantly higher than the participants who returned. In addition, it was observed that the participants who had an increase in the frequency and duration of social media use after the pandemic used social media for fun/relaxation ($t=3.29$, $p<0.05$) and to spend their spare time ($t=3.92$, $p<0.05$) at a significantly higher rate than the participants who did not and that the participants who did not return to their families during the online education period used social media to exchange ideas ($t=-2.31$, $p<0.05$) at a significantly higher rate than the participants returned. Also, a positive and significant relationship was found between the scores of using social media for communicating with friends, sending and receiving messages, exchanging ideas and accessing information, and perceived social support scores from friends. This research provides evidence that communication and interactions on social media are perceived as social support. This research shows that face-to-face communication, direct interaction and spending time together are still important for social support perceptions, but young people have started to regulate their social support mechanisms in accordance with the social media age. Considering that social support is a key concept for many psychological and social problems; it is noteworthy to understand how the social support perceptions of today's youth, who will be the elders of the future, are transformed in the age of social media.

GİRİŞ

SARS-CoV-2 (COVID-19)'nin yeni keşfedilmiş bir çeşit koronavirüsten kaynaklanan bulaşıcı bir hastalık olduğu bilinmektedir. 30 Ocak 2020'de, Acil Durum Komitesi'nin tavsiyelerini takiben DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) Genel Direktörü, yeni COVID-19 salgınının Uluslararası Öneme Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu olduğunu tüm dünyaya açıklamıştır. Bu takip eden süreçte; sosyal mesafe, sosyal izolasyon, karantina, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler dünya genelinde bireylerin hayatına girmeye başlamıştır (DSÖ, 2021).

Bireylerin hayatına giren bu önlemler, pandemi dönemine özgü yeni alışkanlıkların ve günlük rutinlerin oluşmasına veya var olan bazı alışkanlıklara ve günlük rutinelere daha fazla zaman ayrılmasına neden olmuştur. Global Web Index (2020) tarafından dünya genelinde 13 farklı ülke üzerinde yapılan, COVID-19 salgını döneminde bireylerin evde neler yaparak vakit geçirdiklerini konu alan araştırmanın sonuçlarına göre “daha fazla haber programı izleme” en yüksek paya sahip kategori olmuştur. Bunun hemen ardından %53'lük bir oranla “aile ile sosyalleşmeye daha fazla zaman harcama”, %45'lik bir oranla “WhatsApp gibi mesajlaşma servislerini daha fazla kullanma” ve %44'lük bir oranla “Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında daha fazla zaman harcama” gelmektedir. Araştırmada bu kategoriler dışında 16 kategori daha bulunmaktadır. Aynı araştırmaya göre “Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya uygulamalarında zaman harcama” oranı kuşaklar arasında farklılaşma göstermektedir. Bu oran Z kuşağı için %30, Y kuşağı için %24, X kuşağı için %16 şeklindedir.

We Are Social (2021) tarafından yayınlanan Digital 2021 Global Overview raporuna göre; Ocak 2020'den Ocak 2021'e kadarki süre zarfında internet kullanıcı sayısı yıllık %7,3 (317 milyon), sosyal medya kullanıcı sayısı yıllık %13,2 (490 milyon), mobil kullanıcı sayısı yıllık %1,8 (93 milyon) artış göstermiştir. Geçen yıla göre en çok artış sosyal medya kullanıcı sayısında olmuştur. Türkiye'de ise sosyal medya uygulamalarını kullanan kişi sayısı 6 milyon gibi bir rakamla %11 oranında artış göstermiştir. Bu rakam, Ocak 2021'deki Türkiye toplam nüfusunun % 70,8'ine eşittir.

Sosyal medyanın bireylerin hayatına girmesiyle birlikte sosyal ilişkilerini sürdürmeye alışık oldukları geleneksel ortamların (ev, okul, mahalle, iş yeri) dışında sosyal ilişki kurabilecekleri ve etkileşime girebilecekleri yeni bir alan ortaya çıkmıştır. Yeni medya, eski medyadan farklı olarak daha kolay erişim ve ortadan kalkan sınırlar sunmaktadır. Bu durum artan enformasyon arzına yol açmaktadır (Yegen, 2013: 120). Nitekim dumanla haberleşmeden bugünkü kitle iletişim teknolojilerine ve sosyal medya uygulamalarına kadar uzanan süreç incelendiğinde insanların çevresiyle etkileşim kurma ihtiyacının tüm dönemlerde ortak olduğu görülmektedir (Kara, 2013: 7).

Sosyal medya uygulamaları bireylere küresel boyutta iletişim ve bilgiye erişim imkanı sunmaktadır. Pandemi döneminde bireylerin artan sosyal medya kullanımı davranışlarına yönelik yapılan araştırmalar sosyal medyanın kaygı üzerinde bir tampon etkisi yarattığını ortaya koymaktadır. Bu etkinin bilgiye erişim, belirsizliğin azalması ve aynı sorunla baş eden diğer bireylerle iletişim ve etkileşimin bir sonucu olduğu görülmüştür (Marzouki, Salem Aldossari ve Veltri, 2021: 7-8). Nitekim sorunların evrenselliği Yalom (2012) tarafından da tedavi edici bir etmen olarak ortaya konulmuştur. Tüm bunlara ek olarak; bireyler kaygıyla baş edebilmek için içsel ve dışsal kaynaklarını kullanma eğilimindedirler. Sosyal destek, bireylerin kullanmaya eğilimli olduğu temel dışsal kaynaklardan biridir (Taylor, Anne Peplau ve Sears, 2015: 465). Nitekim gençler ve yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalar, algılanan sosyal destek arttıkça stres, anksiyete ve depresyon düzeylerinin azaldığını ve algılanan sosyal desteğin etkili baş etme yöntemlerinin geliştirilmesiyle ilişkili olduğunu ortaya

koymaktadır (Bedel ve Kutlu, 2018: 116-117; Çetinkaya ve Korkmaz, 2019: 100; Karaçam, Dönmez, Doğan ve Üstündağ, 2021: 67). Bu araştırma sonuçları incelendiğinde; bireylerin, içerisinde belirsizliği barındıran ve sağlık için bir tehdit oluşturan COVID-19 pandemisi sırasında bilgiye erişmeye, sosyalleşmeye, diğerleriyle iletişim ve etkileşim kurmaya ihtiyaç duyduğu ve sosyal medyanın bu anlamda işlevsel olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bununla birlikte, bireyleri sosyal medyayı çeşitli amaçlarla kullanabilmektedir. Bireyler; eğlenmek ve rahatlamak, boş zamanları değerlendirmek, müzik dinlemek gibi amaçlarla da sosyal medya uygulamalarına yönelebilmektedirler (Solmaz vd., 2013: 28-30). Bu kapsamda, bu araştırma bireylerin sosyal medyayı iletişim ve etkileşim kurma amacıyla kullanımları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

1. Sosyal Destek Kavramının Teorik Temelleri

Çevresel değişkenlerin insan davranışı üzerindeki gözlemlenebilir etkileri, davranışçı psikologlar ve araştırmacılar tarafından araştırılmaya başlanmıştır. Davranışçılığın ilk yıllarında araştırmacılar hayvan deneyleri ve nesnel gözlemler aracılığıyla etki-tepki ilişkisini insan davranışı üzerindeki ilişkisi incelemişlerdir. Bununla birlikte daha ilerleyen yıllarda, Albert Bandura tarafından literatüre Sosyal Bilişsel Teori kazandırılmıştır. Bandura; ilk davranışçılardan farklı olarak bireyi, davranışsal tepkileri dışsal uyarıcı tarafından başlatılan bir makine gibi değil, daha çok çevresiyle kurduğu sosyal ilişkiler içerisinde, bilişsel özelliklerini de dahil ederek ele almıştır. Bu bağlamda bireylerin çevresindeki insanları gözlemleyerek, onları taklit ederek, dolaylı pekiştirmeler aracılığıyla da öğrenme süreci içerisine girebileceğini savunmuştur. Bunun yanında; temelleri hümanizm ve hümanist psikolojiye dayanan psikoloji alanındaki güncel yaklaşımlardan biri olan Pozitif Psikoloji kapsamında yapılan araştırmalarda sosyal ilişkilerin ve sosyal desteğin bireylerin psikolojik iyi oluşları üzerindeki olumlu etkisi doğrudan ele alınmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007: 505).

Toplumdaki bireylerin sahip olduğu sosyal destek ağları bir sosyal sermaye oluşturduğu için ülkelerin refah düzeyleri üzerinde de etkilidir. Bu anlamda, sosyal destek kavramı sosyal boyutta da karşımıza çıkan önemli bir kavramdır (Putnam, 1994: 6-7).

Kurt Lewin tarafından ilk kez literatüre kazandırılan Zihinsel Alan Kuram'ı da sosyal destek ile ilgili çalışmalar için temel oluşturduğu öne sürülen kuramlardan biridir. Lewin fizikteki manyetik alan konularından ilham alarak insan zihinsel yapısını tamamen bir sistem teorisi içerisinde açıklamıştır. Bireyi ötekilerle kurduğu ilişki sistemi bağlamında ele almıştır (Özakkaş, 2018: 6).

Literatür incelendiğinde “sosyal destek” kavramının bilimsel anlamda ilk kullanılışının 1970’li yıllara dayandığı görülmektedir (Abay Alyüz, 2020: 119). John Cassel; 1976 tarihli bir makalesinde bir kişinin sosyal ilişkilerinin kalitesinin, yani ilişkilerinin destekleyici olmaktan çok stresli olma derecesinin (veya tam tersi) genetik donanım, beslenme, fiziksel aktivite gibi unsurlardan bağımsız olarak hastalığa yatkınlığını etkilediğini ifade etmiştir. Cassel’in bu görüşü, hayvan deneylerinden ve çeşitli insan popülasyonları üzerindeki gözlemsel çalışmalardan elde edilen bulguların bir sentezine dayanmaktadır. Araştırmaları dönemin epidemiyoloji alanında çığır açmıştır. Çünkü çevresel stres faktörleri ile biyolojik yaşlanma ve hastalıklar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ilgi çekici sonuçlara ulaşmıştır. Cassel bir epidemiyolog ve aynı zamanda memleketi Güney Afrika’da birinci basamak hekim olarak çalışmış bir bilim insanıydı. 1950’lerde Güney Afrika’da hızla yaygınlaşmaya başlayan kentleşmeye karşı, geleneksel sosyal destek sistemlerine tutunmaya çalışan Güney Afrikalılar üzerine yaptığı gözlemlerinin onun bu çalışmaların ilham olduğu düşünülmektedir (James, 2017: 1032).

Görüldüğü gibi “sosyal destek” kavramının bilimsel literatürde ilk kullanımı, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin toplumsal hayatı ve insan ilişkilerini etkileyeme başlamasıyla birlikte olmuştur. Bu bağlamda ekonomik, teknolojik gelişmelerdeki ve toplumsal hayat dinamiklerindeki değişimlere bağlı olarak “sosyal destek” kavramının devamlı yeniden ele alınması gerekmektedir.

2. Sosyal Destek Bağlamında Sosyal Medya

İletişim; kişiler ve gruplar arasında, sözlü ya da diğer araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilen bilgi alışverişini kapsamaktadır (Giddens, 2008: 401). Sosyal medya; kullanıcılar arasında bilgi alışverişini sağlayan bir iletişim aracı olarak ele alınırsa -ki sosyal desteğin temel bileşenlerinden biri de bilgi alışverişidir- iletişim araçları ve sosyal medya uygulamalarına ilişkin bazı kuramları ele almak faydalı olacaktır.

Horold Innis ve Marshall McLuhan’a göre iletişim araçları zamanla kolay taşınabilir hale gelmiş ve bu durum onlara bağımlı olan ve etkiledikleri toplumun gittikçe daha çok büyümesini sağlamıştır. Radyonun ve televizyonun gündelik hayata yerleştiği bir toplumla, bunların icadından önce gazetelerin, mektupların olduğu bir toplum artık farklı toplumlardır (Giddens, 2008: 401-407). Günümüzde ise sosyal medya uygulamaları kitle iletişim araçlarından daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Sosyal medyadaki iletişim ortamı ise doğası gereği sosyaldir çünkü kullanıcılar arasında sosyal etkileşim yaratma ve bunlardan yararlanma sosyal medya uygulamalarının var oluşunun temel koşuludur (Carr ve Hayes, 2015: 11).

Sosyal medya kullanıcılarına sunduğu sosyal etkileşim dışında kullanıcıların takipçileri ve takip ettiklerinden oluşan gruplara sahip olma fırsatı da sunmaktadır (Lin ve Kishore, 2021: 1). Yalom (2012: 17)’un kendi kendine yardım grupları bağlamında tanımladığı tedavi edici etmenler arasında bilgi aktarımı, biraylerarası öğrenme, bireylerin birbirlerini taklit ederek öğrenmesi, bireylerin birbirine umut aşılması bulunmaktadır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde sosyal medyanın gün geçtikçe daha fazla gündelik pratiklerin içerisine girdiği bir toplumu da incelemek için farklı bakış açıları gerekecektir. Nitekim bu çalışmada da sosyal destek kavramı yeni sosyal medya toplumu bağlamında ele alınacaktır.

Buna ek olarak; pandemi döneminde, ailesiyle birlikte yaşamayan üniversite öğrencileri ailelerinin yanına dönmüş, aileleriyle birlikte yaşanan öğrenciler de pandemi öncesi döneme kıyasla ev içerisinde daha uzun süre birlikte olmuşlardır. Ayrıca pandemi dönemi alışılmadık bir şekilde öğrencilerin akranlarıyla yüz yüze iletişimini kesintiye uğratmıştır. Bireylerin sosyal ilişkilerine yönelik algılamaları ve sosyal çevrelerindeki bireylere yönelik tutumları deneyimlerinden ve gözlemlerinden elde ettiği bilgilerle oluşmaktadır. Heider’in, Rosenberg’in ve Abelson’un bilişsel dengeleme kuramlarının da açıkladığı gibi bireyler sosyal çevrelerindeki bireyleri gözlemleyerek onlar hakkında tutarlı bilgiler toplama eğilimindedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017: 164-165). Bu kapsamda, pandemi dönemini gençlerin sosyal destek algılarını yeniden yapılandırmaları için yeni deneyimleri ve yeni gözlem fırsatlarını içeren bir dönem olarak ele almak mümkündür.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Konya ilindeki üniversite öğrencilerinin pandemi döneminde sosyal medya kullanımının algıladıkları sosyal destek ile ilişkisini incelemektir. Bu amaç kapsamında şu sorulara yanıt aranacaktır: üniversite öğrencilerinin ailelerinden algıladıkları sosyal destek, arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek ve özel insandan algıladıkları sosyal destek puanları;

- pandemiden önce aile ile birlikte yaşama/yaşamama değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- online eğitim döneminde ailenin yanına geri dönmüş olma/olmama değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- pandemiden sonra sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığında artış olması/olmaması değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süresi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- en çok kullanılan sosyal medya uygulaması değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
- ile sosyal medyanın farklı kullanım amaçları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nicel bir araştırma olarak tasarlanmıştır ve araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini; Konya ilinde, KTO Karatay Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Konya Gıda ve Tarım Üniversitesinde eğitim görmekte olan öğrenciler arasından kolayda örnekleme tekniğiyle seçilmiş toplam 342 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır.

Araştırmada veriler bir veri toplama aracı olan anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama sürecinden önce KTO Karatay Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik kurul onayı alınmıştır. Gönüllü katılımcılara Kişisel Bilgi Formu; Eker, Arkar ve Yıldız (2001) tarafından hazırlanan 12 maddelik Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Solmaz ve diğerleri (2013) tarafından hazırlanan 11 maddelik Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği dağıtmış, uygun biçimde doldurmaları istenmiştir. Ölçeklerin yazarlarından kullanım izni alınmıştır. Verilerin analizi IBM SPSS Statististik 21 paket programıyla yapılmıştır.

5. Bulgular

Verilerin dağılımına ilişkin normallik varsayımını test edebilmek için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Üniversite öğrencilerinin ailelerinden algıladıkları sosyal destek, arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek ve özel insandan algıladıkları sosyal destek puanları ve algıladıkları sosyal destek toplam puanlarına ilişkin basıklık ve çarpıklık katsayıları sırasıyla .021/-0.926, -1.593/-0.039, .353/-1.019, -.606/-0.349 şeklindedir. Sosyal medya kullanım amaçları ölçeğinin madde puanlarına ilişkin basıklık ve çarpıklık katsayıları sırasıyla -.422/-0.315, .072/-0.778, -.377/-0.581, -1.271/-0.046, -.908/-0.400, -.675/0.545, .684/-1.091, -1.098/0.141, -1.086/-0.146, -1.116/-0.166, .263/-0.933 şeklindedir. George & Mallery (2012), ± 1.0 arasındaki basıklık değerinin çoğu psikometrik amaç için oldukça kabul edilir olduğunu ancak çoğu durumda ± 2.0 arasındaki bir değerlerin de kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda, veri dağılımının normal olduğu varsayımından hareket edilerek veri analizi için parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 1. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N (Sayı)	% (Yüzde)
Kadın	275	80,4
Erkek	67	19,6

Araştırmanın örnekleminin büyük bir çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Örneklemin %80.4'ü kadınlardan, %19.6'sı erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	N (Sayı)	% (Yüzde)
18	5	1,5
19	47	13,7
20	66	19,3
21	85	24,9
22	62	18,1
23	34	9,9
24	20	5,8
24+	23	6,8

Araştırmanın örnekleminin yaş ortalaması 21.52'dir. Örneklemin %13.7'si 19, %19.3'ü 20, %24.9'u 21, %18.1'i 22 yaşındadır. Örneklemin geri kalanı 18, 23, 24 ve 24 üstü yaşıdadır.

Tablo 3. Örneklemin Eğitimin Sürdürüldüğü Üniversiteye Göre Dağılımı

Eğitimin Sürdürüldüğü Üniversite	N (Sayı)	% (Yüzde)
Selçuk Üniversitesi	132	38,6
Necmettin Erbakan Üniversitesi	88	25,7
KTO Karatay Üniversitesi	119	34,8
Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi	3	0,9

Araştırmanın örnekleminin %38.6'sı Selçuk Üniversitesi'nde, %34.8'i KTO Karatay Üniversitesi'nde, %25.7'si Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde ve geri kalanı Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi'nde eğitim görmektedir.

Tablo 4. Pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailenizle birlikte mi yaşıyordunuz?

Pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailenizle birlikte mi yaşıyordunuz?	N (Sayı)	% (Yüzde)
Evet	216	63,2
Hayır	126	36,8

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Katılımcıların %63.2'si pandemiden önce ailesiyle birlikte yaşarken, % 36.8'i ailesiyle birlikte yaşamamaktadır.

Tablo 5. Pandemiden önce üniversiteye devam ederken nerede yaşıyordunuz?

Pandemiden önce üniversiteye devam ederken nerede yaşıyordunuz?	N (Sayı)	% (Yüzde)
Öğrenci Evi	17	5
Öğrenci Yurdu	99	28,9
Diğer	10	2,9

Pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesiyle birlikte yaşamayan katılımcıların %28.9'u öğrenci yurdunda, % 5'i öğrenci evinde, geri kalanı ise başka bir konaklama türünde yaşamaktadır.

Tablo 6. Online eğitim döneminde ailenizin yanına geri döndünüz mü?

Online eğitim döneminde ailenizin yanına geri döndünüz mü?	N (Sayı)	% (Yüzde)
Evet	108	85,7
Hayır	18	14,3

Pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesiyle birlikte yaşamayan katılımcıların büyük bir çoğunluğu online eğitim döneminde ailesinin yanına geri dönmüştür. Ailesi ile birlikte yaşamayan katılımcıların %85.7'si online eğitim döneminde ailesinin yanına geri dönerken, %14.3'ü geri dönmemiştir.

Tablo 7. Pandemiden sonra sosyal medya kullanım sürenizde ve sıklığınızda bir artış oldu mu?

Pandemiden sonra sosyal medya kullanım sürenizde ve sıklığınızda bir artış oldu mu?	N (Sayı)	% (Yüzde)
Evet	305	89,2
Hayır	37	10,8

Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğunun pandemiden sonra sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığında artış olmuştur. Katılımcıların %89.2'sinin pandemi döneminde sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığında artış olurken, %10.8'inin olmamıştır.

Tablo 8. Pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süreniz ne kadar?

Pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süreniz ne kadar?	N (Sayı)	% (Yüzde)
1 saatten az	15	4,4
1-3 saat	142	41,5
3 saatten fazla	185	54,1

Katılımcıların çoğunluğunun pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süresi 3 saatten fazladır. Katılımcıların %54.1'inin pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım 3 saatten fazla, %41.5'inin 1-3 saat arası, %4.4'ünün 1 saatten azdır.

Tablo 9. En çok Kullanılan Sosyal Medya Uygulaması

En çok hangisini kullanıyorsunuz?	N (Sayı)	% (Yüzde)
Instagram	258	75,4
Twitter	28	8,2
Facebook	3	0,9
Diğer	53	15,5

Katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu en çok kullandığı sosyal medya uygulaması Instagram 'dır. Katılımcıların %75.4'ü en çok Instagram, %8.2'si en çok Twitter, % 0.9'u en çok Facebook, %15.5'i en çok başka bir sosyal medya uygulaması kullanmaktadır.

Tablo10. Algılanan Sosyal Destek Puanlarının Pandemi Önce Aile ile Birlikte Yaşama/Yaşamama Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailenizle birlikte mi yaşıyordunuz?	N	X	SS	t	p
Özel İnsandan Algılanan Sosyal Destek	Evet	216	4,12	2,36	0,21	0,83
	Hayır	126	4,06	2,27		
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Evet	216	5,59	1,42	2,83	0,05
	Hayır	126	5,12	1,59		
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Evet	216	5,57	1,56	0,15	0,87
	Hayır	126	5,54	1,37		
Algılanan Sosyal Destek Toplam	Evet	216	5,09	1,37	1,21	0,22
	Hayır	126	4,91	1,31		

Tablo 10 incelendiğinde pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesiyle birlikte yaşayan ve yaşamayan katılımcıların arasında özel insandan ($t=0.21$, $p>0.05$), arkadaştan ($t=0.15$, $p>0.05$) algıladıkları ve toplam ($t=1.21$, $p>0.05$) algıladıkları sosyal destek puanlarının anlamlı bir farklılaşma

göstermediği gözlenmektedir. Bununla birlikte, ailelerinden algıladıkları sosyal destek puanının anlamlı bir farklılaşma gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesiyle birlikte yaşayan katılımcıların ailelerinden ($t=2.83$, $p=0.05$) algıladıkları sosyal destek puanlarının, pandemiden önce üniversiteye devam ederken ailesiyle birlikte yaşamayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 11. Algılanan Sosyal Destek Puanlarının Online Eğitim Döneminde Ailenin Yanına Geri Dönmüş Olma/Olmama Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Online eğitim döneminde ailenizin yanına geri döndünüz mü?	N	X	SS	t	p
Özel İnsandan Algılanan Sosyal Destek	Evet	108	3,87	2,25	-2,42	0,01
	Hayır	18	5,25	2,13		
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Evet	108	5,08	1,54	-0,6	0,54
	Hayır	18	5,33	1,9		
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Evet	108	5,55	1,34	0,15	0,88
	Hayır	18	5,5	1,58		
Algılanan Sosyal Destek Toplam	Evet	108	4,83	1,28	-1,57	0,11
	Hayır	18	5,36	1,45		

Tablo 11 incelendiğinde online eğitim döneminde ailesinin yanına dönen ve dönmeyen katılımcıların arasında ailelerinden ($t=-0.6$, $p>0.05$), arkadaşlarından ($t=0.15$, $p>0.05$) algıladıkları ve toplam ($t=-1.57$, $p>0.05$) algıladıkları sosyal destek puanlarının anlamlı bir farklılaşma göstermediği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte özel insandan algılanan sosyal destek puanının anlamlı bir farklılaşma gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların özel insandan ($t=-2.42$, $p<0.05$) algıladıkları sosyal destek puanlarının dönen katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12. Algılanan Sosyal Destek Puanlarının Pandemi Sonra Sosyal Medya Kullanım Süresinde ve Sıklığında Artış Olması/Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Pandemiden sonra sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığınızda artış oldu mu?	N	X	SS	t	p
Özel İnsandan Algılanan Sosyal Destek	Evet	305	4,14	2,33	0,9	0,36
	Hayır	37	3,77	2,36		
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Evet	305	5,45	1,47	3,31	0,18
	Hayır	37	5,11	1,67		
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Evet	305	5,61	1,43	1,84	0,06
	Hayır	37	5,13	1,93		
Algılanan Sosyal Destek Toplam	Evet	305	5,07	1,34	1,68	0,09
	Hayır	37	4,67	1,45		

Tablo 12 incelendiğinde pandemiden sonra sosyal medya kullanım süresinde ve sıklığında artış olan ve olmayan katılımcıların arasında özel insandan ($t=0.9$, $p>0.05$), aileden ($t=1.31$, $p>0.05$), arkadaştan ($t=1.84$, $p>0.05$) algılanan ve toplam ($t=1.68$, $p>0.05$) algılanan sosyal destek puanlarının anlamlı bir farklılaşma göstermediği gözlenmektedir.

Tablo 13. Algılanan Sosyal Destek Puanlarının Pandemi Döneminde Ortalama Sosyal Medya Kullanım Süresi Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süreniz ne kadar?	N	X	SS	t	p
Özel İnsandan Algılanan Sosyal Destek	1 saatten az	15	3,85	2,54	0,13	0,87
	1-3 saat	142	4,07	2,27		
	3 saatten fazla	185	4,14	2,36		
	Toplam	342	4,1	2,33		
Aileden Algılanan Sosyal Destek	1 saatten az	15	5,21	1,58	0,36	0,69
	1-3 saat	142	5,49	1,5		
	3 saatten fazla	185	5,38	1,5		
	Toplam	342	5,42	1,5		
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	1 saatten az	15	5,23	1,76	1,15	0,31
	1-3 saat	142	5,46	1,63		
	3 saatten fazla	185	5,66	1,35		
	Toplam	342	5,56	1,49		
Algılanan Sosyal Destek Toplam	1 saatten az	15	4,76	1,58	0,36	0,69
	1-3 saat	142	5,01	1,33		
	3 saatten fazla	185	5,06	1,36		
	Toplam	342	5,03	1,35		

Tablo 13 incelendiğinde pandemi döneminde ortalama sosyal medya kullanım süresi 1 saatten az, 1-3 saat ve 3 saatten fazla olan katılımcılar arasında özel insandan ($F=0.13$, $p>0.05$), aileden ($F=0.36$, $p>0.05$), arkadaştan ($F=1.15$, $p>0.05$) algılanan ve toplam ($F=0.36$, $p>0.05$) algılanan sosyal destek puanlarının anlamlı bir farklılaşma göstermediği gözlenmektedir.

Tablo 14. Algılanan Sosyal Destek Puanlarının En Çok Kullanılan Sosyal Medya Uygulaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Aşağıdakilerden hangisini en çok kullanıyorsunuz?	N	X	SS	t	p
Özel İnsandan Algılanan Sosyal Destek	Instagram	258	4,2	2,32	0,67	0,56
	Twitter	28	3,85	2,47		
	Diğer	53	3,77	2,34		
	Facebook	3	3,5	1,88		
	Toplam	342	4,1	2,33		
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Instagram	258	5,44	1,51	0,47	0,7
	Twitter	28	5,28	1,24		
	Diğer	53	5,32	1,61		
	Facebook	3	6,25	0,9		
	Toplam	342	5,42	1,5		
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Instagram	258	5,55	1,36	0,03	0,99
	Twitter	28	5,57	1,19		
	Diğer	53	5,58	1,42		
	Facebook	3	5,83	1,14		
	Toplam	342	5,56	1,5		
Algılanan Sosyal Destek Toplam	Instagram	258	5,06	1,36	0,33	0,79
	Twitter	28	4,9	1,19		
	Diğer	53	4,89	1,42		
	Facebook	3	5,19	1,14		
	Toplam	342	5,02	1,5		

Tablo 14 incelendiğinde pandemi döneminde farklı sosyal medya uygulamaları kullanan katılımcıların arasında özel insandan ($F=0.67$, $p>0.05$), aileden ($F=0.47$, $p>0.05$), arkadaştan ($F=0.03$, $p>0.05$) algıladıkları ve toplam ($F=0.33$, $p>0.05$) algıladıkları sosyal destek puanlarının anlamlı bir farklılaşma göstermediği gözlenmektedir.

Tablo 15. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Pandemi Sonra Sosyal Medya Kullanım Süresinde ve Sıklığında Artış Olması/ Olmaması Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Pandemiden sonra sosyal medya kullanım sıklığınızda ve süresinde bir artış oldu mu?	N	X	SS	t	p
Sosyal medyayı arkadaşlarla iletişim kurmak için kullanım	Evet	305	3,34	1,04	1,41	0,15
	Hayır	37	3,08	1,36		
Sosyal medyayı eğlenmek ve rahatlamak için kullanım	Evet	305	4,04	0,93	3,29	0
	Hayır	37	3,48	1,26		
Sosyal medyayı boş zamanları değerlendirmek için kullanım	Evet	305	3,77	1,06	3,92	0
	Hayır	37	3,02	1,34		
Sosyal medyayı müzik dinlemek için kullanım	Evet	305	3,38	1,38	1,83	0,67
	Hayır	37	2,59	1,3		
Sosyal medyayı mesaj almak ve göndermek için kullanım	Evet	305	3,56	1,22	0,99	0,31
	Hayır	37	3,35	1,41		
Sosyal medyayı insanları tanımak için kullanım	Evet	305	2,41	1,22	-0,1	0,91
	Hayır	37	2,43	1,32		
Sosyal medyayı olayları/gündemi takip etmek için kullanım	Evet	305	4,08	0,93	-0,57	0,56
	Hayır	37	4,22	1		
Sosyal medyayı kişisel sunum ve bilgi paylaşımı için kullanım	Evet	305	2,8	1,34	-0,55	0,57
	Hayır	37	3	1,53		
Sosyal medyayı kişi ve organizasyonlara ulaşmak için kullanım	Evet	305	3,06	1,36	-1,56	0,12
	Hayır	37	3,61	1,37		
Sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullanım	Evet	305	2,95	1,32	-2,31	0,02
	Hayır	37	3,72	1,17		
Sosyal medyayı bilgiye erişim amacıyla kullanım	Evet	305	3,76	1,08	-0,65	0,51
	Hayır	37	3,94	0,93		

Tablo 15 incelendiğinde, pandemiden sonra sosyal medya kullanım sıklığında ve süresinde artış olan katılımcıların olmayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek oranda sosyal medyayı eğlenmek ve rahatlamak ($t=3,29$, $p<0,05$) ve boş zamanlarını değerlendirmek ($t=3.92$, $p<0.05$) için kullandığı gözlemlenmektedir.

Tablo 16. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Online Eğitim Döneminde Ailenin Yanına Geri Dönmüş Olma/Olmama Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Online eğitime geçiş yaptıktan sonra ailenizin yanına döndünüz mü?	N	X	SS	t	p
Sosyal medyayı arkadaşlarla iletişim kurmak için kullanım	Evet	108	3,32	1,12	-0,03	0,9
	Hayır	18	3,33	1,13		
Sosyal medyayı eğlenmek ve rahatlamak için kullanım	Evet	108	3,95	0,93	-0,61	0,53
	Hayır	18	4,11	1,02		
Sosyal medyayı boş zamanları değerlendirmek için kullanım	Evet	108	3,7	1,07	-2,1	0,58
	Hayır	18	4,27	1,01		
Sosyal medyayı müzik dinlemek için kullanım	Evet	108	3,Sub	1,39	0,54	0,11
	Hayır	18	2,83	1,42		
Sosyal medyayı mesaj almak ve göndermek için kullanım	Evet	108	3,67	1,22	1,59	0,09
	Hayır	18	3,16	1,42		
Sosyal medyayı insanları tanımak için kullanım	Evet	108	2,34	1,25	-1,67	0,91
	Hayır	18	2,88	1,45		
Sosyal medyayı olayları/gündemi takip etmek için kullanım	Evet	108	4,08	0,93	-0,57	0,56
	Hayır	18	4,22	1		
Sosyal medyayı kişisel sunum ve bilgi paylaşımı için kullanım	Evet	108	2,8	1,34	-0,55	0,57
	Hayır	18	3	1,53		
Sosyal medyayı kişi ve organizasyonlara ulaşmak için kullanım	Evet	108	3,06	1,36	-1,56	0,12
	Hayır	18	3,61	1,37		
Sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullanım	Evet	305	2,95	1,32	-2,31	0,02
	Hayır	37	3,72	1,17		
Sosyal medyayı bilgiye erişim amacıyla kullanım	Evet	108	3,76	1,08	-0,65	0,51
	Hayır	18	3,94	0,93		

Tablo 16 incelendiğinde, online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların dönen katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek oranda sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullandığı gözlemlenmektedir ($t=-2.31$, $p<0.05$).

Tablo 17. Algılanan Sosyal Destek Puanları ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Arasındaki İlişki

		S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11
Özel Insandan Algılanan Sosyal Destek	Pearson Correlation	0,19**	0,12*	0,18	0,02	0,19**	0,12*	0,12*	0,23**	0,22**	0,18**	0,1
	Sig. (2-tailed)	0	0,01	0	0,65	0	0,02	0,02	0	0	0,01	0,05
	N	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342
Aileden Algılanan Sosyal Destek	Pearson Correlation	0,24**	0,08	0,05	0,04	0,18**	0,18**	0,26**	0,27**	0,21**	0,28**	0,22**
	Sig. (2-tailed)	0	0,14	0,29	0,44	0	0	0	0	0	0	0
	N	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342
Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek	Pearson Correlation	0,38**	0,26**	0,16**	0,2**	0,32**	0,19**	0,22	0,19**	0,17**	0,21	0,18**
	Sig. (2-tailed)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342
Algılanan Sosyal Destek Toplam	Pearson Correlation	0,34**	0,19**	0,18**	0,1*	,29**	0,21**	0,24**	0,31**	0,27**	0,29**	0,2**
	Sig. (2-tailed)	0	0	0	0,05	0	0	0	0	0	0	0
	N	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342	342

Tablo 17 incelendiğinde; özel insandan algılanan sosyal destek puanı ile sosyal medyayı arkadaşlarla iletişim kurmak için kullanma, eğlenmek ve rahatlamak için kullanma, boş zamanları değerlendirmek için kullanma, mesaj göndermek ve almak için kullanma, insanları daha iyi tanımak için kullanma, gündemi takip etmek için kullanma, kişisel sunum için kullanma, kişi ve organizasyonlara ulaşmak için kullanma, fikir alışverişinde bulunmak için kullanma arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Aileden algılanan sosyal destek puanı ile sosyal medyayı mesajlaşmak için kullanma, insanları daha iyi tanımak için kullanma, gündemi takip etmek için kullanma, kişisel sunum için kullanma, kişi ve organizasyonlara ulaşmak için kullanma, fikir alışverişinde bulunmak için kullanma ve bilgiye erişim amaçlı kullanma arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek puanı ile sosyal medyayı kullanmanın tüm amaçları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ve toplam algıladıkları sosyal destek puanı ile sosyal medyayı kullanmanın tüm amaçları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

SONUÇ

Bu araştırmada algılanan sosyal destek ölçeğinden ve sosyal medya kullanım amaçları ölçeğinden elde edilen puanlar ile pandemi dönemine ilişkin değişkenler arasındaki ilişki ve algılanan sosyal destek ile sosyal medya kullanım amaçları arasındaki ilişki incelenmiştir. Pandemi dönemi, öğrencilerin çoğunlukla ailelerinin yanına dönmesi ve bu dönemde sağlık tedbirleri nedeniyle arkadaşlarıyla çoğunlukla yüz yüze değil sosyal medya üzerinden iletişime geçmek zorunda kalması sonuçlarını doğurmuştur. Sokağa çıkma yasakları, kafe ve restoranlar gibi sosyalleşme mekanlarının kapanmasıyla da birlikte uzun süreler boyunca gençler aileleriyle ev içi ortamı paylaşmışlardır. Sosyal destek algısı, bireylerin sosyal hayatlarına ilişkin tüm sosyal algılarında olduğu gibi yeni yaşam deneyimleri ve yeni gözlemler sonucunda değişip dönüşmektedir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017: 164-165). Sonuç olarak; pandemi dönemi bu araştırma kapsamında gençlerin sosyal destek algılamalarını incelemek ve sosyal medyada kurulan iletişimlerin ve etkileşimlerin gençler tarafından bir sosyal destek olarak algılanıp algılanmadığına dair fikir sahibi olmak için bir avantaj olarak kullanılmıştır. Nitekim araştırmanın pandemi dönemi haricinde bir dönemde gerçekleştirilmesi durumunda arkadaştan algılanan sosyal destek puanının kaynağının sosyal medyada kurulan ilişkiler mi ya da yüz yüze kurulan ilişkiler mi olduğundan emin olmak mümkün olmayacaktır.

Araştırmanın bulgularına göre pandemiden önce ailesiyle birlikte yaşayan katılımcıların ailesinden algıladıkları sosyal destek puanlarının yaşamayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların daha yüksek oranda sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullandığı görülmüştür. Bu bulgulara göre, gençlerin ailelerinden algıladıkları sosyal destek algılarında fiziksel olarak aynı evde bulunmanın, yüz yüze kurdukları iletişimin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim literatürdeki araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir (Yılmaz, Yılmaz ve Karaca, 2008: 78; Çeçen, 2008, 424).

Araştırmanın diğer bulgularına göre, online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların özel insandan algıladıkları sosyal destek puanlarının dönen katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Eker ve Arkar (2001) algılanan sosyal destek ölçeğinden “özel insan” ifadesini çıkarıp yerine “aileniz dışında” ifadesini koymuş olsa da daha önce yaptıkları çalışmalarda ve ölçeğin güncellenmeden önceki halinde üniversite öğrencilerinin aileleri ve arkadaşları dışındaki “özel insan” alt boyutunu romantik ilişkileri bağlamında algıladıklarını tespit

etmişlerdir. Bu kapsamda; bu araştırmada, online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların özel insandan algıladıkları sosyal destek puanlarının daha yüksek çıkmasında, erkek/kız arkadaşlarıyla aynı evi paylaşabiliyor olmalarının ya da ailesinin yanına dönen katılımcılara göre kültürel nedenler veya ailenin yanına döndükten sonra erkek/kız arkadaşın olduğu şehirden ayrılma durumunun olmaması gibi nedenlerden dolayı erkek/kız arkadaşla daha kolay iletişim kurmanın etkili olabileceği tahmin edilmektedir. Bu sonuçlara göre gençlerin özel insandan algıladıkları sosyal destek algılamaları için de yüz yüze kurulan iletişimin ve fiziksel olarak birlikte zaman geçirmenin hala önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte; pandemiden önce ailesiyle birlikte yaşamayan katılımcılar, pandemi ve sokağa çıkma kısıtlaması döneminde bu zorlu süreci aileleriyle birlikte deneyimlemiş olsalar da pandemiden önce ailesiyle birlikte yaşayan katılımcıların ailesinden algıladıkları sosyal destek puanlarının yaşamayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olması pandemi döneminde gençlerin yöneldiği diğer sosyal destek mekanizmalarının araştırılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal medya kullanımı ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi ele alan literatürdeki diğer çalışmalar; özellikle kanser gibi hastalıklara sahip bireyler ve bakıcıları, yeni doğum yapmış anneler, transseksüel ergenler gibi içsel ve dışsal nedenlerden dolayı toplumdan soyutlanmış bireylerin yaşamlarında sosyal medyanın sosyal destek işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal medya bu işlevini bilgi desteği sağlayarak, duygusal destek sağlayarak ve üyelerinin birlikte değer yarattığı sanal topluluklar sağlayarak yerine getirmektedir (Selkie, Adkins, Masters, Bajpai ve Shumer, 2020: 275-279; Archer ve Kao, 2018: 128-138; Warner vd., 2020: 7-10). Paralel olarak, bu araştırmada da online eğitim döneminde ailesinin yanına dönmeyen katılımcıların daha yüksek oranda sosyal medyayı fikir alışverişinde bulunmak için kullandığı görülmüştür.

Literatürdeki pek çok araştırma bireylerin pandemi döneminde salgının yol açtığı olumsuz deneyimlerle baş edebilmek için sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarını ortaya koymuştur (Karal ve Biçer, 2020: 146-149; Birinci ve Bulut, 2020: 65-67; Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2019: 309-312; Grey vd., 2020: 3-5). Bireylerin sosyal yaşamdan soyutlanmasına neden olan pandemi döneminde de sosyal medya benzer işlevler üstlenmiştir. Nitekim bu araştırmada da sosyal medya kullanım amaçları ile algılanan sosyal destek puanları arasındaki ilişki incelendiğinde; özel insandan algılanan sosyal destek puanı ile sosyal medyayı arkadaşlarla iletişim kurmak için kullanma, mesaj göndermek ve almak için kullanma, insanları daha iyi tanımak için kullanma, fikir alışverişinde bulunmak için kullanma arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki; arkadaştan algılanan sosyal destek puanı ile sosyal medyayı kullanmanın tüm amaçları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ve toplam algılanan sosyal destek puanı ile sosyal medyayı kullanmanın tüm amaçları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, gençlerin sosyal medyada diğer insanlarla kurdukları iletişim ve etkileşim ile sosyal destek algılamaları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir.

Pandemi döneminde sosyal medya kullanımı ve sosyal destek ilişkisini inceleyen benzer örneklemli araştırmalarda da aktif sosyal medya kullanımının yüksek sosyal destek arayışıyla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bu araştırmalarda da ortaya konulduğu gibi bu durumun pandemi dönemiyle özdeşleşen yalıtılmışlık ve kaygı duygularıyla daha şiddetlenmiş olması olasıdır (Lisitsa vd., 2020: 719-721). Buna rağmen pandemi döneminde artan sosyal medya kullanımı ve bu araştırma bulgularının da dahil olduğu sosyal medya kullanımı ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi ortaya koyan kanıtlar sosyal medyanın gelişigüzel mesajlaşmalar ve gelişigüzel bazı sanal davranışlar (takipleşme, grup kurma, yorum yapma vb.) bütünü olmadığını göstermektedir.

Sosyal medya uygulamalarındaki iletişim ve etkileşimin sosyal destek olarak algılanması depresyon ve kaygı bozukluğu gibi ruhsal sorunlara karşı koruyucu bir faktör olabildiği gibi (Marzouki, Salem Aldossari ve Veltri, 2021: 7-8), sosyal medyadan algılanan sosyal destek sosyal medyanın zararlı kullanımıyla ve sosyal medya bağımlılığıyla da ilişkili olabilmektedir. Gençler sosyal medyadan algıladıkları sosyal desteği sürdürmek için kendilerine sahte kimlikler yaratabilmekte ya da sosyal medyadaki iletişim daha kolay, daha az kaygı verici ve daha tatmin edici algılandığında bağımlılık geliştirebilmektedirler (Bilgin ve Taş, 2018: 755).

Bu araştırmanın bulgularına göre aileden ve özel insandan algılanan sosyal destek kapsamında gençler için yüz yüze iletişimin hala önemli olduğu görülse de önemli olan husus, araştırmacıların ve özellikle de sahadaki meslek elemanlarının (aile danışmanları, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar, çocuk gelişimciler, psikologlar) sosyal medyanın avantajlı veya dezavantajlı şekilde bir sosyal destek unsuru olarak karşılıklarına çıkabileceğinin farkında olmalarıdır. Sahadaki meslek elemanları ve öğretmenler aracılığıyla sosyal medyanın faydalı kullanımına yönelik eğitimlerin çocuklara ve gençlere verilmesi önerilmektedir.

Bu araştırmanın örnekleminin çok büyük bir çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Daha homojen bir örneklem, daha genellebilir bulgular elde edilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, gelecek araştırmalar için pandemi döneminde sosyal destek algılamalarına yönelik ölçek çalışmalarının geliştirilmesi ve gençlerin sosyal destek algılamaları ve sosyal medya kullanımlarına yönelik daha büyük örneklemlerle çalışmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Etik Komite Onayı: Çalışmaya, KTO Karatay Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 29.04.2021 tarihinde ve 8092 no'lu karar ile etik kurul onayı verilmiştir.

Finansal Destek: Çalışmada Finansal Destek Alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada Potansiyel Çıkar Çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu çalışmanın yayıma hazırlanması sürecinde yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Hatice Budak'a teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

- ABAY ALYÜZ, S. B. (2020). Sosyal Desteğin Birey Yaşamında Önemi ve Sosyal Hizmet. *Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 4(1), 119.
- AŞKIN, R., BOZKURT, Y. ve ZEYBEK, Z. (2019). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı(37)*, 309-312.
- ARCHER, C. ve KAO, K.-T. (2018). Mother, Baby and Facebook Makes Three: Does Social Media Provide Social Support for New Mothers? *Media International Australia*, 168(1), 128-138. BEDEL, A., ve KUTLU, A. (2018). Başa Çıkma Stratejilerinin Algılanan Sosyal Desteğe Göre İncelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 116-117. doi:10.29029/busbed.378121
- BİLGİN, O. ve TAŞ, İ. (2018). Effects of Perceived Social Support and Psychological Resilience on Social Media Addiction among University Students. *Universal Journal of Educational Research*, 6(4), 755. doi:10.13189/ujer.2018.060418
- CARR, C. T. ve HAYES, R. A. (2015). Social Media: Defining, Developing, and Divining. *Atlantic Journal of Communication*, 23(1), 11. doi: <https://doi.org/10.1080/15456870.2015.972282>
- ÇEÇEN, A. R. (2008). Öğrencilerinin Cinsiyetlerine ve Anababa Tutum Algılarına göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- ÇETİNKAYA, F. F. ve KORKMAZ, F. (2019). Algılanan Sosyal Destek ile Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 100.
- EKER, D., ARKAR, H. ve YALDIZ, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliliği. *Türkiye Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17-25.
- GEORGE, D. ve MALLERY, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Pearson.
- GIDDENS, A. (2008). *Sosyoloji*. (H. Özel, T. Kabadayı, M. Turhan Kara, I. Bayar, ve H. Bravo, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GREY, I., ARORA, T., THOMAS, J., SANEH, A., TOHME, P. ve ABI-HABIB, R. (2020). The role of perceived social support on depression and sleep during the COVID-19 pandemic. *Psychiatry Research*, (293), 3-5.
- İNTERNET: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/339887/9789289054911-eng.pdf> (Erişim Tarihi: 06. 03. 2021)
- İNTERNET: <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/> (Erişim Tarihi: 05. 05. 2021)
- İNTERNET: [https://www.gwi.com/hubfs/1.%20Coronavirus%20Research%20PDFs/GWI%20coronavirus%20findings%20March%202020%20-%20Multi-Market%20data%20\(Release%203\).pdf](https://www.gwi.com/hubfs/1.%20Coronavirus%20Research%20PDFs/GWI%20coronavirus%20findings%20March%202020%20-%20Multi-Market%20data%20(Release%203).pdf) (Erişim Tarihi: 06. 01. 2021)
- JAMES, S. A. (2017). Invited Commentary: Cassel's "The Contribution of the Social Environment to Host Resistance" -A Modern Classic. *American Journal of Epidemiology*, 185(11), 1032. doi:10.1093/aje/kwx070
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. ve CEMALCILAR, Z. (2017). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KARA, T. (2013). *Sosyal Medya Endüstrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- KARAL, E. ve BİÇER, B. G. (2020). Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Birey ve Toplum*, 10(1), 146-149.

- KARAÇAM, Z., DÖNMEZ, A., DOĞAN, H. ve ÜSTÜNDAĞ, H. (2021). Kadınların Kaygı Düzeyleri ve Stres ile Baş Etme Yöntemlerinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 67.
- LIN, X. ve KISHORE, R. (2021). Social Media-Enabled Healthcare: A Conceptual Model of Social Media Affordances, Online Social Support, and Health Behaviors and Outcomes. *Technological Forecasting and Social Change*, 166, 120574. doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120574>
- LISITSA, E., BENJAMIN, K. S., CHUN, S. K., SKALISKY, J., HAMMOND, L. E. ve MEZULIS, A. H. (2020). Loneliness Among Young Adults During COVID-19 Pandemic: The Mediatonal Roles of Social Media Use and Social Support Seeking. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 39(8), 719-721.
- MARZOUKI, Y., SALEM ALDOSSARI, F. ve VELTRI, G. A. (2021). Understanding the Buffering Effect of Social Media Use on Anxiety During the COVID-19 Pandemic Lockdown. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(47), 7-8. doi: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00724-x>
- ÖZAKKAŞ, T. (2018). Alan Kuramının Diğer Psikanalitik Kuramlarla İlişkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(2), 6.
- PUTNAM, R. D. (1994). Social Capital and Public Affairs. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 47(8), 6-7.
- SCHULTZ, D. P. ve SCHULTZ, S. E. (2007). *Modern Psikoloji Tarihi*. (Y. Aslay, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SELKIE, E., ADKINS, V., MASTERS, E., BAJPAI, A. ve SHUMER, D. (2020). Transgender Adolescents' Uses of Social Media for Social Support. *Journal of Adolescent Health*, 66(3), 275-279. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2019.08.011>
- SOLMAZ, B., TEKİN, G., HERZEM, Z. ve DEMİR, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- TAYLOR, S. E., ANNE PEPLAU, L. ve SEARS, D. O. (2015). *Sosyal Psikoloji*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- WARNER, E. L., KIRCHHOFF, A. C., ELLINGTON, L., WATERS, A. R., SUN, Y., WILSON, A. ve CLOYES, K. G. (2020). Young Adult Cancer Caregivers' Use of Social Media for Social Support. *Psycho-Oncolog*, 1(8), 7-10. doi: <https://doi.org/10.1002/pon.5402>
- YALOM, I. (2012). *Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- YEGEN, C. (2013). Demokratik ve yeni bir kamusal alan olarak sosyal medya. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 120.
- YILMAZ, E., YILMAZ, E. ve KARACA, F. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi. *Genel Tıp Dergisi*, 18(2), 78.

PANDEMİ SÜRECİNDE YIYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNE İLİŞKİN MÜŞTERİ ŞİKÂyetLERİ

Customer Complaints About Food and Beverage Businesses During the Pandemic Process

Vildan SARICA¹, Gülçin ÖZBAY²

ÖZET

Covid-19 salgını birçok sektör üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirmiştir. Yiyecek içecek işletmeleri de bu durumdan en fazla etkilenen sektörlerden biridir. Yiyecek içecek işletmeleri kişilerin beslenme ihtiyacını karşılayan işletmelerdir. Salgın tüketicilerin yiyecek içecek işletmelerine yönelik beklentilerini ve değerlendirmelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu beklentilerin karşılanmaması durumunda şikâyet davranışı ortaya çıkmaktadır. Müşteri şikâyetleri müşteri açısından şikâyetler ve işletme açısından şikâyetler olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilmektedir. İşletmeye yönelik şikâyetler, işletmenin sunduğu mal ve hizmetin tüketici tatmin etmemesi veya bir eksiklik söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Müşteri açısından şikâyet ise sunulan mal ve hizmetin beklentiyi karşılamaması sonucunda oluşmaktadır. Bu durumdan yola çıkarak pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerine ilişkin şikâyetleri belirlemek ve şikâyetlerin nedenlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Literatür bölümünde konuya yönelik başlıklar verilmiş olup gerekli tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca şikâyetvar.com adresinden yiyecek içecek işletmelerine yönelik yapılan 86 kullanıcı yorumu incelenmiş ve pandemi sürecine ilişkin yapılan şikâyetlerin %25'inin temel nedeninin hijyen kurallarına uyulmaması olduğu belirlenmiştir. Bu kullanıcı yorumları herhangi bir şehri ya da bölgeyi kapsamayıp genel olarak incelenmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde İstanbul ilinde yaşayan 30 kişi ile görüşülmüştür. Araştırmada pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerine yönelik yapılan müşteri şikâyetlerinin nedenleri ortaya konulmuş, şikâyetlerin işletme yönetimi tarafından nasıl karşılandığı ve müşterilerin konuya ilişkin önemli gördüğü hususlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinin alınan tedbirlere ve hijyen kurallarına yeterli düzeyde uymadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Yiyecek İçecek İşletmeleri, Pandemi Süreci, Müşteri Şikâyetleri

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has had devastating effects on many industries. Food and beverage businesses are also one of the sectors most affected by this situation. Food and beverage businesses are businesses that meet the nutritional needs of people. The epidemic has significantly changed consumers' expectations and evaluations of food and beverage businesses. If these expectations are not met, complaint behavior emerges. Customer complaints can be evaluated under two headings as customer complaints and business complaints. Complaints against the business arise when the goods and services offered by the business do not satisfy the consumer or there is a deficiency. From the customer's point of view, the complaint is that the goods and services offered do not meet the expectation. Based on this situation, it was aimed to determine the complaints about the food and beverage businesses during the pandemic process and to reveal the reasons for the complaints. In the literature section, titles on the subject are given and necessary definitions are made. In addition, 86 user comments about food and beverage businesses on şikâyetvar.com were examined and it was determined that the main reason for 25% of the complaints regarding the pandemic process was non-compliance with the hygiene rules. These user reviews do not cover any city or region and are generally reviewed. In the second part of the study, 30 people living in Istanbul were interviewed. In the research, the reasons for customer complaints made against food and beverage businesses during the pandemic process were revealed, how the complaints were met by the business management and the issues that customers considered important about the subject were tried to be analyzed. It has been concluded that food and beverage businesses do not comply with the measures taken and hygiene rules adequately during the pandemic process.

Keywords: Covid-19, Food and Beverage Business, Pandemic Process, Customer Complaints

1. ORCID: 0000-0002-4674-5628

2. ORCID: 0000-0002-5647-7137

1. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, YÖK 100/2000 ve TÜBİTAK Doktora Bursiyeri, vildansarica.75@gmail.com.

2. Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, gozbay@subu.edu.tr

*SARICA, V. ve ÖZBAY, G. (2022). "Pandemi Sürecinde Yiyecek İçecek İşletmelerine İlişkin Müşteri Şikâyetleri", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.187-208.

Makale Geliş Tarihi: 14 Ocak 2022 Kabul Tarihi: 19 Mayıs 2022

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, people have faced disasters such as many diseases and catastrophic crises. One of these diseases is COVID -19. COVID -19, which emerged in Asia (Wuhan) in December 2019, affected the whole world in about 4 months. During the pandemic process, the food and beverage sector, like other sectors, was adversely affected by this process. The fact that the products offered in food and beverage businesses are tangible and the service is intangible leads customers to complain behaviors. In the studies, this process is generally; product or service not meeting the customer's expectation. When the academic studies evaluating the complaints in food and beverage businesses are examined; stale-bad food, late taking and late delivery of orders, small portions, hygiene problems, overcrowded environment, rude speech of the staff, not paying attention to customers, not welcoming and sending off, etc. It is seen that customers complain about these issues. The pandemic process has significantly affected individuals' eating decisions. According to the research conducted by Sikayetvar, the rate of those who visited Sikayetvar to make decisions about the food and beverage sector in March, April and May 2020 increased by 1306% compared to the same period of the previous year. In 2020, 34 percent of the complaints related to this sector were resolved. While the rate of complaints in restaurants decreased in March, April and May of 2020, the rate of complaints increased again with the normalization period. According to the research, it has been revealed that more food is eaten outside during the normalization process. It has been determined that the rate of complaints in online food ordering applications increased by 184% during the pandemic period. Purpose of the research; To reveal customer complaints in food and beverage businesses during the pandemic process. For this purpose, customer complaints under the heading of corona virus on sikayetvar.com site were examined and the reasons for the complaints were tried to be determined. Online complaints were subjected to content analysis. The reasons for the complaints were categorized. The population of the research consists of people residing in Istanbul and receiving service from food and beverage businesses. The sample includes students living in Esenyurt due to the fact that it is the most crowded district of Istanbul, there is a university in the district and there is intense mobility. Within the scope of the research, firstly, the complaints about food and beverage businesses during the corona virus period on the sikayetvar.com site were examined. Only 25 of 96 chain businesses received complaints during the pandemic process. There are no comments made on the site on behalf of other businesses. 64% of businesses that receive complaints are businesses that offer fast food products. When the businesses are evaluated according to their type, it has been determined that 56% of them are "national chains" and serve with Alacarte menu. Considering the product concept, it has been determined that 16% of them are businesses that offer pizza. When examined in terms of the number of complaints received by businesses, it is noteworthy that the number of complaints is higher for businesses that offer 'burger'. In the study; It has been determined that the concept of complaint is defined as dissatisfaction with a rate of 60%. Although there are many reasons that lead customers to complain behavior in food and beverage businesses, it is noteworthy that the most common reason is the rude behavior of the staff. It has been revealed that complaints are usually made verbally on the grounds that they are resolved more effectively and quickly. Customers expect the most from food and beverage businesses to comply with hygiene rules, and to attach importance to the use of gloves, masks, bonnets and disinfectants, especially during the pandemic process. It is noteworthy that the most complained issue before the pandemic was hygiene. In the pandemic process, not paying attention to the hygiene rules and not following the measures taken were reported as the most complained issues. It has been reported that during the pandemic process, food and beverage businesses are expected to comply with the measures taken by the Ministry of Health.

GİRİŞ

Müşteri şikâyetleri, beklentilerinin karşılanmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bireyler tatminsizlik yaşamakta ve bunun sonucunda şikâyet etme davranışına yönelmektedir. Müşteriler memnun olmadığı durumlarda üç farklı tutum sergilemektedir. Bu tutumlardan ilki açıkça tepki göstermektir. Tepkisini açıkça gösteren müşteriler yasal haklarını aramakta ve şikâyetini gerekli mercilere iletmektedir. Bu gruptaki müşteriler memnuniyetsizlik duyduğu ürünü tekrar satın almamakta, işletme ile ilişkisini kesebilmektedir. İkinci tutum müşterinin herhangi bir tepki göstermemesidir. Bu gruptaki müşteriler tatminsizliğe sebep olan işletmenin ileride düzeleceğini düşünerek herhangi bir şikâyet etme davranışına yönelmemektedir. (Kızıltoprak, Çatı ve Bağcı, 2018: 727). Bu durum yiyecek içecek işletmelerinde müşterinin memnuniyetsizliği ile başlamakta ve devamında şikâyet etme davranışına yönelme şeklinde gerçekleşmektedir. Üçüncü tutum olan ve işletmeler açısından en önemli sorun olarak görülen eyleme geçmeme durumu müşterinin şikâyetini belirtmeden tekrar o işletmeyi tercih etmemesi olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple işletmeler, şikâyetin farkına varamamaktadır (Kılınç ve Saka, 2019: 465).

Tarih boyunca insanlar birçok salgın hastalık, doğal afet, ekonomik kriz gibi felaketler ile karşılaşmıştır. Bu hastalıklardan biri de Covid-19'dur. Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüsdür (SAĞLIK BAKANLIĞI, 2022). Covid-19, yaklaşık dört ay içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Bakioğlu ve Çevik, 2020: 112; Budak ve Korkmaz, 2020: 62). Pandemi sürecinde diğer sektörler gibi yiyecek içecek sektörü de bu süreçten olumsuz yönde etkilenmiştir. Dünyada her ülke farklı tedbirler almıştır. Türkiye'de işletmeler devletin almış olduğu önlemler kapsamında çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Bu kısıtlamalara göre işletmelerde masalar arasında 1,5 metre mesafe bırakmalı, bardaklar en az 60 derecelik ısıda deterjan ile yıkamalı, her masada en az %70 alkol oranına sahip dezenfektan bulundurulmalı, çatal-bıçak kapalı ortamda muhafaza edilerek el değmeden müşteriye sunulmalı, klima ve vantilatör kullanılmamalı, çalışanlar maske ve siperlik kullanmalı, çalışanda hastalık belirtisi varsa veya temasıysa 14 gün çalıştırılmamalı, personel servis yaparken sosyal mesafe kuralına uymalıdır (İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, 2020).

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yiyecek İçecek İşletmeleri

Yiyecek içecek işletmeleri bireylerin yaşamlarını sürdürmek için temel ihtiyacı olan yeme içme ihtiyacını karşılayan işletmeler şeklinde tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2007: 7). Kapasitelerine bakılmaksızın tüm yiyecek içecek işletmelerinin ortak amacı bireylerin yemek yeme ihtiyaçlarını karşılamaktır (Benli, 2019: 23). Bu işletmeler seyyah ve tüccarların geçici konaklama yapmaları ile ortaya çıkmış ve ilk zamandan bu yana yaşam koşullarının da değişmesiyle paralel bir biçimde değişmiştir (Benli, 2019: 2; Ertürk, 2018: 87). Tarihte bilinen ilk yiyecek içecek işletmesi 1765'de Paris'te açılmıştır. Boulanger'in koyun bacağından yapmış olduğu çorba restoran kavramının ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştır. Boulanger yapmış olduğu çorbayı adlandırırken 'zindelik sağlayan ve güç veren' anlamına gelen 'restaurer' fiilinden yola çıkmıştır. Çinliler, M. S. 1153 yılında tavuk evi olarak hizmet veren Hangzhou restoranını kendilerinin açtıklarını söylerler. Bazı kaynaklar Ma Yu Ching's Bucket Chicken House'yi en eski restoran olarak göstermektedir (Dorf, 1992: 12; Yıldız, 2010: 19-20; Paça, 2019: 8; Temel ve Canbay, 2018: 164; Gültekin vd., 2016: 63; Teyin vd., 2017: 78; Önal, 2007; Morgan, 2006: 8; Shore, 2008: 301; Denizer, 2005: 2-6). Yiyecek içecek

işletmeleri, kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaından ötürü her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Bireylerin boş zamanlarının ve gelirlerinin artmasıyla birlikte hizmet beklentisi de değişmektedir. Bu durum işletmelerde hizmet kalitesinin yükselmesi ile hizmet sektöründe önemli bir rol oynamaya başlamıştır. (Aslan, 2010: 28; Koçak, 2020: 2).

Yiyecek içecek sektörü turizm endüstrisinin ikinci büyük sektörü olması başta olmak üzere birçok önemi bulunmaktadır. İlk olarak yiyecek içecek işletmeleri müşteriler açısından önem arz etmektedir. Çünkü yiyecek içecek işletmeleri yalnızca yemek yeme ihtiyacını değil kişilerin sosyalleşme, hoş vakit geçirme, saygınlık kazanma gibi birçok sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler ve kurumlar açısından da önem taşıyan yiyecek içecek işletmelerinde müşteri memnuniyetinin sağlanması ile işletmelerin kar oranının %25 - %85 arasında artacağı tahmin edilmektedir (Özekici, 2016: 8).

1.2. Müşteri Kavramı

Bir kurum ya da işletmeden ürün veya hizmet satın alan kişi müşteri olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile bir mağaza, işletme ya da kuruluştan alışveriş yapan, o kurumun ürünlerini kişisel veya bireysel amaçları doğrultusunda satın alan kişilerdir. Bir işletmenin gelecekteki konumunu, gelirini ve rekabet ortamındaki yerini müşteriler belirlemektedir (Gümü, 2014: 4). İşletmelerin kâr sağlaması ve rekabet gücünü artırması için müşteri odaklı davranmaları gerekmektedir. Bir işletmede müşteri yer almıyorsa o işletmede iş varlığından söz edilmemektedir (Kozan, 2019: 52).

Müşteri kavramına ilişkin literatürde birden fazla tanım yapılmış olmakla birlikte ilişki türüne göre değerlendirildiğinde müşterilerin dört gruba ayrıldığını söylemek mümkündür (Swift, 2001: 3-4; Bakır, 2018: 5).

- 1) İç Müşteri: İşletme içerisinde çalışan, işletmenin ürün ya da hizmetlerini satan ve bu yol ile işletmeye katkı sağlayan kişilerdir.
- 2) İşletme Müşterileri: Bir işletmenin sunmuş olduğu ürünü satın alarak kârlılığını arttırmak amacıyla o ürün üzerine katma değer koyarak başka müşterilere sunan kişiler olarak tanımlanmaktadır.
- 3) Tüketici: Bireysel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürün veya hizmet satın alan kişilerdir. Çoğunlukla bu grup bireyler ve ailelerdir.
- 4) Kanal/Dağıtıcı/Frenchise: İşletme içerisinde çalışmayan fakat işletme ürünlerini satın alarak nihai kullanıcıya sunan kişi ya da işletmelerdir.

Türk Dil Kurumu'nda müşteri kavramı "hizmet, mal vb. alan ve karşılığında ücret ödeyen kimse" şeklinde tanımlanmıştır (TÜRK DİL KURUMU, 2022). "İşletme müşterisi kimdir?" sorusuna verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir (Burucuoğlu, 2011, 3-4):

- Mal ya da hizmetin son kullanıcısıdır.
- Müşteri işletme için son derece önemlidir.
- Bir müşteri işletmeyi ihtiyaçlarını karşılamak ve isteklerini gerçekleştirmek amacıyla ziyaret etmektedir. Bu nedenle işletmeler müşteri tatmini sağlayacak şekilde hizmet sunmalıdır.
- Müşteri istatistiksel bir veri olarak görülmemelidir. Duygulara sahip ve saygıyı hak

eden kişidir.

- Müşteri, araç değil amaçtır. Biz ona değil o bize fırsat tanımıştır.

1.3. Şikâyet Kavramı

Şikâyet, müşterinin olumsuz bir şekilde yaptığı geri bildirimdir (Bell, Mengüç ve Stefani, 2004: 120). Bireyler bir ürün veya hizmetten beklentilerini karşılayamadıklarında şikâyet eğilimi gösterirler. Bu durum şikâyetin başlangıcını ifade etmektedir (Lapre ve Tsikriktsis, 2006:352). Müşterilerin tatmin olmamaları ve beklentilerinin karşılanmadığını düşünmesi birçok nedenden ortaya çıkmış olabilmektedir. Şikâyetler; ürün, fiyat, tutundurma, dağıtım, insan, fiziksel koşullar, süreç gibi koşullardan kaynaklanabilmektedir (Aşkun, 2008: 223).

Şikâyet kavramı her ne kadar olumsuz ve can sıkıcı bir kelime gibi algılsa da işletmeler için büyük önem arz etmektedir. Müşterilerin yapmış olduğu şikâyetler sayesinde işletmeler; işlerinde iyi olup olmadığını, aksayan yönlerini değerlendirebilmekte ve müşteri ile uzun süreli ilişki içinde olmalarını sağlayabilmektedirler. Tüm bunların yanı sıra yapılan şikâyetler sayesinde işletmeler almış olduğu ürün ya da hizmetten memnun kalmayan müşterileri geri kazanma, müşterilerin işletmeyi terk etmesine engel olma ve olumsuz imaj yaratılmasını önleme gibi durumlarda da önem arz etmektedir (Alabay, 2012: 142).

Müşteriler karşılaştıkları olumsuz davranışlar karşısında şikâyet eğiliminde olabildikleri gibi bazen de herhangi bir geri bildirimde bulunmayıp şikâyet etmemektedirler. Şekil 1’de de görüldüğü üzere müşterilerin olumsuz davranışlar karşısında farklı tepkiler vermektedirler. Müşterilerin şikâyet etmeme davranışları genellikle zaman kaybına neden olacağını düşünmeleri ve şikâyet etme davranışına değmediğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Müşterinin işletmeye şikâyetlerini bildirmemesi problemin adının konulamamasına ve çözüm yollarının da tıkanmasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle işletmeler müşterilerin şikâyetlerinin olmamasını sorgulamalı ve şikâyet edilmediği durumlarda karşılaşılabileceği olası sorunları göz önünde bulundurmalıdır. Müşteri şikâyetleri problemleri çözüme kavuşturmakta, tatmin ve memnuniyet sağlayarak sadık müşteri profili oluşturmaktadır (Yüksel, 2004: 18).

Müşteri şikâyetleri yedi gurup altında incelenmektedir. (Eser, Pınar ve Girard, 2006: 26):

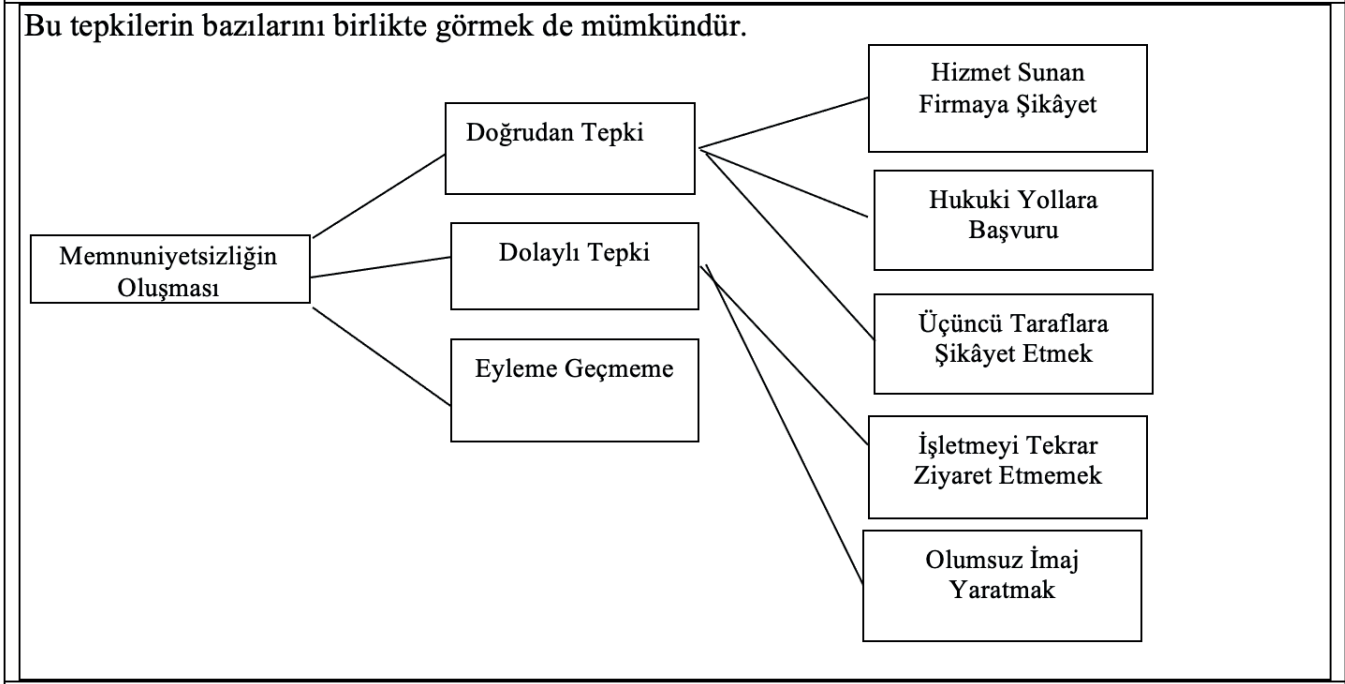
Mutlak Şikâyetler: İşletmelerin sık sık karşılaştığı şikâyet türüdür. İşletmeler bu tür şikâyetleri muhakkak çözüme kavuşturmalıdır. Mutlak şikâyetler, şikâyetin çözüme kavuşturulmadığında ortaya çıkmaktadır. Yapılan şikâyet işletme imajını zedelemekte ve şikâyeti yapan kişi çevresine de bunu iletmekten çekinmemektedir.

Sürpriz Şikâyetler: Bu tür şikâyetler çözüme kavuşturulduğunda müşteri tarafından memnuniyetle karşılanılmaktadır. Müşterinin zihninde işletme ile ilgili olumlu düşünceler yer edinmektedir.

Yapısal Şikâyetler: Yapısal olarak işletmede değişim gerektiren şikâyet türüdür. Şikâyetlere başarılı bir şekilde cevap verebilmek için şikâyetlerin gerçek olup olmadığı bilinmelidir. Müşteriler bazen şikâyetlerini, duygu ve düşüncelerini dolaylı olarak ifade etmektedir. Bu durumda bahaneler meydana gelmektedir. Bu bağlamda şikâyetler farklı şekilde kategorize edilebilmektedir (MEGEP, 2022).

Sahte Şikâyetler: Müşterinin açıkça ifade etmediği bu tür itirazlar satıcı, işletmenin ürünü ödeme koşulları, dağıtım, reklam ve fiyat gibi birçok sebepten ortaya çıkabilmektedir.

Şekil 1. Müşterilerin Beklentilerinin Karşılanmamasına Yönelik Tepkileri

Kaynak. Lovelock, C. & Wirtz, J. (2007).

Gerçek Şikâyetler: Müşteri, rahatsızlık duyduğu konuyu açıkça ifade eder. Bu tür şikâyetlerde pek çok faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Duygusal şikâyetler: Bu tür şikâyetler satın almayı yavaşlatmaya yönelik küçük karşı koymalar olabilir. Duygusal şikâyetler bazen satışla hiç ilgisi olmayan hâkiki bir sebebi bulunmayan şikâyetlerden doğabilir.

Mantıksal şikâyetler: Mantıksal şikâyetler samimidir. Satış temsilcisi bu şikâyetleri geciktirmeden cevaplandırılmalıdır. Bu şikâyetlerin giderilmesinde mantığına seslenen sözler etkili olmaktadır.

Turizm endüstrisinde emeğin yoğun olması, müşteri memnuniyet beklentisinin yüksek olması vb. nedenlerden dolayı müşteri şikâyeti kaçınılmazdır. Turizm işletmelerinde genellikle hizmet üretilmektedir ve hizmette bir standart uygulanmamaktadır (Matusitz ve Breen, 2009: 234). Bir ürünün sunumu işletmeye ve çalışana göre değişebildiği gibi, hizmeti alan tüketiciden tüketiciye de değişecektir. Hizmet sektöründe hizmetin üretimi ve tüketimi eş zamanlı gerçekleştiğinden bu durum şikâyetlerin meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır (Kozak, 2007: 140).

1.4. Yiyecek İçecek İşletmelerinde Şikâyet

Yiyecek içecek işletmelerinde sunulan ürünlerin somut, hizmetin ise soyut olması müşterileri şikâyet davranışlarına yöneltmektedir. Yapılan çalışmalarda genellikle bu süreç ürün ya da hizmetin müşterinin beklentisini karşılamaması olarak adlandırılmaktadır. Yiyecek içecek işletmelerinde şikâyet konularını değerlendiren akademik çalışmalar irdelendiğinde; yiyeceklerin bayat-kötü olması, siparişlerin geç alınması ve geç getirilmesi, porsiyon küçüklüğü, hijyen problemleri, ortamın fazla kalabalık olması,

personelin kaba üslupla konuşması, müşteri ile ilgilenmeme, karşılama ve uğurlama yapılmaması vb. konularda müşterilerin şikayette bulunduğu görülmektedir (Yang, 2005: 45; Muller vd., 2003: 407; Lee vd., 2008: 8; Su ve Bowen, 2001: 47; Wildes ve Seo, 2001: 26; DeFranco vd., 2005: 183). Ayrıca yediği yemekten memnun kalmayan müşteriler de şikâyet davranışında bulunabilmektedirler (Kim ve Boo, 2011: 219).

Pandemi süreci bireylerin yemek yeme kararlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Sikayetvar.com'un en fazla tüketici şikayetlerinin yapıldığı platform olması sebebiyle bu site tercih edilmiştir (Tokay Argan ve Arıcı, 2019: 344). Sikayetvar.com sitesinin yapmış olduğu araştırmaya göre bir önceki yılın aynı dönemine oranla 2020'nin Mart, Nisan, Mayıs aylarında yiyecek içecek sektörüyle ilgili karar vermek için Sikayetvar'ı ziyaret edenlerin oranı %1306 artmıştır. 2020'de bu sektörle ilgili şikâyetlerin yüzde 34'ü çözüme ulaştırılmıştır. 2020'nin Mart, Nisan ve Mayıs aylarında restoranlarda şikâyet oranı azalırken normalleşme dönemiyle birlikte şikâyet oranı tekrar yükselişe geçmiştir. Araştırmaya göre normalleşme sürecinde dışarıda daha çok yemek yenildiği de ortaya çıkmıştır. Pandemi döneminde online yemek sipariş uygulamalarında şikâyet oranının ise %184 arttığı saptanmıştır (MİLLİYET GAZETESİ, 2021).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerindeki müşteri şikâyetlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda sikayetvar.com sitesinde pandemi sürecindeki müşteri şikâyetleri incelenerek yapılan şikâyetlerin sebepleri belirlenmeye çalışılmıştır. Her müşteri şikâyeti işletmelerin eksikliklerini gidermesi açısından önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışma, yiyecek içecek işletmelerinin müşteri şikâyetleri hakkında bakış açısı sağlamaları için önem teşkil etmektedir. Bu çalışma yiyecek içecek işletmelerinin yaşanabilecek salgın hastalıklara karşı gelecekte stratejik plan hazırlaması ve sektörün eksikliklerini giderebilmesi konusunda katkı sağlayacaktır. Araştırma yöntemi iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk olarak yapılan online şikâyetler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan şikâyetlerin nedenleri kategorileştirilmiştir. İkinci aşamada ise şikâyete konu olan işletmelerden paket servisi alan tüketiciler ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırma soruları ilgili literatür taranarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun olarak hazırlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, İstanbul ilinde ikamet eden ve yiyecek içecek işletmelerinden hizmet alan kişiler oluşturmaktadır. İstanbul'un en kalabalık ilçesi olması, ilçede üniversitenin bulunması, hareketliliğin yoğun olması sebebiyle örneklemi Esenyurt'ta yaşayan öğrencileri kapsamaktadır. Araştırma kapsamında 30 kişiyle görüşülmüştür. Pandemi sebebiyle görüşmelerin yüz yüze yapılması mümkün olmadığından telefon yolu ile kartopu örnekleme tekniğine başvurulmuştur. Katılımcıların cevaplarının tekrara düşmesi sebebiyle görüşmeler 30 kişide sınırlandırılmıştır.

2.3. Geçerlik ve Güvenilirlik

Araştırma sürecinde geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması için yöntem, süreç ve araştırma sonuçlarına yönelik çalışmalar ayrıntılı ve açık bir şekilde belirtilmiş, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve değerlendirilmesinde derinlemesine inceleme ve araştırma anlayışı benimsenmiştir. Ayrıca verilerin toplanmasından sonuçlanmasına kadarki sürecin tutarlı ve bağlantılı olması sağlanmış, son olarak

araştırma verileri ve sonuçları diğer araştırmacılara da sunularak konuya ilişkin görüşleri alınmıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinde meydana gelen müşteri şikâyetlerini ortaya koymak amacıyla sikayetvar.com adresinde yer alan 86 müşteri şikâyetleri incelenmiştir. Kişilerle görüşmeye başlamadan önce müşteri yorumlarına ilişkin analizler tamamlanmıştır. Şikâyetleri ortaya koymak amacıyla genel olarak Sikayetvar.com adresinde yer alan 96 zincir yiyecek içecek işletmesi incelenmiş olup pandemi sürecinde 25 işletmeye ait şikâyet bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Şikâyetlere ilişkin incelemeler tamamlandıktan sonra katılımcılar ile ön görüşme yapılmıştır. Görüşmeyi kabul eden ve pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinden hizmet alan 30 kişiye araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. 10.12.2020-21.12.2020 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirilmiş ve katılımcılara toplam 10 adet soru yöneltilmiştir. Veri kaybını önlemek amacıyla katılımcıların onayını alarak ses kaydı yapılmıştır. Yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde en uzun görüşmenin 16 dakika 24 saniye, en kısa görüşmenin ise 6 dakika 38 saniye olduğu belirlenmiştir. Görüşmelerin ortalama süresi ise 9 dakika 53 saniyedir.

3. Bulgular

Araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak pandemi sürecinde müşteri şikâyetlerine konu olan yiyecek içecek işletmelerine yönelik online bulgular genel değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Online veriler araştırma bulgularını desteklemek amacıyla incelenmiştir ve herhangi bir şehir ya da bölgeyi kapsamamaktadır. İkinci aşamada ise araştırmaya katılan müşterilerin şikâyetlerine ilişkin bulgular incelenmiştir.

3.1. Online Şikâyetlere Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında öncelikle sikayetvar.com sitesinde bulunan korona virüs döneminde yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili yapılan şikâyetler incelenmiştir. Sikayetvar.com sitesinde pandemi sürecinde şikâyete konu olan işletmelere ilişkin özellikler aşağıda Tablo1’de yer almaktadır. 96 zincir işletmeden yalnızca 25’i pandemi sürecinde şikâyet almıştır. Diğer işletmeler adına sitede yapılan herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Şikâyet alan işletmelerin %64’ü fastfood ürün sunan işletmelerdir. İşletme türü, işletme menüsü, sunulan ürün konsepti ve işletme hakkında yapılan şikâyet sayısı sırasıyla verilmiştir. İşletmeler türüne göre değerlendirildiğinde %56’sının ulusal zincir olduğu, alacarte menü ile hizmet verdiği belirlenmiştir. Ürün konsepti göz önünde bulundurulduğunda ise %16’sının pizza sunan işletmeler olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin almış olduğu şikâyet sayısı açısından incelendiğinde burger sunan işletmelerin şikâyet sayısının daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Yiyecek içecek işletmelerine ilişkin korona virüs sebebiyle yapılan 86 şikâyet eden kişi (kullanıcı) yorumuna ulaşılmıştır. Kullanıcıların cinsiyeti gözlemlendiğinde katılımcıların %53’ünün erkek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan şikâyetlerde kadın kullanıcıların kullanmış olduğu sözcük sayısının erkek kullanıcılara nazaran daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu yorumlar belli bir bölge ya da şehri kapsamayıp genel olarak şikâyetlerin ne olduğunu belirlemek amacıyla inceleme yapılmıştır.

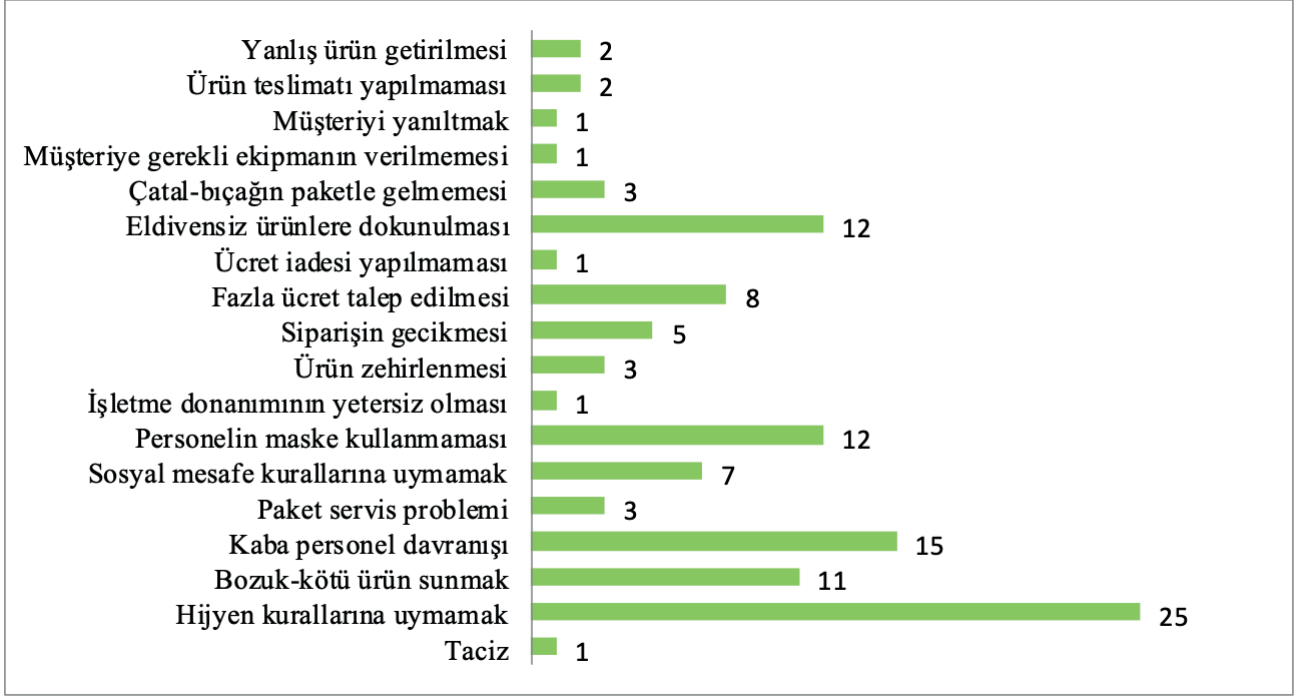
Tablo 1. Online Şikâyetlere Konu Olan İşletmelerin Özellikleri

İşletme (İ)	İşletme Türü (Zincir)	İşletme Menüsü	Ürün Konsepti	Şikâyet Sayısı
İ1	Uluslararası	Tabled'hot	Burger	23
İ2	Uluslararası	Tabled'hot	Pizza	13
İ3	Ulusal	A'la Carte	Kahve	8
İ4	Uluslararası	A'la Carte	Kahve	6
İ5	Ulusal	A'la Carte	Tavuk	5
İ6	Uluslararası	A'la Carte	Restoran	4
İ7	Ulusal	A'la Carte	Çiğ Köfte	3
İ8	Ulusal	A'la Carte	Et	3
İ9	Uluslararası	Tabled'hot	FastFood	3
İ10	Uluslararası	Tabled'hot	Pizza	1
İ11	Ulusal	A'la Carte	Et	1
İ12	Ulusal	A'la Carte	Restoran	1
İ13	Ulusal	A'la Carte	Et	1
İ14	Ulusal	Tabled'hot	Unlu Mamül	1
İ15	Uluslararası	Tabled'ho□	FastFood	1
İ16	Uluslararası	Tabled'hot	Pizza	1
İ17	Ulusal	Tabled'hot	Pide	1
İ18	Ulusal	A'la Carte	Et	1
İ19	Uluslararası	A'la Carte	Kahve	1
İ20	Ulusal	A'la Carte	Et	1
İ21	Ulusal	Tabled'hot	Cafe	1
İ22	Ulusal	Tabled'hot	Restor□n	1
İ23	Ulusal	A'la Carte	Restoran	1
İ24	Uluslararası	Tabled'hot	Pizza	1
İ25	Uluslararası	A'la Carte	Et	1
Toplam:				86

Yiyecek içecek işletmeleriyle ilgili pandemi sürecindeki kullanıcı şikayetleri incelendiğinde (Şekil 2) %27'lik oranla hijyen kurallarına uyulmamasının ilk sırada olduğu saptanmıştır. Şikayetlerin %13'ü personelin kaba davranışı, %11'ü personelin maske kullanmaması ve eldivensiz ürünlere dokunulması, %10'u bozuk-kötü ürün sunmak, %7'si fazla ücret talep edilmesi, %6'sı sosyal mesafe kurallarına uyulmaması, %4'ü siparişin gecikmesi, %3'ü paket servisin gecikmesi, ürün zehirlenmesi ve çatal bıçağın paketle gelmemesi, %2'si yanlış ürün getirme ve ürün teslimatı yapılmaması, %1'i gerekli ekipmanın verilmemesi, müşterinin yanıtılması, işletme donanımının yetersiz olması ve taciz nedeniyle yapılmıştır.

Kullanıcıların en çok bulunduğu şikâyetin hijyen kurallarına uyulmaması (maske ve eldiven takmamak, steril ortamda ürünün hazırlanmaması vb.) olması pandemi sürecinde müşterilerin daha dikkatli davranması, hastalanabilme ihtimalini düşünmesi ve psikolojik bir etken olarak açıklanabilir. Yapılan şikâyetlerin arasında *maske takmamak ve sosyal mesafe kurallarına uymamak* şeklinde yorumların olması dikkate değer bir bulgudur.

Şekil 2. Pandemi Sürecinde Yiyecek İçecek İşletmelerine Yönelik Yapılan Online Şikâyetlerin Nedenleri

3.2. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Telefon yoluyla görüşme yapılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 2’de bulunmaktadır. Katılımcıların %60’ı kadın, %80’i bekâr, %53’ü lisans eğitimi almakta ve %97’si 21-30 yaş aralığındadır. Katılımcıların demografik özellikleri değerlendirildiğinde cinsiyet değişkeninde kadınların, eğitim değişkeninde lisans eğitimi alanların ve medeni hal değişkeninde ise bekâr olan katılımcıların daha fazla şikâyetle bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	f	
Cinsiyet	Kadın	18
	Erkek	12
Medeni Hal	Evli	6
	Bekâr	24
	20 ve altı	1
Yaş	21-30	29
	31-40	-
	41-50	-
	51 ve üzeri	-
Eğitim Durumu	İlköğretim	-
	Lise	-
	Ön Lisans	14
	Lisans	16
	Lisansüstü	-

3.3. Katılımcılara Sorulan Sorulardan Elde Edilen Bulgular

Pandemi sürecindeki şikâyetlerini ortaya koymak amacıyla ilgili literatür taranarak hazırlanan 10 adet soru katılımcılara yöneltilmiştir. Aşağıda Tablo 3’te katılımcılara sorulan sorular ve temalaştırılan yanıtlar yer almaktadır. Katılımcılar belirtilen evren içerisinde seçilmiştir. Bazı sorulara katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir. Bu nedenle katılımcıların tekrarlama sıklığına göre temalar ve yüzdeler oluşturulmuştur. Görüşme yapılan kişilere ‘katılımcı’ kavramı kısaltması olarak ‘K’ harfi kullanılmış ve her bir katılımcı için ayrı bir kod oluşturulmuştur.

Tablo 3. Katılımcı Görüşleri

SORU	TEMA	n	KATILIMCI	Yüzde (%)
Sizce şikâyet nedir?	Memnuniyetsizlik	18	K2-K3-K4-K5-K7-K8-K11-K12-K13-K16-K18-K20-K22-K23-K24-K25-K26-K30	60
	Hoşnut olunmayan durum	9	K1-K6-K9-K10-K15-K19-K27-K28-K29	30
	Yemekten kıl çıkması	1	K14	3
	Talebin karşılanmaması	2	K17-K21	7
Bir yiyecek içecek işletmesinde sizi şikâyet etme davranışına yönelten nedenler nelerdir?	Personelin kaba davranışı	18	K1-K2-K4-K6-K9-K11-K12-K13-K14-K18-K20-K21-K24-K25-K26-K27-K28-K30	35
	Yemek ile ilgili problem yaşamak	15	K1-K2-K7-K10-K11-K12-K13-K14-K15-K18-K23-K26-K29-K30	29
	Hijyen eksikliği	11	K3-K6-K8-K9-K17-K20-K21-K25-K27-K28-K30	22
	Hizmet kalitesinin düşük olması	2	K5-K23	4
	Servisin gecikmesi	1	K16	2
	Hoş karşılanmama	2	K17-K21	4
	Memnuniyetsizlik durumunda	2	K19-K22	4
Şikâyetlerinizi genellikle hangi yolla yapıyorsunuz?	Sözlü	22	K1-K2-K3-K4-K5-K6-K10-K11-K12-K13-K14-K15-K17-K18-K20-K21-K23-K24-K26-K27-K28-K30	73
	Online	4	K7-K8-K16-K28	14
	Yazılı	3	K9-K22-K25	10
	Duruma göre değişir	1	K19	3
Sizce pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinin daha fazla dikkat etmesi gereken hususlar nedir?	Sosyal mesafe kuralına uyulmalı	5	K1-K7-K13-K20-K26	12
	Paketler dezenfekte edilmeli	1	K1	3
	Hijyen kurallarına dikkat edilmeli	20	K2-K4-K5-K6-K8-K11-K12-K13-K14-K18-K19-K20-K21-K23-K24-K25-K27-K28-K29-K30	49
	Sağlık taraması yapılmalı	1	K3	2
	Eldiven, bone vb. hususlar artırılmalı	7	K3-K7-K9-K10-K11-K24-K26	17
	Paket servis hızı artırılmalı	6	K5-K15-K16-K17-K18-K22	15
	Hizmet ve ürün kalitesi düşmemeli	1	K16	2
Pandemi öncesi en çok şikâyetçi olduğunuz konular nelerdi?	Fiyatların yüksek olması	4	K1-K4-K28-K30	13
	Yemeklerin aşırı yağlı olması	1	K2	3
	Kaba personel davranışı		K3-K8-K11-K22-K24-K25-K26	23
	Servis hızının yavaş olması	4	K3-K7-K16-K18	13
	Ürünlerin gerekli sıcaklıkta gelmemesi	1	K5	3
	Hijyen eksikliği	12	K6-K9-K10-K12-K14-K15-K17-K19-K20-K23-K27-K29	39
	Özensiz servis	2	K13-K21	6
Pandemi sürecinde en çok şikâyetçi olduğunuz konular nelerdir?	Tedbirlere uyulmaması	16	K1-K4-K7-K11-K12-K14-K17-K18-K19-K21-K23-K24-K25-K26-K27-K30	53
	Ürünlerin kötü paketlenmesi	2	K2-K22	7
	Servis hızlarının yavaş olması	6	K3-K5-K9-K13-K15-K16	20
	İşletmelerin hizmet vermemesi	2	K6-K20	7
	Şikâyet yok	1	K10	3
	İşletmeleri ziyaret etmeyen müşteri	2	K8-K29	7
	İşletmelere gelen kısıtlamalar	1	K28	3

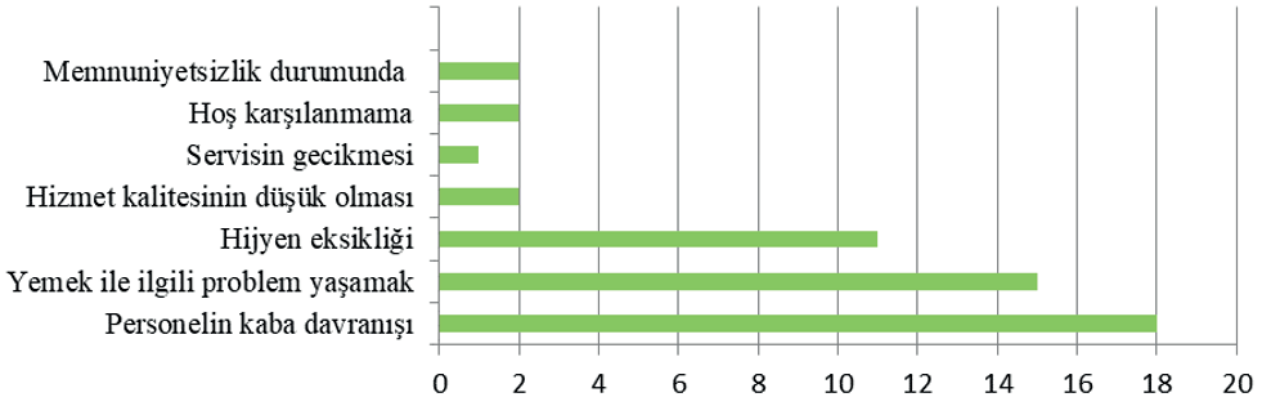
Pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinde gerçekleştiğine şahit olduğunuz olağanüstü durumlar nelerdir? Açıklayınız.	Alınan tedbirlere uyulmaması	17	K1-K2-K3-K5-K8-K9-K10-K11-K13-K14-K18-K19-K21-K25-K28-K29-K30	57
	Personelin iş kıyafetinin kirli olması	1	K4	4
	Kirli ekipman ile servis yapılması	1	K6	3
	Olağanüstü durumla karşılaşmama	5	K7-K16-K20-K22-K27	17
	Tütün ürünlerinin kullanılması	2	K12-K26	7
	Taze ürün sunulmaması	1	K15	3
	Turşu, tuzluk vb. ortak kullanılması	1	K17	3
	Ürün içinden böcek çıkması	1	K23	3
	Fiyatların yükselmesi	1	K24	3
Pandemi sürecinde şikâyetinizden kaynaklı işletmeyi terk etme durumunuz oldu mu?	Evet	7	K1-K13-K17-K22-K24-K27-K30	23
	Hayır	23	K2-K3-K4-K5-K6-K7-K8-K9-K10-K11-K12-K14-K15-K16-K18-K19-K20-K21-K23-K25-K26-K28-K29	77
Pandemi sürecindeki yiyecek içecek işletmeleri hakkındaki şikâyetleriniz işletme yönetimi tarafından nasıl karşılandı? Nasıl bir tutum sergilendi?	Olumlu	21	K1-K2-K4-K5-K6-K7-K8-K9-K10-K12-K13-K14-K15-K17-K19-K20-K21-K23-K24-K25-K29	70
	Olumsuz	5	K3-K16-K18-K22-K28	17
	Duruma göre değişir	3	K11-K26-K30	10
	Soruya yorumsuz kalmak	1	K27	3
Pandemi sürecinde online şikayette bulundunuz mu?	Evet	14	K2-K3-K5-K7-K9-K14-K16-K22-K23-K24-K25-K26-K28-K30	47
	Hayır	16	K1-K4-K6-K8-K10-K11-K12-K13-K15-K17-K18-K19-K20-K21-27-K29	53
Bulunduysanız nasıl geri dönüt aldığınızı açıklar mısınız?	Olumlu geri dönüt	7	K2-K5-K7-K9-K24-K25-K2□	50
	Olumsuz geri dönüt	7	K3-K14-K16-K22-K23-K28-K30	50
Konuya ilişkin önemli gördüğünüz hususları aktarır mısınız?	Sağlık Bakanlığı'nın aldığı tedbirlere uymak	23	K1-K2-K3-K7-K8-K9-K10-K12-K13-K14-K15-K16-K17-K19-K20-K23-K24-K25-K26-K27-K28-K29-K30	57
	Kurye sayısını arttırmak	3	K4-K14-K16	7
	Kaliteli hizmet sunmak	3	K5-K15-K21	7
	Ürün hazırlarken video çekmek	2	K6-K8	5
	Paket servis hızını arttırmak	5	K7-K22-K23-K29-K30	12
	İşletmelerin çalışma sürelerini uzatmak	1	K11	3
	Güler yüzle hizmet sunmak	1	K18	3
	Fiyatları arttırmamak	1	K23	3
	Turizm çalışanlarına öncelik vermek	1	K24	3

Sizce şikâyet nedir? şeklindeki soruya her katılımcı bir cevap vermiştir. Katılımcıların %60'ı 'memnuniyetsizlik' yanıtını verirken %30'u 'hoşnut olunmayan durum' yanıtını vermiştir. Katılımcılar şikâyeti 'talebin karşılanmaması' ve 'yemekten kıl çıkması' şeklinde de ifade etmiştir.

Bir yiyecek içecek işletmesinde sizi şikâyet etme davranışına yönelten nedenler nelerdir? sorusuna katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir. Cevaplar incelendiğinde en çok verilen yanıtın %35 oranla personelin kaba davranışı olduğu görülmektedir. Görüşme esnasında katılımcılardan alınan yanıtlar değerlendirildiğinde bu durum çalışan personelin alanda yeterli eğitimi almamış olmasıyla açıklanabilir. Yüzdeler dağılımı en çok olan ikinci yanıt yemek ile ilgili problem yaşamak şeklindeki yanıtıdır. Hijyen eksikliği ise üçüncü sırada yer almaktadır. Müşterileri şikâyet etme davranışına yönelten nedenler Şekil 3'te yer almaktadır. Şekil 3'teki yatay çubuk şikâyet sebebinin, dikey çubuk ise şikâyet sayılarını göstermektedir.

Şekil 3. Şikâyet Etme Davranışına Yönelten Nedenler

Katılımcıların soruya verdiği bazı yanıtlar aşağıdaki gibidir:

-Yemeğimde kıl çıkarsa, garsonlar kötü davranıyorsa ya da güler yüzlü davranmıyorsa şikâyet ederim. -K2-

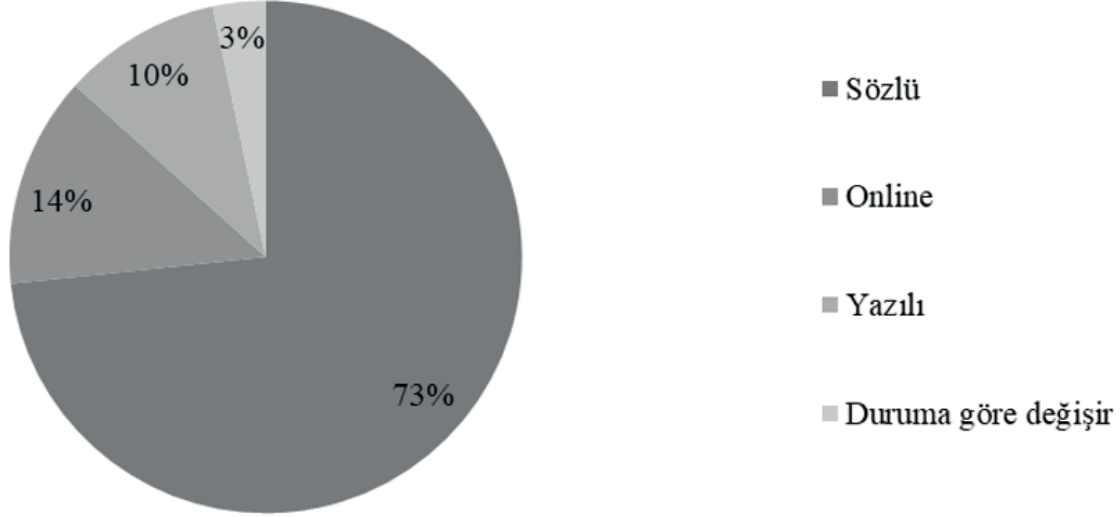
-Hizmet aksaklıkları, ürünlerin bozuk veya kötü gelmesi, sunumun özensiz olması, personelin ya da yetkili kişilerin kötü davranışlar içinde olması. -K23-

-Personelin saygısız davranışı, personelin kılık kıyafetinin derli toplu olmaması, hijyen kurallarına uyulmaması gibi durumlarda şikâyetçi olurum. -K25-

Şikâyetlerinizi genellikle hangi yolla yapıyorsunuz? şeklindeki soru katılımcılara yöneltildiğinde %73 oranla sözlü olarak şikâyetlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Sözlü şikâyetinde bulunduğunu ifade eden katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar incelendiğinde daha hızlı ve etkili çözüm için bu yolla şikâyetlerini gerçekleştirdiği ortaya konmuştur. Katılımcıların %14'ü ise online şikâyetinde bulunduğunu ifade ederken %10'u yazılı olarak şikâyetini aktarmaktadır. %3'lük kesim ise içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstereceğini ifade etmiştir. Online veya yazılı şikâyeti tercih eden katılımcılar ise kırıcı olmamak ve çekince duymalarından ötürü bu yolu tercih ettiğini belirtmiştir.

Bazı katılımcıların yorumu şu şekildedir:

Şekil 4. Katılımcıların Şikâyetlerini Gerçekleştirdiği Yol

-Sözlü olarak ifade ederim. Çünkü birebir konuşup karşımdakini ikna etmem lazım. Yazılı olarak yapılan şikâyetlerin dikkate alındığını düşünmüyorum. -K5-

-Genellikle işletmelerin vereceği tepkilerden çekindiğim için şikâyetlerimi online yolla gerçekleştiriyorum. -K6-

Sizce pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinin daha fazla dikkat etmesi gereken hususlar nedir? şeklindeki soruya katılımcıların %68'i hijyen kurallarına uyulması cevabını vermiştir. Bu durum yiyecek içecek işletmelerinin yeterli düzeyde hijyen kurallarına uymadığı şeklinde yorumlanabilir. Konuya ilişkin K4 kodlu katılımcının 'Hijyen kurallarına herkesin dikkat etmesi gerekir. Bana kalsa erkek personelin kıl, tüy durumundan olabildiğince arınması gerekiyor. Yiyeceklerin içinden çok fazla çıkıyor. Özellikle kebabçılarda çalışan personelin daha çok dikkat etmesi gerektiğini düşünüyorum' şeklindeki yorumu dikkat çekmektedir.

Pandemi öncesi ve pandemi sürecinde en çok şikâyette bulunduğunuz konular nelerdir? Düşüncelerinizi ayrıntılı bir şekilde aktarınız. sorusunu katılımcılar ayrı ayrı cevaplamıştır. Pandemi öncesi en çok şikâyetçi olunan konunun %41 ile hijyen eksikliği olduğu görülmektedir. Pandemi sürecinde ise en çok şikâyetçi olunan konu %53 ile yine tedbirlere uyulmaması olduğu görülmektedir. Katılımcıların her iki süreç içinde hijyene ilişkin yanıt vermiş olması dikkate değer bir bulgudur. İşletmelerin hijyen konusuna daha fazla hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Özellikle pandemi sürecinde hijyen eksikliğinden kaynaklı hastalığın daha hızlı yayılmasına sebebiyet vermemek adına yeterli düzeyde tedbirler alınmalıdır. Pandemi öncesi en az üzerinde durulan şikâyet, ürünlerin yeterli sıcaklıkta gelmemesidir. Bazı katılımcıların soruya verdiği yanıtlar aşağıdaki gibidir:

-Pandemi öncesinde garsonların kaba davranmasından şikâyetçiydim. Pandemi sürecinde ise çalışanların eldiven kullanımına dikkat etmemesinden rahatsızlık duyuyorum maske yüz yüze geldiğinde koruyor kişiyi fakat eldivensiz yemeği hazırlayan kişinin elindeki virüs ya da herhangi bir şey o yiyeceğe bulaşıyor. -K11-

-Pandemi öncesinde masaya konulan çatal bıçağın parlamaması, ufak bir çizik olması bile

benim dikkatimi çeker. Bence en iyi dezenfektan olan sirke ile çatal bıçakların temizlenmesi gerekiyor. Pandemi sürecinde ise masalarda dezenfektan bulunmaması, çatal bıçakların paketli gelmemesi ve kare kod sistemine geçilmemesi elle menülere dokunmak zorunda kalmamız en çok şikâyetçi olduğum konulardır. -K14-

Pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinde gerçekleştiğine şahit olduğunuz olağanüstü durumlar nelerdir? Açıklayınız. şeklindeki soruya %57 oranla alınan tedbirlere uyulmaması yanıtı verilmiştir. Katılımcıların %17'si olağanüstü bir durumla karşılaşmadığını ifade ederken sırasıyla tütün ürünleri kullanımına izin vermek, %4 personelin iş kıyafetinin kirli olması, kirli ekipman ile servis yapmak, taze ürün sunulmaması, turşuluk-tuzluk vb. ekipmanların ortak kullanımı, ürünün içinden böcek çıkması, fiyatların yükselmesi yanıtları yer almaktadır. Soruya katılımcılar pandemi sürecinde bizzat şahit olduğu durumları aktararak karşılık vermişlerdir. Konuya ilişkin dikkat çeken yanıtlar aşağıdaki gibidir:

-Sürekli sipariş verdiğim bir restoran vardı. Orası bu pandemi sürecinde yeni bir usta almış gidip kendim sipariş almak istedim ustanın üzerindeki önlüğün yağ içinde olduğunu gördüm. Bir zaman sonra tekrar gittim o önlük yine o şekildeydi. Bu son derece mide bulandırıcıydı. -K4-

-Bardağın hiç yıkanmadan önüme geldiğini gördüm. O rujlu bardağı önüme koyduklarında hem çok üzüldüm hem de insanların sağlığını nasıl tehlikeye attıklarını gördüm. O yüzden beri işletmelere gitmiyorum. -K6-

-Masalarda tuzluk, biberlik, turşu gibi ürünlerin ortak kullanılması ambalajlı bir şekilde müşteriye sunulmaması, müşteri kapasitesinin hala çok fazla olması, personelin maskesiz çalışması gibi durumlara şahit oldum. -K17-

-İşletmeye girdim kendim paket almak istedim çalışan ürünü paketlerken parmaklarını yalayıp poşeti açtı. Bu normal bir süreçte bile kabul edilir durum değil pandemi sürecinde asla! -K21-

Pandemi sürecinde şikâyetinizden kaynaklı işletmeyi terk etme durumunuz oldu mu? sorusuna katılımcıların %77'si hayır yanıtını vermiştir. Evet, yanıtını veren katılımcılara işletmeyi hangi sebepten ötürü terk ettiğine ilişkin soru yöneltilmiştir. Konuya ilişkin dikkat çeken katılımcı yorumları şu şekildedir:

-Yemeğin içinden saç çıktı ve çok özensiz bir şekilde getirilmişti. Bone takmadan mutfakta çalışılırsa bu tarz şeyler tabii ki meydana gelir. -K13-

-Siparişimin geç geldiğinde, işletmenin hijyenik olmadığını gördüğümde, personelin maskesiz çalıştığını gördüğümde direkt işletmeyi terk ettim. -K17-

-İşletme aşırı kalabalıktı bundan rahatsızlık duydum ve işletmeden ayrıldım. -K22-

-İşletmeyi terk etme durumum oldu. Bir keresinde yemek yemek için bir restorana girdim orada çalışan herhangi bir personel bir süre benimle ilgilenmedi. Çok geç alındı sipariş ve geç servis yapıldı bu süreçle işletmeden ayrıldım. -K27-

-Satın aldığım ürüne çalışanın çıplak elle dokunduğunu gördüğüm için işletmeyi terk ettim. -K30-

İşletmeyi terk eden müşteri yorumları incelendiğinde genellikle işletme içerisinde kalabalık olmasından kaynaklı terk etme davranışlarının gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Bu durumun işletmelerin kapasitelerini yarıya indirme kuralına dikkat etmemesi şeklinde yorumlanabilir.

Pandemi sürecindeki yiyecek içecek işletmeleri hakkındaki şikâyetleriniz işletme yönetimi tarafından nasıl karşılandı? Nasıl bir tutum sergilendi? şeklindeki soruya katılımcıların %70'i olumlu karşılandı yanıtını vermiştir. Bazı katılımcıların soruya verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

-Sadece ben değil binlerce insan uygulamalarda işletmelere ve kuryelere yorumlar yapıyor. Fakat aynı sıkıntılar hala devam ediyor. Ben yönetimin çok fazla bu durumu önemseydiğini düşünmüyorum. Zaten içeri tıklıp kaldık fazlasıyla sıkılıyoruz. Bazen yemek yapmayla uğraşmak istemiyor insanlar üzerine tatsızlık yaşadığında keyfi kaçıyor. Eğer üst yönetim bunlara dikkat etseydi bu hatalar, olumsuzluklar azaltılabilirdi. Bence müşteri memnuniyeti umurlarında değil. Her gün girip bakıyorum puanlar hep düşük yorumlar hep düşük. -K3-

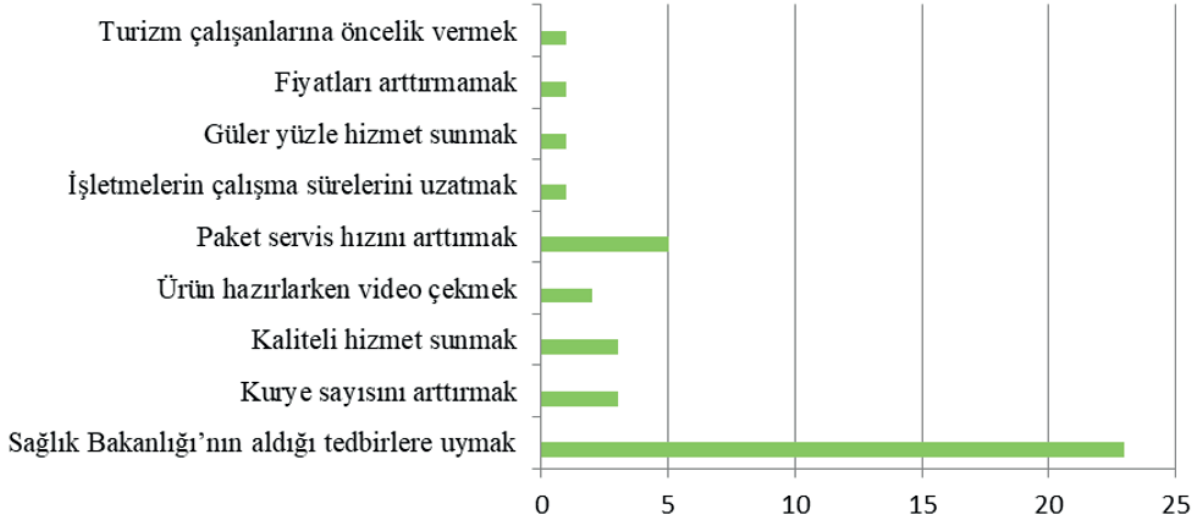
-Genellikle yaptığım şikâyetler olumlu karşılandı ve geri dönüşler yapıldı. -K9-

-Bazıları özür dileyip telafi ederken bir kısmının hiç umurunda değil, bahane buluyorlar. -K11-

Pandemi sürecinde online şikâyette buldunuz mu? Bulduysanız nasıl geri dönüş aldığınızı açıklar mısınız? sorusuna %53 oranla hayır yanıtı verilmiştir. Evet yanıtı veren katılımcılara (%47) işletmelerin şikâyetlerine nasıl geri dönüşte bulduklarına ilişkin soru yöneltildiğinde katılımcıların yarısı olumlu geri dönüş aldığını ifade ederken diğer yarısı herhangi bir geri dönüş almadığını belirtmiştir. Olumlu geri dönüş aldığını ifade eden K2 kodlu katılımcının 'Evet, online şikâyette buldum. Olumlu geri dönüş aldım. Mesela bana para üstünü eksik verdiler. İşletmeyi aradım, sonra kurye ile bana para üstünü gönderdiler' şeklindeki yanıtı dikkat çekmektedir. Online şikâyetine geri dönüş almadığını ifade eden K14 kodlu katılımcı ise 'Online şikâyette buldum. Bir işletme sahibinin kaba davranışı sebebiyle şikâyetimi gerçekleştirdim. Hala geri dönüş bekliyorum.' şeklinde yorumda bulunmuştur.

Konuya ilişkin önemli gördüğünüz hususları aktarır mısınız? sorusu katılımcılara sorulan son sorudur. Katılımcılardan pandemi sürecine ilişkin yiyecek içecek işletmelerine sunabileceği öneriler veya konuya ilişkin önemli gördüğü hususların ne olduğu sorulduğunda birden fazla yanıt alınmıştır. Katılımcılar %57 oranla yiyecek içecek işletmelerinden Sağlık Bakanlığı'nın aldığı tedbirlere uyulmasını beklediklerini ifade etmiştir. İkinci sırada paket servis hızının artırılması yanıtı yer almaktadır. Katılımcıların soruya verdiği yanıtlar sırasıyla incelendiğinde kurye sayısını arttırmak ve hizmet kalitesini düşürmemek, %5 ürünün hazırlandığı ortamda video çekmek, işletmelerin çalışma süresini uzatmak, fiyatları arttırmamak, turizm çalışanlarına öncelik vermek, güler yüzlü hizmet sunmak yanıtları yer almaktadır. Katılımcıların soruya verdiği yanıtların dağılımı aşağıda Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Katılımcıların Pandemi Sürecine İlişkin Önemli Gördüğü Hususlar

SONUÇ

Yiyecek içecek işletmeleri turizm endüstrisinin ikinci büyük sektörü olmakla birlikte bireylerin yeme içme ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerdir. Bu işletmeler aynı zamanda kişilerin toplumdaki statülerini göstermekte ve sosyalleşme ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Salgın, doğal afet ve krizlerin diğer sektörlerle kıyasla olumsuz etkileri yiyecek içecek sektöründe daha fazla hissedilmektedir. Bu olumsuz etkiler; politika, tarım, ekonomi, eğitim başta olmak üzere birçok alanda kendini göstermektedir. Küresel bağlamda incelendiğinde salgın hastalıklar sonrasında işsizliğin arttığı, ticaretin yavaşladığı, işletmelerin kapandığı ya da hizmet vermeyi durdurduğu görülmektedir. Bu olumsuz durumlar Covid-19'un ortaya çıkmasıyla da kendini göstermiştir (Nar, 2020: 367). Tüm dünyayı etkisi altına alan Korona Virüs sebebiyle diğer sektörlerde olduğu gibi yiyecek içecek işletmelerinde de birtakım müşteri şikâyetlerinin meydana geldiğini söylemek mümkündür. Şikâyet, kişinin satın aldığı ürün ve hizmetin beklentilerini karşılamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. İşletmeler özellikle pandemi sürecinde müşteri kaybetmemek ve varlıklarını sürdürebilmek için onların sağlığını riske atacak davranışlardan kaçınılmalı ve memnuniyetsizliği ortadan kaldırmaya çalışmalıdır.

Sözlü veya yazılı şikâyetlerin dışında tüketicilerin şikâyetlerini ilgili birimlere ilettiği bir diğer kanal ise online şikâyet kanallarıdır. Bireyler şikâyet siteleri, forumlar, bloglar veya sosyal medya ağları üzerinden şikâyetlerini hem işletmelerin kendisine hem de işletme dışındaki kurumlara bildirebilmektedir (Kabakçı ve Köker, 2017: 51). Barlow ve Moller (2009) gerçekleştirdiği çalışmada; 2007'de Avrupa ve Amerikalı müşteriler üzerinde yapılan bir çalışmada almış olduğu ürün veya hizmetten memnuniyet duymayan kişilerin %13'ünün blog ve internet yorumlarıyla kurumlara karşı olumsuz paylaşımlarda bulunduğunu belirtmiştir (Barlow ve Moller, 2009: 320).

Satın aldığı ürün veya hizmetten memnuniyet duymayan müşterilerin işletmelere karşı güvenleri azalmaktadır. Bu nedenle işletmelerin müşteri memnuniyeti sağlamaları durumunda kârlılıklarının ve cirolarının artış gösterebileceğini söylemek mümkündür (Kızıltoprak vd., 2018: 725). Çalışmada; 30 kişi ile görüşme gerçekleştirilerek pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinde meydana gelen müşteri şikâyetleri incelenmiştir. Şikâyetlerin nedenlerini ortaya koymak ve konuya ilişkin farkındalık yaratmak amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan literatür taramasında yiyecek içecek işletmelerinde müşteri şikâyetlerine yönelik yapılan çalışmaların sayısının az olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalara katkı sağlamak da hedeflenmiştir.

Çalışmada; şikâyet kavramının %60 oranla memnuniyetsizlik olarak tanımlandığı tespit edilmiştir. Müşterileri yiyecek içecek işletmelerinde şikâyet davranışına yönelten birçok sebep olmasıyla birlikte en çok ifade edilen nedenin personelin kaba davranışta bulunması dikkat çekmektedir. Bu durum işletmelerin kalifiye personel ile çalışmadığını göstermektedir. Sökmen (2010: 235-236)'in yiyecek içecek işletmelerinde müşteriler ürünlerin lezzeti, sunumu, görünümü, fiyatı, soğuk veya geç gelmesi şeklindeki ifadesi ve Turley ve Milliman (2000: 193)'in yiyecek çeşitlerinin az olması, menüdeki yazıların okunmaması, yiyeceklerin sunuma hazır olmaması gibi konular müşteri memnuniyetini etkilemekte ve müşterileri şikâyet davranışına yöneltmektedir yorumu araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Aynı zamanda işletme içerisinde aşırı soğuk veya sıcak olması (Westerterp-Platenga, 1999: 793), kötü kokular (Chebat vd., 2009: 265), işletme içerisindeki gürültü ve müzik yüksekliği (Dube vd., 1995: 307; Milliman, 1986: 287), ışığın az veya fazla olması (Knez and Kers, 2000: 820) gibi işletme çevresi ile ilgili konularda; işletmenin kullandığı renkler, mimarisi, materyaller, işletme içerisindeki trafik (Berry and Wall, 2007: 63; Han and Ryu, 2009: 491) gibi işletmenin tasarımına ilişkin faktörlerden olumsuz yönde etkilenebilmekte ve dolayısı ile şikâyetçi olabilmektedir (Albayrak, 2013: 32-33).

Araştırma kapsamında değerlendirilen katılımcılar, daha etkili ve daha hızlı çözüme kavuştuğunu düşündükleri gerekçesiyle şikâyetlerini sözlü olarak yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcılar özellikle pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinden en çok hijyen kurallarına uymasını, eldiven, maske, bone, dezenfektan kullanımına önem vermesini beklediklerini ifade etmiştir. Sikayetvar.com adresinden incelenen şikâyetler değerlendirildiğinde yine pandemi öncesinde de en çok şikâyetçi olunan konunun hijyen olması kayda değerdir. Katılımcıların pandemi sürecinde hijyen kurallarına dikkat edilmemesi ve alınan tedbirlere uyulmaması en çok şikâyetçi olunan konular olarak tespit edilmiştir. Pandemi sürecinde müşterilerin en büyük kaygısı, personelin maske, bone, eldiven, dezenfektan kullanmaması ve hijyen kurallarına uyulmamasıdır (İflazoğlu ve Aksoy, 2020: 3373). İflazoğlu ve Aksoy'un araştırma sonucu yapılan bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Araştırma kapsamında olağanüstü durumlar katılımcılar tarafından alınan tedbirlere uyulmaması olarak ifade edilmiştir. Olağanüstü durumlara çoğunlukla işletme içerisinde kalabalık olması sebep olarak gösterilmiştir. Ayrıca katılımcılar, işletme yönetimi tarafından şikâyetlerin pozitif olarak karşılandığını ve şikâyetlere çözüm üretilmeye çalışıldığını aktarmıştır. Katılımcıların yarısından fazlası pandemi sürecinde şikâyetle bulunmadığını ifade etmiştir. Şikâyetle bulunan katılımcıların yarısı yapmış olduğu şikâyetlere geri dönüş aldığını belirtirken, diğer yarısı şikâyetlerine geri dönüş yapılmadığını vurgulamıştır. Katılımcılar pandemi sürecinde yiyecek içecek işletmelerinden Sağlık Bakanlığı'nın almış olduğu tedbirlere uymasını beklediklerini aktarmıştır. Bu çalışma ile pandemi döneminde yapılan online müşteri şikâyetleri değerlendirilmiş ve uygulama ile desteklenerek literatürde yer alan şikâyetlerin karşılaştırılmasına katkı sağlanmıştır. Bu nedenle araştırma literatürdeki ilgili boşluğu doldurması bakımından önem arz etmektedir.

Araştırma kapsamında yiyecek içecek işletmelerine birtakım öneriler sunulmuştur. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Özellikle pandemi sürecinde Sağlık Bakanlığınca alınan tedbirlere uymalıdır.
- Paket servis sunan işletmeler servis hızını arttırmalı, yeterli olmadığını düşündüğü takdirde daha fazla kurye çalıştırmalıdır.
- İşletmeler pandemi sürecinde personelin sosyal mesafe ve maske kullanımına özen göstermeli, bu konuda personeli bilinçlendirmelidir.

- İşletmeler sağlık durumundan şüphe ettiği personeli çalıştırmamalı, rutin sağlık kontrollerini yaptırmalıdır.
- Yiyecek içecek işletmeleri personelden kaynaklı müşteri şikâyetini önlemek amacıyla kalifiye personel ile çalışmalıdır.
- İşletmeler müşterilerin tedirginliklerini azaltmak amacıyla dijital menü uygulamalarına geçmeli, HES kodu sorgulaması yapmalı ve paket servis hizmeti sunumunda temassız ödeme olanağı tanınmalıdır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu tarafından 23.12.2021/(16/01) sayılı karar ile onaylanmıştır.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALABAY, N. (2012). Müşteri Şikâyetleri Yönetimi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, ss: 137-147.
- ALBAYRAK, A. (2013). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikâyetleri ve Şikâyete İlişkin Davranışlar, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt/Vol: 9, Sayı/No: 2, Page: 24-51.
- ASLAN, H. (2010). *Gastronomi Turizminin Turizm Eğitimi Programlarındaki Yeri ve Önemi–Bir Uygulama*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- AŞKUN, O. B. (2008). Şikâyet İletilerinin Örgütsel Öğrenme Üzerine Etkisi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (1), ss: 121-143.
- BAKIR, A. (2018). *Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler ve Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencileri Üzerinde Uygulama*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- BAKİOĞLU, B., ve ÇEVİK, M. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 15 (4), ss: 110-129.
- BARLOW, J. ve MOLLER, C. (2009). *Her Şikâyet Bir Armağandır*. İstanbul: Rota Yayınları.
- BELL, J. B., B. MENGUC & STEFANİ, S. L. (2004). When Customers Dissappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints, *Academy of Marketing Science*, 32(2): ss: 112-126.
- BENLİ, S. (2019). Yiyecek- İçecek Sektörü (Ünite 10). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. https://www.academia.edu/34771544/Yiyecekicecek_Sektörü_Ünite_10_Atatürk_Üniversitesi_Açıköğr_Etim_Fakültesi_Yayınları (Erişim: 30.09.2020).
- BERRY, L. L. and WALL, E. A. (2007). The Combined Effects of the Physical Environment and Employee Behavior on Customer Perception of Restaurant Service Quality, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 48 (1), ss: 59-69.
- BOZKAYA, T. (2012). *Bankacılık Sektöründe Hizmet Hatası ve Hizmet Telifisi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BUDAK, F. ve KORKMAZ Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)*, Sayı:1, ss: 62-79.
- BURUCUOĞLU, M. (2011). *Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatini Arttırmada Müşteri Şikâyetleri Yönetiminin Etkinliği: Bir Örnek Olay İncelemesi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- CHEBAT, J. C, MORRİN, M. & CHEBAT, D. R. (2009). Does Age Attenuate the Impact of Pleasant Ambient Scent on Consumer Response?, *Environment and Behavior*, 41 (2), ss. 258-267.
- DEFRANCO, A., WORTMAN, J., LAM, T. & COUNTRYMAN C. (2005). A Crosscultural Comparison of Customer Complaint Behaviour in Restaurants in Hotels. *Asia Pacific Journal of Tourism*, 10 (2), ss: 173-190.
- DENİZER, D. (2005). *Konaklama İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Yönetimi*, Detay Yayıncılık.
- DORF, M. E. (1992). *Restaurants That Work: Case Studies of the Best in the Industry*. New York: Watson-Guptill Publications.
- DUBE', L., CHEBAT, J. C. & MORİS, S. (1995). The Effects of Background Music on Consumers, Desire to Affiliate İn Buyer-Seller Interactions, *Psychology and Marketing*, 12 (July), ss: 305-319.
- ERTÜRK, M. (2018). Müşterilerin Yiyecek İçecek İşletmeleri Tercihlerinde Etkili Olan Kriterler, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), ss: 85-107.
- ESER, Z., PINAR, M. ve GİRARD (2016). Müşteri Şikâyetlerinin Önemi: Hizmet Pazarlaması ve Markalaşması Üçgeni Çerçevesinde Bankacılık Sektöründe Bir Çalışma, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, Cilt 2 . Sayı 2.Ekim, ss: 23-49.

- GÜLTEKİN, T., AKIN, G., ve ÖZKOÇAK V. (2016). Ergonomik Restoran Tasarımında Antropometrinin Önemi, AÜDTCF, *Antropoloji Dergisi*, Sayı:31 (Haziran 2016), ss: 61-70.
- GÜMÜŞ, C. (2014). *Müşteri Memnuniyeti ve Müşteriyi Elde Tutmanın Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Araştırma*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- HAN, H., RYU, K. (2009), The Roles of the Physical Environment, Price Perception, and Customer Satisfaction in Determining Customer Loyalty in the Family Restaurant Industry, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 33 (4), ss: 487-510.
- İÇİŞLERİ BAKANLIĞI (2021): <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-lokantalarla-ilgili-ek-genelge> (E.T. 01.04.2021).
- İFLAZOĞLU, N. ve AKSOY, N. (2020). Tüketicilerin COVID-19 Salgını Sürecinde Yiyecek-İçecek İşletmelerinden Bekledikleri Hizmetin Niteliğine İlişkin Bir Araştırma, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (4), ss: 3362-3377.
- KABAKÇI, D. ve KÖKER, N. E. (2017). Kurumsal İletişim Sürecindeki Rolü Açısından Online Şikâyetlerin Önemi, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27 ss: 46-77.
- KILINÇ, U. ve SAKA, E. (2019). Şikâyet Yönetimi ve Hizmet İyileştirme Stratejileri: Yiyecek İçecek İşletmeleri Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 463-486.
- KIZILTOPRAK, S., ÇATI, K. ve BAĞCI, S. (2018). Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatinin Hizmet Hatası ve Müşteri Şikâyetleri Kapsamında Değerlendirilmesi, *II. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi*, ss: 723-741.
- KİM, J. And BOO, S. (2011). Influencing Factors On Customer's Intention tTo Complain in A Franchise Restaurant. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20 (2), pp: 217-237.
- KNEZ, I. and KERS, C., (2000). Effects of Indoor Lighting, Gender, and Age on Mood and Cognitive Performance, *Environment and Behavior*, 32 (6), ss: 817-831.
- KOÇAK, K. (2020). *Yiyecek İçecek İşletmelerinde Fiziksel Kanıtlar ile Gastronomi Deneyiminin Memnuniyet Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Diyarbakır'da Bir Araştırma*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KOZAK, M. (2007). Turizm Sektöründe Tüketicilerin Şikâyetlerini Bildirme Eğilimleri, *Yönetim ve Ekonomi* 14/1, ss: 137-151.
- KOZAN, E.E. (2019). *Hizmet Hatalarının Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisinde Müşteri Güveninin İllumlatıcı Rolü: Otomobil Servis Hizmetleri Üzerinde Bir Uygulama*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- LAPRE, M. ve TSİKRİKTSİS, N. (2006). Organizational Learning Curves for Customer Dissatisfaction: Heterogeneity Across Airlines, *Management Science* 52 (3), pp: 352-366.
- LEE, K., KHAN, M. A., ve KO, J. (2008). A Cross-National Comparison of Perceptions of Service Recovery. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 24 (1), ss: 1-16.
- LOVELOCK, C. ve WİRTZ, J. (2007). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (6th Edition). Pearson Prenticehall
- MATUSİTZ, J. and BREEN, G. M. (2009). Consumer Dissatisfaction, Complaints, and the Involvement of Human Resource Personnel in the Hospitality and Tourism Industry, *Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism*, 8 (2), pp: 234-246.
- MEGEP, (2022): http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Konuk%20%C4%B0stekleri.pdf (E. T. 13.04.2022).
- MİLLİYET GAZETESİ, (2021): <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/merkez/pandemide-yiyecek-icecek-sektorunden-cok-sika-6312997> (15.04.2021).
- MORGAN, J.L. (2006). *Culinary Creation an Introduction to Food Service and World Cuisine*, Oxford: Butterworth Heinemann Hospitality Management Seies.
- MULLER, R. D., PALMER, A.MACK, R. and MCMULLAN, R. (2003). Service in the Restaurant Industry: An American and Irish Comparison of Service Failures and Recovery Strategies. *Hospitality Management*, 22 (4), ss: 395-418.
- NAR, M. Ş. (2020). Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası, *İMGELEM*, 4 (7), ss: 363 - 382.
- ÖNAL, A. (2007). Restoranın Tarihi veya Mucize Çorba, *Zaman Gazetesi Pazar Eki*, 12 Ağustos 2007.
- ÖZEKİCİ, Y.K. (2016). *Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Karşılaşılan Hizmet Hata ve Teliflerinin Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- PAÇA, H. (2019). *Yiyecek İçecek İşletmelerinde Kurumsal İtibarın Müşteri Sadakatine Etkisi: İzmir Örneği*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- SAĞLIK BAKANLIĞI, (2022): [vid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html](http://www.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html) (E. T. 13.04.2022).

- SHORE, E. (2008). *Dışarıda Yemek: Restoranın Gelişimi, Damak Tadının Tarihi içinde* Ed: Freedman, P. (Çev: Elhüseyni, N.), İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- SÖKMEN, A. (2010). *Yiyecek İçecek Hizmetleri Yönetimi ve İşletmeciliği*, (5. Bakı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- SU, W. ve BOWEN, J. T. (2001). Restaurant Customer Complaint Behaviour. *Journal of Restaurant and Foodservice Marketing*, 4 (2), pp: 25-65.
- SWİFT, R. S. (2001). *Accelerating Customer Relationships: Using CRM and Relationship Technologies*. PrenticeHall Professional.
- TEMEL S. C., ve CANBAY TÜRKYILMAZ Ç. (2018). Geleneksel Safranbolu Evi'nin İşlevsel Dönüşümünde Ergonomik Tasarım Faktörlerinin Değerlendirilmesi: Curtlar Evi Örneği, *Ergonomics* 1 (3), ss: 163-175.
- TEYİN, G., ASLAN, N., SOLMAZ Ü., PEKERŞEN, N., ve NİZAMLIOĞLU H.F. (2017). Turizm Sektöründe Etnik Restoranlar: İstanbul Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5/Special issue: 2, ss: 77-87.
- TOKAY ARGAN, M. ve ARICI, A. (2019). *Sağlık İletişiminde E-Şikâyet: Hastaların ve Hasta Yakınlarının Şikâyetvar.Com Paylaşımları Üzerine Bir Araştırma*, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (31), ss: 339-355
- TURLEY, L. W. ve MİLLİMAN R. E. (2000). Atmospheric Effects of Shopping Behaviour: A Review of the Experimental Evidence, *Journal of Business Research*, 49, ss: 193-211.
- WESTERTERP-PLATENGA M. S. (1999). Effects of Extreme Environments on Food Intake in Human Subjects, *P. Nutr. Soc.* 58, ss: 791-798.
- WILDES V.J. ve SEO, W. (2001). Customer Vote with Their Forks: Consumer Complaining Behaviour in the Restaurant Industry. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 2 (2), ss: 21-34.
- YANG, T. C. (2005). The Development of An Effective Recovery Programme After Service Failures: A Case Study of Restaurants İn Glasgow. *Tourism and Hospitality Planning and Development*, 2 (1), ss: 39-54.
- YILDIZ, E. (2010). *Restoran İşletmelerine Giriş*. Sarıışık, M., Çavuş, Ş. ve Karamustafa, K. (Ed.), Profesyonel Restoran Yönetimi: İlkeler, Uygulamalar ve Örnek Olaylar içinde (19-36), Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILMAZ, Y. (2007). *Otel ve Yiyecek İçecek İşletmelerinde Ziyâfet Organizasyonu ve Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YÜKSEL, A. (2004). Otel Müşterilerinin Şikâyet Davranışları: Kültürler Arası Farklılıklar ve Benzerlikler, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 1(1), ss: 18-24.

ZANAATKÂRLIKTAN YAPAY ZEKÂYA İŞGÜCÜNÜN DEĞİŞEN NİTELİĞİ

The Changing Nature of the Workforce from Craftsmanship to Artificial Intelligence

Süheyla ERİKLİ¹, Pınar SALİH²

ÖZET

Dördüncü Sanayi Devrimi ile gelişen yeni teknolojiler, toplumların ekonomik ve sosyal dönüşümünü beraberinde getirmektedir. Bu süreçte üretim sistemlerinde insan emeği yerini yapay zekâ ve robotik teknolojilere bırakmaktadır. Kas gücü ile yapılan işlerin yerini makinelerin alması, işgücünün bedeniyle çalışmasını zihin çalışmasına doğru değiştirmektedir. Dolayısıyla işgücünün geçmişten bugüne değişen niteliği yeni bir yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Tarihsel bağlamda yüksek beceri ve yetkinlik gerektiren zanaatkârlık ile başlayan işgücü faaliyetleri, sanayi devrimleri ile makineleşmeye geçilmesiyle işgücünü ve çalışan becerilerini değersizleştirmiştir. Ancak endüstriyel süreçte gelişen teknolojiler insan emeği ile karşılıklı bir fayda içerisindedir, yeni teknolojiler emeği üretim süreçlerinden neredeyse dışlamaktadır. Yeni teknolojiler iş kayıplarına yol açan olumsuz etkilerinin yanı sıra yüksek beceri talebi gerektiren yeni işler ve meslekleri ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak işgücünün niteliklerinin geliştirilmesi ve yeni yetkinliklerin kazandırılması önem kazanmaktadır. İş yapış biçimlerinde meydana gelen değişiklik, eğitim sisteminin erken yaşta başlayan ve yaşam boyu öğrenme şeklinde devam eden biçimde yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu makalede, işgücünün geçmişten bugüne değişen niteliğine değinilmiş ve Endüstri 4.0 teknolojilerinden yapay zekânın işgücüne etkileri değerlendirilmiştir. Zanaatkârlığın sıradan olmayan iş becerileri ve emeğin manüfaktür üretim sistemlerinde araç haline gelmesi ve yapay zekâ ile yarışan günümüz işgücünün nitelikleri arasındaki ilişki değerlendirilmiş, yeni yapılanmada ihtiyaç duyulan becerilerin ve yetkinliklerin neler olduğu tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Sanayi Devrimi, Zanaatkârlık, Yapay Zekâ, İşgücü, Beceriler.

ABSTRACT

New technologies developed with the Fourth Industrial Revolution bring about the economic and social transformation of societies. In production systems, human labor leave sits place to artificial intelligence and robotic technologies. The fact that the work done with muscle power is replaced by machines is changing the work of the workforce with the body to work with the mind. Therefore, the changing nature of the workforce from past to present necessitates a new structing. The workforce activities, which started with craftsmanship, which required high skill and competence in the historical context, devalued workforce and employee skills with the transition to mechanization with the industrial revolutions. However, while the Technologies developed in the industrial process are mutually beneficial with human labor, new technologies are almost excluded human labor from the production processes. In addition to the negative effects of new Technologies that lead to job losses, new jobs and occupations that require high skill demands are created. Accordingly, it is important to develop the qualifications of the workforce and gain new competencies. The early age and continues in the form of lifelong learning. In this article, the changing nature of the workforce from the past to the present has been mentioned and the effects of artificial intelligence, one of the Industry 4.0 technologies, on the workforce have been evaluated. The relationship between the non-ordinary business skills of craftsmanship and the fact that labor has become a tool in manufacturing production systems and the qualifications of today's workforce competing with artificial intelligence have been evaluated and the skills and competencies needed in the new structuring have been tried to be defined.

Keywords: Fourth Industrial Revolution, Craftsmanship, Artificial Intelligence, Labor, Skills.

1. ORCID: 0000-0002-5817-6469

2. ORCID: 0000-0003-1069-5777

1. Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Ana Bilim Dalı, Sosyal Politika Araştırma Merkezi, serikli@ybu.edu.tr

2. Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Ana Bilim Dalı, pnsalih3506@gmail.com

*ERİKLİ, S. ve SALİH, P. (2022). "Zanaatkârlıktan Yapay Zekâya İşgücünün Değişen Niteliği", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.209-223.

Makale Geliş Tarihi: 25 Ocak 2022 Kabul Tarihi: 01 Nisan 2022

EXTENDED ABSTRACT

Technologies that have become widespread with globalization have caused the change of industrial paradigms. The Fourth Industrial Revolution, dominated by artificial intelligence, radically transforms industrial processes. Machinery and algorithms such as artificial intelligence, robots, 3D printing, drones and nanotechnology have an impact on almost all business areas, speeding up production processes and making them more flexible. Therefore, working life, ways of doing business and employment structure are being transformed and the change in the quality of the workforce becomes necessary. With the artificial intelligence that activates the Fourth Industrial Revolution, a very different period is being entered from the previous industrial revolutions. While technologies developed in previous industrial processes were mutually beneficial with human labor, new technologies almost exclude labor from production processes. It is expected that working structures in all sectors and professions will undergo a radical change with the devastating effects of new technologies. The workforce activities, which started with craftsmanship that required high skill and competence in the historical context, lost their importance with the industrial revolutions and the transition to mechanization, but today, craftsmanship that makes human labor valuable and requires skill and mastery is an important resource in defining the skills needed by today's workforce. As a matter of fact, according to Sennett (2013: 19-20), craftsmanship indicates a systemic structure that is synchronized within itself, feeding each other with mind and concrete practices as well as manual dexterity. What is mentioned here is that just having skills doesn't make sense, you can't get things done mechanically without thinking technically. This requires having a certain knowledge supported by learning and mastering with the development of skills. In addition to the negative effects of new technologies that cause job losses, new jobs and occupations that require high skill demands are created. Accordingly, it is important for workforce qualifications to have advanced digital skills in the field of artificial intelligence. In the transition from the industrial society to the information society, "mind workers" who deal with problem diagnosis and solving come to the fore. In addition to soft skills such as problem solving, intuition, creativity and persuasion, where social and creative intelligence, defined as 21st century skills, come to the fore, the importance of self-management and organization, teamwork and communication skills is increasing. The main changes that artificial intelligence will bring about in the workforce point to the decentralization of the workforce, to assume multiple positions and to work styles in which lifelong learning will continue. Therefore, although the transformation that artificial intelligence will bring about the future of work may seem frightening, it cannot be ignored that it reveals the human side of work. Human values such as creativity, reasoning and decision making, leadership, analytical thinking and emotional intelligence come to the fore much more than in the past, with machines taking over the monotonous jobs that make people unqualified. This article deals with the changing nature of the workforce from past to present. The non-ordinary business skills of craftsmanship and the fact that labor has become a tool in manufacturing production systems and the qualities of today's workforce competing with artificial intelligence have been evaluated and the skills and competencies needed in the restructuring have been tried to be defined. It is important to develop new strategies to eliminate the skill inequality of the workforce, which is polarized as qualified and unskilled. Vocational education programs need to be reorganized to meet the increasing skill requirements. In the education system, restructuring in the form of early learning and lifelong learning becomes mandatory. In the face of emerging new professions, education and certification programs for the development of the talents and skills of the workforce, as well as incentives for investment in this field, gain importance.

GİRİŞ

Küreselleşme ve teknolojiye yaşanan hızlı gelişmeler sonucu endüstriyel paradigmalarda değişimi, işgücünün niteliğinin değişimini de beraberinde getirmiştir. 16. ve 18. yüzyıllarda üretim biçimlerinde köklü değişim başlamıştır. Daha önce üretim toprak üzerinden yapılmaktayken ve endüstri herkesin hammaddesini dâhi kendi emeği ile elde ettiği, evlerinde ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim yaptığı bir sistemken; nüfus artışları ve şehirlerin büyümesi ile artan tüketim ihtiyaçları üretimde makinelerin rol oynadığı endüstrinin değişimine neden olmuştur (Huberman, 2021:66).

18. yüzyıl itibarıyla buharlı makinelerin icat edilmesi, kas gücünden mekanik kuvvete geçişin başlangıcı olmuştur (Schwab, 2016:15). İngiltere’de başlayan Birinci Sanayi Devrimi ile işçi sınıfı ortaya çıkmıştır (Akgül ve Ayer, 2020:1330). 19. yüzyıl sonu elektrik teknolojisinin üretim alanlarında kullanılmaya başlanması ile İkinci Sanayi Devrimi gerçekleşmiş, seri üretim bantları ve montaj hattının sağladığı destekle iş bölümü üzerine kurulu yeni üretim sistemleri ivme kazanmıştır (Kagermann, Wahlster ve Helbig, 2013:14). Henry Ford’un otomobil fabrikalarında geliştirdiği seri üretim bantları ile üretimde verimlilik sağlanmıştır. Ancak makineleşmenin artması ile işçiler vasıfsızlaşmaya başlamış, işsiz kalma endişesi artmış ve ilk işçi hareketleri ortaya çıkmıştır (Özdoğan, 2019:10).

“Dijital Çağ” olarak adlandırılan Üçüncü Sanayi Devriminde ana (1960) ve kişisel (1970) bilgisayarların katalizörlüğü üstlendiği elektronik ve bilgi teknolojileri üretim sistemlerinde ve gündelik yaşamda yerini almıştır (Kagermann, Wahlster ve Helbig, 2013:14; Schwab, 2016:14). Mekanizasyon, elektrik ve bilgi teknolojileri ile gelişim gösteren ilk üç endüstri devrimi, üretimde insanı merkezine almıştır. En yüksek üretim teknolojiye sahip ülkelerden biri olan Almanya, üretim süreçlerindeki Endüstri 4.0 olarak adlandırılan paradigma dönüşümünün farkına varmıştır. (Qin, Ying ve Grosvenor, 2016:174).

İnternetin küresel bağlamda yaygınlaşması ile baş döndürücü bir hızla dijitalleşmeye geçilmektedir (Özdoğan, 2019: 24). İnsan gücüne ihtiyaç duymayan akıllı makinelerin ve dijital sistemlerin katlanarak artan biçimde üretim rekabetine yol açıyor olması dijital dönüşümün boyutunu açıklar niteliktedir. Rekabetçi üretim endüstrilerinden biri olan Almanya, “Nesnelerin İnterneti” ile tanımladığı yenilikçi üretim biçimlerini yeni bir devre taşımıştır (Deloitte, 2017:3). Endüstri 4.0 olarak tanımlanan Dördüncü Sanayi Devrimi, Almanya tarafından Hannover Ticaret Fuarı’nda (2011) ilk kez halka sunulmuştur (Schwab, 2016:16). Almanya Federal Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı’nın “Autonomics” programı ile desteklenen araştırmalarda Almanya endüstrisinin dönüşümü ile başlayan ve diğer gelişmiş ülkelerin de dönüşüme dahil olduğu Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Siber Fiziksel Sistemlerin (CPS) entegrasyonu ile inşa edilen akıllı fabrikaları mümkün hale getirmiştir (Brettel vd., 2014:37-38; Hermann, Pentek ve Otto, 2016:3929; Dalenogare vd., 2018:384). Yeni endüstriyel çağı şekillendiren kilit faktör, bilgi teknolojilerinin, nesnelerin internetinin ve siber-fiziksel sistemlerin (CPS) entegrasyonu ile derin bir değişime uğrayan üretim sistemleridir (Kagermann, Wahlster ve Helbig, 2013; Schwab, 2016:16).

Dünyayı dönüştüren Endüstri 4.0 teknolojileri, 3D baskı, sensör teknolojisi, yapay zeka, robotik, dronlar ve nanoteknoloji gibi endüstriyel süreçleri kökten değiştiren, hızlandıran ve daha esnek hale getiren teknolojilerdir (Deloitte, 2014: 5). Üssel büyüme hızına sahip olan bu teknolojiler neredeyse tüm iş alanlarına etki edecek yapay zekâ devrimini körüklemektedir (Marr, 2021: 22). Kitleli üretim yapısı kişiye özel üretime doğru yön değiştirmektedir. Dolayısıyla çalışma hayatı, iş yapış biçimleri ve istihdam yapısının önemli dönüşümlere sahne olacağı görülmektedir (Özsoylu, 2017:57).

Tarihsel bağlamda göz önüne alındığında avcılık ve toplayıcılıkla başlayan işlerin yapılışı, yerleşik hayata geçiş ile yerini tarım ve hayvancılığa bırakmıştır. Daha sonra sırasıyla endüstrinin su gücüyle makineleşmesi; endüstrinin ve taşımacılığın buhar gücü ile makineleşmesi; endüstrinin, taşımacılığın ve hanelerin elektrik gücünü kullanması; motorlaşması ve tümüyle bilgisayarlaşması süreçleri ardışık olarak devam etmektedir (Freemann ve Louçã, 2013:175-179).

Üretim biçimleri ile adlandırılan sanayi devrimlerine bakıldığında, Dördüncü Sanayi Devrimi ile “Yapay Zekâ” çağına geçilmektedir. Makine ve algoritmaların çalışanların yerini alması ile birlikte, yapay zekânın insan işgücünün üretim süreçlerinden dışlanması endişesine yol açmaktadır. Şu anda var olan mesleklerin çoğunun yok olacağı, önümüzdeki on ya da on beş yıl içinde henüz bilmediğimiz yeni mesleklerin ortaya çıkacağı öngörülmektedir (Marr, 2021:23). Teknolojik ilerlemelerin getirdiği kolaylıklara rağmen, dijital teknolojilerin işgücüne olan olumsuz etkileri, mesleklerin vasıflı ya da vasıfsız olarak nitelendirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum özel beceri ve teknoloji bilgisi gerektiren işlere yönelik eğitimi zorunlu hale getirmektedir. Nitekim günümüzde yapay zekâ ve robotlar birçok işi rutin bir biçimde yapıyor hale gelmiştir (WB, 2019).

Bu makalede, işgücünün geçmişten bugüne değişen niteliğine değinilmektedir. Tarihsel süreçte zanaatkârlığın sıradan olmayan iş becerileri ve emeğin manüfaktür üretim sistemlerinde araç haline gelmesi ve yapay zekâ ile yarışan günümüz işgücünün nitelikleri değerlendirilecek, yeni yapılanmada ihtiyaç duyulan beceri ve yetkinliklerin neler olduğu tanımlanmaya çalışılacaktır.

1. Tarihsel Bağlamda İşgücünün Niteliği

1.1. Zanaatkârlık

İnsanlık tarihinden bu yana insanlar yaşamlarını idame ettirebilmek ve kolaylaştırmak için üretim yapmışlardır. Doğadan elde ettikleri kaynaklar aracılığıyla başlayan bu üretim süreci günümüze gelene kadar önemli dönüşümlere uğramıştır. Ekonomik ve toplumsal açıdan işlerin yapılış biçimi, meslekler ve işgücünün dönüşümünün dönüm noktalarını incelemek günümüzdeki işgücünün yapısını anlamak bakımından faydalı olacaktır.

Türk Dil Kurumu’na göre Zanaat; “insanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş, el becerisi gerektiren işler” olarak tanımlanmaktadır. Sennett’e (2013:19) göre, “zanaat, eşyaları güzel yapabilme becerisidir.” İşlerin yapılışı hakkında felsefi bir bakış açısına sahip olan Sennett’in zanaatkârlık hakkında ifade ettiği düşünceler, günümüz işgücünün ihtiyaç duyduğu becerileri tanımlamada önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Sennett’e göre, zanaatkârlık el becerisinin yanı sıra akıl ve somut pratikler ile birbirini besleyen, kendi içinde senkronize olmuş sistemsel bir yapıyı işaret etmektedir. Burada bahsedilen, yalnızca becerikli olmanın bir anlam ifade etmediği gibi, teknik olarak düşünmeden mekanik bir biçimde işlerin yapılamayacağıdır (Sennett, 2013:20). Zanaatçılık, vasıfsız olan işçinin bile bir şeyi yapmış olması ile kendini gerçekleştiriyor olmasından duyduğu gurur ile o şeyi nesnelleştirmesidir. Ancak belirli bir bilgiye sahip olmayı ve becerilerin geliştirilmesi ile ustalaşmayı gerektirir (Sennett, 2021:77).

Zanaatkârlık genel olarak değerlendirildiğinde çoğunlukla el emeğine dayalı üretimden söz edilmektedir. Genellikle evin bir bölümü ya da küçük atölyelerde usta, kalfa ve çırak örgütlenmesi ile gerçekleştirilmektedir. Üretim yapılırken kullanılan alet ve makineler yardımcı üretim elemanı pozisyonundadır. Geleneksel eğitim süreçlerinden geçen kalfa ve çırakların ustalaşmaları ve yüksek vasıf kazanmaları gerekmektedir. Temel olarak zanaatkârın tasarladığı eserler, el emeği olmasından

dolayı belirli bir standardı olmayan ve siparişe bağlı da üretilebilen ürünlerden oluşmaktadır (Doğan, 2012:71).

Zanaatkârlığın işgücü örgütlenmesi bakımından tarih sahnesinde öncelikle yer aldığı Feodal dönemde, üretim toprak üzerinden yapılmıştır ve insanlığın zenginliği toprak varlığı ile ölçülmüştür. Orta Çağ Avrupası'nda Feodal düzende yönetim gücü soylularda ve önemli din adamlarında iken, toprak sahibi savaşan askerler olmuştur ve ustalık gerektiren işler din adamları içinde yetiştirilen kişilerden oluşmuştur. Toprakta çalışanlar ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli ürünleri kendileri üretmişlerdir. Mobilya üretmek için ağaç kesip, odunu şekillendirmişlerdir; giysi yapmak için yün eğirmiş, dokumuşlardır. Endüstri herkesin kendi evinde yürütülmüştür. Demir işçiliği gibi daha fazla ustalık gerektiren işleri din kurumlarında yetiştirilen çıraklar, iş öğrenmeleri için aileleri tarafından anlaşma yapılarak usta yanına verilmiştir ve anlaşma süreci boyunca ustanın genellikle evi ya da evinin bir bölümü olan atölyesinde zanaatın en püf noktalarını öğrenip ustalık alana kadar çalışmışlardır (Hubermann, 2021:66). Zanaatkâr, üretim faaliyetlerinin tüm aşamalarında gerekli bilginin tam öğrenilmesi ile tamamlanan bir süreçten geçmelidir (Giddens, 2008:793). Zanaatkâr için bahsedilen tüm bu süreçte Sennett'in (2013:31) tanımlamasına göre, herkesin aklına bir marangoz dükkânının geldiği yönündedir. Oysaki yazara göre, orkestrada sanatını icra eden bir sanatçı da zanaatkârdır.

Ortaçağın endüstri örgütlenmesine bakıldığında, zanaatkâr yalnızca üretim yapan kişi değildir. Kullandığı hammaddeyi doğadan temin eden ya da arayıp bulan, pazarlık yapıp satın alan bir tüccar, yanında çalışan için bir işveren, ayrıca ürettiği ürünün satışını yapan bir işletmeci görevlerini üstlenmektedir (Hubermann, 2021:126-127).

Zanaatkârlıkta kafa ve kol emeğinin ayrışmasının önüne geçilmesindeki en önemli etken eğitimidir. Başlangıç seviyesinde düşük beceri ile bir işi yapmaya çalışan insan daha çok çaba harcamaktadır. Pratikte daha sonraki aşamalara gelindiğinde o iş artık mekanik bir faaliyet olmaktan çıkmaktadır. Tüm bu sürecin bütünüyle anlaşılması ve içselleştirilmesi eğitimin son aşamasını oluşturmaktadır. Buna bağlı yapılan bir araştırmaya göre, bir zanaatçı olabilmek için on bin saatlik tecrübe gereklidir (Sennett, 2013:33).

Feodal toplumda eskiden ihtiyaçları karşılamak için yapılan mallar zamanla ticaret için üretilmeye başlamıştır. Bununla beraber usta-kalfa-çırak işi yapan herkesin dâhil olduğu lonca denilen esnaf örgütlenmeleri oluşmaya başlamıştır. Loncalar endüstriyel bir denetim mekanizmasını ifade etmektedir. Üretilen malların güvenilirliğinden, zanaatkârların eğitimine, işi kötüye giden zanaatçıya yapılan yardım mekanizmasından zanaatkârların rekabetini belirli bir düzeyde tutmaya kadar belirli kurallara haiz olan bir sistemdir (Osmanlı, 2017:808). Zanaatkârlığın en önemli örgütü olan loncalar, 13. ve 14. yüzyılda en parlak dönemi oluşturmuştur. Ancak ticaret genişledikçe, ustalar zenginleşmiş ve üretimden vazgeçip ticareti yöneten birer tüccar haline gelmişlerdir. Çalışan zanaatkârlar kenara itilmeye başlanmış, lonca teşkilatında eşitlik içeren sisteme sahip usta-kalfa-çırak zinciri işçi-patron şeklinde ayrılarak derinleşmiştir. Yükselen orta sınıfın feodal sisteme karşı çıkmaya başlaması, ayrıcalıklar ve ekonomik düzensizlikler sonucu lonca sistemi yıkılış sürecine girmiştir (Hubermann, 2021:68-82).

Osmanlı toplumunda da zanaatkârlığın tarihi Avrupa ile benzerlik göstermektedir. Ancak lonca sisteminin yıkılıp sanayileşmeye geçilen Cumhuriyet döneminde bile işçiler meslek sahibi ya da usta olmak için öğrenim gören ve ürettiği ürünleri pazara sunan kişiler olmaya devam etmişlerdir (Faroqhi ve Deguilhem, 2016:7). Osmanlı şehirlerinin coğrafi ve ekonomik yapılarının birbirinden çok farklı özelliklere sahip olması nedeniyle çok çeşitli meslek gruplarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı

esnaf ve zanaatkârları kendi içlerinden seçtikleri bir yönetici ile esnaf loncaları oluşturmuşlardır. Daha sonra “fütüvvet” anlayışı ile devam eden Ahilik örgütlenmesi ile iş ahlâkı yönünden işlerin gelişiminin sağlandığı bir yapılanma olmuştur (Güler, 2000:125-127). Osmanlı zanaatkârları Avrupa’dan farklı olarak kırsal kesimde kendisine ait hammaddeye ve aletlere sahip olmasına rağmen, ürettikleri malların pazarlaması konusunda tüccarlarla işbirliği yapmışlardır (Faroqhi ve Deguilhem, 2016:26). Zanaatkârlıkla yeterli kazanç sağlayamadıkları için potansiyel gelir kaynağı tarımla daha çok ilgilenmişlerdir. Öyle ki zanaatla uğraşanlar hasat zamanı olduğunda çıraklarına işleri bırakıp toprak işleri ile ilgilenmişlerdir (Faroqhi, 1998; aktaran Doğan, 2012:72).

Faroqhi ve Deguilhem’in (2016) Osmanlı zanaatkârları hakkında yaptığı derin arşiv araştırmalarına dayanan çalışmasında, bir müteahhitlik loncasının çalışma takviminde usta ve işçilerin farklı günlerde birbirlerinin yerine geçerek çalıştıkları bilgisini vermektedir. Burada işçilerin vasıflı işlerde çalıştırılmasını daha önce yaptıkları işlerden edindikleri başarı ve yetenekleri olarak değerlendirmiştir (Faroqhi ve Deguilhem, 2016:292-294).

1.2. İşçilik

Sanayi devrimi ikliminin toplumsal ve kültürel değişimlere etkisi, 18. yüzyılda sanayide büyüme hızına neden olan buluşlar ve yeniliklerle ev içi üretimden fabrikalara geçiş olmuştur. Endüstriyel tekniklerin üretim, taşıma ve dağıtım yelpazesini genişletmesi ile “buhar çağı”, “elektrik çağı” gibi dönemlerle ardışık olarak betimlenmiştir (Freeman ve Louçã, 2013:178-179).

İngiltere’de başlayan Britanya Devrimi temelinde pulluk, tırmık gibi aletlerin tarımsal üretimde kullanılması ile gerçekleşmiştir. Bu bakımdan insan yerine çalışacak makinelerin icadı çok daha eskiye dayanmaktadır. Ancak James Watt’ın 1781’de mekanik sistemde geliştirdiği Newcomen’in (1712) buhar makinesi ile üretim yöntemlerinde köklü bir değişimin başlangıcını beraberinde getirmiştir. Daha önce makinesiz olan fabrikalar, buhar makinesi ile geniş çapta iş örgütlenmesi ve iş bölümüyle üretimde hız ve verimlilik artışı sağlanmıştır. 1800’lerde kömür madeni, bakır madeni, pamuk endüstrisinde belirgin bir şekilde kullanılmaya başlaması ile yenedünyayı oluşturan güçler devrim olarak ifade edilmeye başlamıştır (Hubermann, 2021:193-196).

Feodal üretim sistemindeki zanaatkârlıktan manüfaktür üretim ile devam eden işçilik, çalışanların üretim sürecinden ayrıştırıldığı ve vasıfsızlaştırıldığı bir durumu meydana getirmiştir (Giddens, 2008:793). Saygınlığın işi yapan zanaatkârda olduğu üretim biçimi, makinelerin çalışan becerilerini değersizleştirilmesi ve saygınlığını azaltması ile sonuçlanmıştır (Doğan, 2012:75). Endüstriyel yapının evrimi bu nedenle sadece üretim biçimleri olarak teknik açıdan değerlendirilemez. İşgücünün emeğinin üretim süreçlerindeki rolünde ortaya çıkan değişimi Freeman ve Louçã’nın (2013:53-54) Schumpeter’in uslamlanmış (reasoned) tarihi çağrısının paradoksunu açıklar nitelikte yaptığı alıntıda görebiliriz:

“Yine bu ilerlemelerin (yeni mekanik yenilikler) hiçbiri, birikimli ve kendi kendini idame ettirebilir bir değişme sürecini tetiklemek için tek başına yeterli değildi. Çünkü Sanayi Devrimi’ni yapmak için bir birleşme gerekmişti. Bu bir yandan, yalnızca el emeğinin yerini almakla kalmayıp, ayrıca üretimin fabrikalarda yoğunlaşmasını zorunlu kılan makineleri gerektirmiştir... Diğer taraftan da, büyük ve esnek talebe sahip bir meta üreten öylesine büyük bir sanayi gerektirmiştir ki bunun (büyük sanayi) imalat süreçlerinin herhangi birinin makineleşmesi, diğerleri üzerinde ciddi izler yaratacak ve bu ülkedeki iyileştirmelerin etkisi, ekonominin genelinde hissedilecektir.” (Landes, 1969:81; aktaran Freeman ve Louçã, 2013:53-54).

Dolayısıyla üretim tarzındaki köklü değişimlerin hareket noktası, emeğin güç olmaktan çıkıp araç haline gelmesidir. Bunun yanı sıra hareket gücünü insanın sağladığı makinelerin tamamen mekanikleşmesi ile bağımsızlık kazanması, insanı emek aracı olarak vasıfsızlaştırmış, makinelerin birer uzantısı haline dönüştürmüştür (Marx, 2019:357-370). Buna karşın Landes, sanayi devrimi zanaatkarlarının sıradan işçiler olmadığını, yaptıkları ölçüm, planlama ve uygulama yetkinliklerinin sayısal ve bilişsel yüksek beceriler dâhilinde olduğunu vurgulamıştır (Landes, 1965:296; aktaran Freeman ve Louçã, 2013:198). Buna kıyasla, makineli üretim manüfaktür üretimden farklı olarak işçiden değil makineden başladığı için işçinin tek bir biçimde ve sürekli çalışmasını gerektirmektedir. Özel bir beceri gerektirme zorunluluğunu ortadan kaldıran etmen, küçük yaşlarda makine başında işin öğrenilmesi ile gelişen süreçte işin belirli bir düzene oturmasından ibaret görülmektedir. Bu da işçiyi vasıfsız kılan makineleri yücelten bir düzeni ortaya koymaktadır. Zanaatçılıkta aletler insana hizmet eden birer üretim aracı iken, makineleşme ile insan makineye hizmet etmektedir. Bu nedenle işçinin hareket kabiliyetini kısıtlayarak uzun saatlerce mesai yapması sonucu bedeni ile aklın etkinliğini ortadan kaldırmaktadır. Marx'a göre, işçinin becerilerini yitirmesi, zihinsel gücünün el emeğinden ayrışması ve üretim sürecinde sermayenin güç haline gelmesi sonucunda oluşmaktadır (Marx, 2019:404). Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" eserindeki iğne fabrikasında çalışan işçiler örneği gibi "daha çok emeğe karşı en azla yetinmeye alışması ve endüstriyel rutin ile pasifleşmesi" insanın yeteneğini öldüren, becerilerini azaltan ve karakter bütünlüğünü bozan bir tehlike barındırmaktadır (Sennett, 2020:39).

Makinelerin kapitalist sistemde ölçsüz bir biçimde kullanılması, iş saatlerinin uzatılması, küçük yaştaki çocukların endüstride çalıştırılması ve ücretlerin düşüklüğü ile emeğin yoğun sömürsü karşısında ortaya toplumsal sorunlar çıkmaya başlamıştır. Makineler ile yerlerinden edilen işçiler "işsizlik" sonucunda sermaye yasasına boyun eğen bir nüfus oluşturmuşlardır (Marx, 2019:390). İnsanları işsiz bırakan, malları ucuzlatan makineler ile ortaya çıkan umutsuz işgücü, işçileri yoksulluğa, açlığa ve sefalete sürükleyen makineleri kırmaya, yakmaya ve yok etmeye başlamıştır. İşçilerin vasıfsızlaşmasının sorumlusu olarak görülen makinelere karşı ortaya çıkan öfke sonucu gerçekleşen ayaklanmalar "Ludizm" olarak tarihe geçmiştir (Koca, 2020:4536). "Luddite" denilen makine kırıcılar yaptıkları direnişle emekleri için makinelerle savaşmışlardır (Hubermann, 2021:208-209).

Osmanlı toplumunda ilk işçi hareketleri Batı teknolojisine karşı ortaya çıkan tepki sonucunda oluşmuştur. Makine tahrip hareketleri Avrupa'dakine benzer bir biçimde makinelerin işçileri yerlerinden edeceğine karşı ortaya çıkmıştır. 1839'da ve 1851 yılında kadın tekstil işçilerinin makine kırma eylemleri, Uşak'ta bulunan dokuma fabrikasında çalışan kadın işçilerin 1908 yılı Mart ayında yapmış olduğu makine tahrip isyanları, genellikle ayaklandırmaların yapıldığını ortaya koymaktadır. Osmanlı tarihinde işçi sınıfı modern sanayide istihdam edilenler ve zanaat sektöründe istihdam edilenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Teorik olarak bu şekilde yapılan ayırım sanayi işçisinin henüz bir sınıf bilincine erişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zanaata dayalı üretimde de kapitalist ilişkilerin varlığı bu iki kesimin örtüşmesini sağlamıştır. Bu nedenledir ki, vasıflı emeğin işçi mücadelelerinde önemli rolü olan küçük atölyelerde çalışan ücretli zanaatkarlardır. Nitekim zanaatkarlıktan gelen kalifiye çalışanlar fabrika işçisi olmuştur (Quataert ve Zürcher, 1998:55-72).

2. Yapay Zekâ

Dördüncü Sanayi Devrimi, önceki sanayi devrimlerinden bu zamana gelişen teknolojiler ve artan eşitsizlik karşısında çığır açan yeni teknolojileri ile dünyayı yeniden şekillendirmektedir. Dördüncü Sanayi Devrimini harekete geçiren yapay zekâ, büyük veri, robot bilimi, sanal gerçeklik, üç boyutlu

baskı, kuantum bilgisayarlar gibi daha birçok yeni teknolojinin bileşimi ile önceki sanayi devrimlerinden çok farklı bir döneme geçilmektedir (Marr, 2021:25). Yapay Zekâ, ilk defa 1956 yılında John McCarthy tarafından makine üretme bilimi ve mühendisliği olarak tanımlanmıştır (Winfield, 2020:97; akt. Karaboğa, 2020:22). Gelişmiş algoritmalara sahip dijital teknolojiler ve sinir bilimden beslenen bir disiplin olan yapay zekâ, insana özgü bilişsel yeteneklere benzer şekilde akıl yürütme, anlama, öğrenme ve uygulama faaliyetlerini gerçekleştiren sistemlerdir. Ancak rutin ve işlem örüntüsü olan analitik zekâyâ yönelik işleri başarılı bir biçimde yerine getirirken, duygusal zekâyâ yönelik empati, adaptasyon ve tasarım gerektiren yüksek belirsiz içeren işlerde kullanım alanı kısıtlıdır (CBDDO, 2021:11-12). Bu nedenle, çalışanların yapay zekâ ve robotik sistemlerin gerçekleştirebileceği rutin işlerden ziyade, yetenek ve yaratıcılık gerektiren teknolojinin yapamayacağı işlerde daha çok rol alacağı öngörülmektedir (Kambur, 2021:149).

Önceki üç sanayi devriminde küresel pazarda yükselen ekonomiler hızla kalkınıp refaha ulaşırken, bu hıza yetişemeyen ülkelerle arasında eşitsizlik artmıştır. Gelişen dünyada toplumları olumsuz etkileyen dışsal faktörler ve bunların doğurduğu sonuçlar için yeterli çaba gösterilmemiş ve kırılğan toplumların sayısı çoğalmıştır. İnsani değerlerin gün geçtikçe azalması, işsizliğin ve yoksulluğun artması ülkelerin zenginlik yarışında arka planda kalmıştır. Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojileri, özellikle dezavantajlı gruplara ve toplumlara refahın yeniden eşit dağıtılması, dışsallıkların yönetilmesi ve insan merkezli bir gelecek yaratılması için fırsat olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Schwab, 2018:30-32.)

Dünyada artan işsizlik karşısında, işgücüne yeni giriş yapanlar hemen hemen her sektörde ve endüstride makinelerle insanların hızlı yer değiştirmesi sonucu kendilerini teknoloji devriminin kurbanları olarak görmektedirler (Rifkin, 1995:11). Yeni teknolojiler oluşturduğu yıkıcı etkilerle neredeyse tüm sektör ve mesleklerde çalışma yapılarını köklü bir değişime uğratacaktır. Ancak temel belirsizlik işgücünün otomasyon emeği karşısında ne ölçüde istihdam edileceğidir. Yeni teknolojiler istihdam üzerinde yıkıcı ve geliştirici etkiler ortaya koymaktadır. Otomasyon mevcut işlerdeki işçileri işsiz kalmaya zorlamakta ve yeni çıkan iş, sektör ve mesleklerde ihtiyaç duyulacak olan becerilere sahip yeni işçilere yönelik talebi ortaya çıkarmaktadır (Schwab, 2016:45). Öngörülen, yeni proletaryayı makinelerin oluşturacağıdır (Rifkin,1995).

Küresel bağlamda yapay zekâ teknolojilerinin genişlemesi ile sosyoekonomik yapıda köklü dönüşümler meydana gelmektedir. Bireysel alışkanlıklardan iş yapış biçimlerine, mesleklerden kurumsal yapılarda uyumun sağlanabilmesi için uluslararası kuruluşlar ve ülkeler yapay zekâyâ yönelik ulusal politika ve strateji belgeleri hazırlamaktadır. Küresel rekabetin artmasıyla yapay zekâ ekosisteminde uluslararası işbirliği ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya gibi öncü ülkeler, yapay zekâyâ yönelik yatırımların artırılması, kaynakların açık hâle getirilmesi, uygulama alanlarının genişletilmesi ve yapay zekâ teknolojilerini kullanan işgücünün geliştirilmesine öncelik vermektedir (CBDDO, 2021:20).

Yapay zekânın çalışma yaşamında meydana getirdiği dönüşüm sonucunda insanların işe alınmasından, eğitilmesine ve işlerin yapılmasına kadar birçok alanda önemli değişiklikler yaşanacaktır. Dolayısıyla işgücü üç temel dönüşüme uğramaktadır. Birincisi işgücünün desantralize olmasıdır. Bunun anlamı, çalışanların iş yoğunluğu fazla olan şehirlere gitmek yerine yaşamak istedikleri yerden çalışabilmesi anlamına gelmektedir. İkincisi, çalışanlar organizasyonlar içinde buldukları pozisyonların değişkenlik gösterecek ve birden çok görevi üstlenecektir. Son olarak, çalışanların becerilerini teknolojinin hızlı evrimine ayak uydurmak için sürekli güncel tutmaları ihtiyacı gereği yaşam boyu öğrenmelerinin devam etmesini gerektirmektedir (Marr, 2021:146).

21. yüzyılın ikinci on yılında tarımdan, imalata ve hizmet sektörlerinde makinelerin otomasyonla kullanılıyor hale gelmesi, işgücünü yeniden düşünmeye zorlayan otomatikleştirilmiş bir üretim ekonomisi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Teknolojinin istihdam pazarına etkisi, otomasyonun eğitimi daha az ve düşük vasıflı işçilere bir tehdit oluşturacağı yönündedir. Bunun nedeni düşük vasıflı işlerin rutin işler olması, eskiden montaj hattında çalışılan rutine dönmüş işçiliğin vasıfsızlaşması olarak algılanmaktadır. Ancak bugünkü duruma bakıldığında teknolojinin hızı, otomasyon ve algoritmaların kapasiteleri geliştikçe üniversite mezunu beyaz yakalı işleri de yerinden edeceği düşünülmektedir (Ford, 2021:15).

İşgücünden tasarruf etmeye yönelen yeni teknolojiler, daha hızlı mal ve hizmet üreten neredeyse işçisiz bir dünyayı vadetmektedir. Oysaki teknoloji ve emek geçmişte yakın ve karşılıklı fayda sağlayan bir ilişkiyi beslemiştir. Geçmiş sanayi devrimlerinde yeni teknolojiler işlerin yerini aldığı anda yeni sektörler ve yeni işler çıkmıştır. Bugüne bakıldığında teknolojinin tüm sektörlerde kapsamlı bir şekilde yer alması, ilk kez insan emeğinin üretim sürecinden tamamen çıkarıldığı işlerin kaygı duyulacak boyuta ulaşmasına neden olmaktadır (Rifkin, 1995:14).

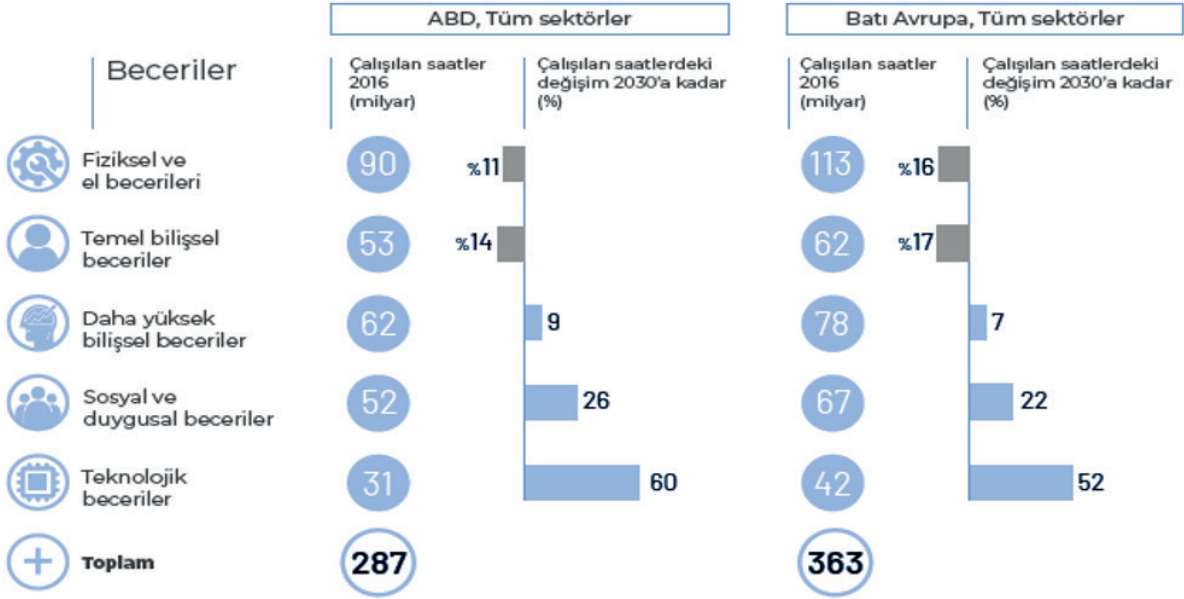
Yapay zekânın işlerin geleceğine yönelik meydana getireceği dönüşüm her ne kadar korkutucu görünse de, çalışmanın insani yönünü ortaya çıkardığı gerçeği göz ardı edilemez. İnsanları vasıfsızlaştıran tekdüze işleri makinelerin üstlenmesi ile çalışma yaşamında yaratıcılık, akıl yürütme ve karar alma, liderlik, analitik düşünme, duygusal zekâ gibi insani değerler geçmişe oranla çok daha ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ devrimi ile yumuşak becerilere (soft skills) sahip olmanın ve insani yetilerin daha değerli hale geleceği beklenmektedir. Böylece insanların makinelerden çok daha üstün olduğu yaratıcı düşünme, eleştirel düşünce, sosyal etkileşim gibi alanlara odaklanmasının önü açılacak ve organizasyonlarda bir yapay zekâ kültürünün oluşması sağlanacaktır. Bunun yanı sıra değişimi yönetebilen şirketlerin başarıya ulaşacağı düşünülmektedir (Marr, 2021:164). Yapay zekâ teknolojileri emek verimliliğini arttırmaya yardımcı olurken, ekonomik büyüme ve istihdam yaratmada makro düzeye ulaşan şirketlerin yapay zekâ teknolojileri kullanmasıyla birçok endüstri ve meslekte işler kaçınılmaz bir dönüşüme uğrayacaktır. (Kergroach, 2017:6).

2.1. Yapay Zekânın İstihdam Üzerindeki Etkisi

Yapay zekâ teknolojilerinin faydalarının yanı sıra, işgücü piyasalarına yıkıcı etkileri ile istihdamda oluşacak eşitsizliklere karşı insanın gelişimini merkezine alan yatırımların yapılmasını gerektirmektedir (ILO, 2018). World Economic Forum'a (WEF) göre, önümüzdeki beş yıl içerisinde iş süreçlerinin dijitalleşmesi ve çalışma biçimlerinin "uzaktan çalışma" gibi değişiminin hızlanması ile işgücünün yarısının mevcut becerileri geliştirmeye ve yeni becerileri kazanmaya yönelik mesleki eğitime ihtiyaç duyacağı beklenmektedir (WEF, 2020:5). Bu kapsamda dönüşen beceri ihtiyaçlarına göre ABD ve Batı Avrupa ülkeleri için 2016 yılından 2030 yılına kadar öngörülen, fiziksel ve temel bilişsel beceriler önemini kaybederken, sosyal ve duygusal beceriler ile teknolojik becerilerin önemini artmakta olduğu yönündedir. Ayrıca, çalışma biçimlerinin değişimine bağlı olarak toplam çalışma saatlerinde %25'in üzerinde artış beklenmektedir (CBDDO, 2021:32-33, bkz. Şekil 1).

Kapitalizmin yayılmacı etkisi ile dijital geçiş sürecini yakalayabilen sektörlerle, endüstrilere ve ülkelere fayda sağlarken, beceri eksikliği olan ve geçişin gerisinde kalan endüstrilere ve ülkelere yıkıcı etkide bulunmaktadır (Kergroach, 2017:6). "Sanayisizleşme" olarak adlandırılan yeni olguya göre imalat sektöründeki istihdam gelişmiş ekonomilerde bile düşüş göstermektedir. Fabrika otomasyonu ve bunun yaygınlaşması, emeğin diğer sektörlerle kaymasına yol açmaktadır. Yüksek eğitilmiş işçilerin bilgisayar kullanma oranlarının yüksek olması işlerin yönünü değiştirmektedir. Vasıflı ve

Şekil 1. ABD ve Batı Avrupa için İş Gücünde Beceri İhtiyaçlarının Değişimi, 2016-2030

Kaynak. CBDDO, 2021:33, www.cbddo.gov.tr/UYZS

vasıfsız işçiler arasındaki eşitsizliğin azaltılmasında etkili bir yol olan eğitime geri dönüş oranlarını artırmaktadır (Berger ve Frey, 2016:16-17). Voogt ve Roblin'e (2010) göre, gelişen teknolojilerle endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş söz konusudur. Teknolojinin artan potansiyeli nedeniyle rutin işleri yapan işçiler ortadan kalkarken, yüz yüze hizmete yönelik işlere olan talep artacaktır. Problem tanımlama ve çözme ile uğraşan "zihin çalışanları" bilgiye aracılık edecektir. Bu nedenle 21. yüzyıl becerileri olarak tanımlanan yetkinlikler ön plana çıkmaktadır. Endüstriyel toplumdan bilgi toplumuna geçiş sürecinde odak nokta eğitimidir. Bu kapsamda eğitim, değişen toplumlara esnek bir şekilde uyum sağlanabilmesi için 21. yüzyıl becerilerini geliştiren öğrenme argümanlarını içermelidir. Geliştirilen beceri ve yetkinliklere duyulan ihtiyacın itici gücü küreselleşmedir (Voogt ve Roblin, 2010:11).

Marr (2021) yapay zekânın işgücüne etkisine daha parlak bir tablo çizmektedir. Otomasyonun sert etkileri elbette iş kayıpları olarak karşımıza çıkacaktır. Ancak eski sanayi devrimleri nasıl yeni işlerin meydana gelmesini sağladıysa, yapay zekâ devriminin öncekilerden daha fazla iş alanı açacağını öngörmektedir. Burada yaşanan kaygının nedeni, geleceğin iş yaşamını öngörmedeki yetersizliğimizden kaynaklanmaktadır (Marr, 2021:143-144). Ancak ortaya çıkan yeni işlerde yapay zekânın kontrol ettiği robotların beceri ve istihdam üzerindeki etkileri işgücünü zorlayıcı bir etkiye sahiptir (Schwab, 2018:170). Yerinden edilmiş işçilerin becerileri ile işgücünden beklenen beceri talepleri arasında ortaya çıkan uyumsuzların üstesinden gelmek için ortaya çıkan işler, daha da büyüyen eşitsizliklerin giderilmesini zorlamaktadır. İşçilerin büyük çoğunluğu için zorunlu hale gelen dijital becerilerin önemi artmaktadır. Dijital teknolojilerin ihtiyaç duyduğu becerileri geliştirmeye yönelik uygulamalar bu noktada önem kazanmaktadır. Eğitimle işgücünün becerilerini artırmaya yönelik politikaların yanı sıra eşitsizliklerin giderilmesinde etkili ekonomik ve sosyal politikalara odaklanılmalıdır (Berger ve Frey, 2016:33).

Gelişmiş ekonomilerde üretim sistemlerinde yerini alan yapay zekâ, hayatların her yönünde gün geçtikçe örgütlenmektedir. Teknolojik ilerlemelerin aynı zamanda otomasyonla insan emeğine

rakip olması, bir yandan da yeni işlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Makineleşme ile tarımda işgücü payı ve istihdam azalırken, imalat ve hizmet sektörlerinde de yapay zekâ ve otomasyona olan talep artmaktadır. Yeni teknolojiler işlerin geleceğini emek yoğun işler ve otomasyon arasında bir yarışa çevirmektedir. Bunun yanı sıra yapay zekâ üretkenlikte verimlilik sağlanabilmesi için avantaj sağlamaktadır. Eğitim ve sağlık alanında kullanımının da fırsat olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Yapay zekâ ile geliştirilecek uygulamalar, geleceğin işgücü piyasalarında daha başarılı olabilmeleri için zaman yönetiminde öğrencilere yeni beceriler kazandırılmasını sağlayabilir. Böylece insan emeğine olan talebin yeniden artırılmasında etkili olması beklenmektedir. Sağlık sektöründe de benzer şekilde yapay zekânın bazı kullanım alanlarında insan emeğinin üretkenliğini artıracığı düşünülmektedir (Acemoğlu ve Restrepo, 2019:4-7).

2.2. Yapay Zeka Döneminde Beceri Açığı

Endüstri 4.0 teknolojilerinin gelişimi niteliği yapay zekâ karşısında daha yüksek becerilere sahip işgücü talebini ortaya çıkarmaktadır. Vasıfsız işçilere olan talepte çöküş yaşanması, vasıfsız ve vasıflı işçiler arasındaki artan ücret farkları ve değişen çalışma saatleri, emek talebinde yaşanan değişimin önemini gözler önüne sermektedir (Machin, 2001:2).

Frey ve Osborne'na (2017) göre, yeni işler yeni yetkinlikler ve beceriler gerektirmektedir. Teknolojiyle güçlenerek daha karmaşık hale gelen işler gelişmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, gelecek nesillerin erken yaşta öğrenme kapasitelerinin artırılması, dijital yeterliliklerinin artırılması ve yaşam boyu öğrenmeyi geliştirmeleri gerekmektedir. Sosyal ve yaratıcı zekânın ön plana çıktığı problem çözme, sezgi, yaratıcılık ve ikna gibi yumuşak becerilerin yanı sıra kendi kendine yönetim ve organizasyon, ekip çalışması ve iletişim becerilerinin önemi artacaktır. Sosyal politikalar bakımından eğitimin yenilenmesi zorunlu hale gelmektedir (Frey ve Osborne, 2017:28-30).

Author ve Dorn'a (2008) göre, teknolojik gelişmelerin itici gücü rutin işlerin otomasyonu nedeniyle düşük eğitimli işgücünün bilişsel ve beceri gereksinimlerine yönelik ortaya çıkan değişimdir. Rutin işlerin bilgisayarlaşması nedeniyle yüksek eğitimli işçilerin problem çözme ve yönetim becerilerine sahip olması ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra üretimde hem makine hem de düşük vasıflı işgücü tarafından gerçekleştirilen görevlerin otomasyonu bilgisayarlaşma ile bir tür sermaye derinleşmesine yol açarak maliyetleri düşürmektedir ve yüksek vasıflı çalışanların üretkenliğini artırmaktadır. Rutin işlerin maliyetinin düşürülmesi ile mal ve hizmetler arasındaki emeğin dağılımı ve ücretlerdeki farklılık, düşük ve yüksek vasıflı işçiler arasında eşitsizlik meydana getirmektedir. Bu eşitsizlik işgücünde istihdam kutuplaşmasına neden olmaktadır (Author ve Dorn, 2008:4-6). Bu bağlamda, teknolojik gelişmelerden kaynaklanan eşitsizlikler ve sosyal bölünmeler endişe verici konulardır. Eşitsizlik ve sosyal bölünmeler sadece iş kayıplarından ve istihdamdan değil, aynı zamanda dijitalleşmenin sosyal etkilerinden kaynaklanmaktadır. İşgücünün kutuplaşması beyaz yakalı orta sınıfı daha sert bir şekilde etkilemektedir. Orta düzeyde beceri gerektiren işlerde gelir eşitsizliği daha da artmaktadır. Sosyal eşitsizlik endüstriler arasında teknolojik değişimle birlikte bölgeler veya meslekler bakımından dönüşüme yetişebilenler ve yetişemeyenler olarak genişlemektedir. İstihdam, ücretler ve sosyal refah sistemleri iç içe geçmiş sistemlerdir. Bu nedenle, işgücü piyasalarının esnekliği, teknolojiye uyulanabilirliği ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Dördüncü Sanayi devrimi için gerekli beceriler, aynı zamanda sosyal istikrar ve uyum için bir ön koşul olmaktadır (Kergroach, 2017:7-8). İhtiyaç duyulan işgücünün nitelikli insan kaynağını oluşturması için yapay zekâ alanında geliştirilecek ileri dijital beceri yetkinlikleri önem kazanmaktadır. Birçok ülke buna bağlı olarak ulusal yapay zekâ ve araştırma merkezleri kurulması faaliyetlerini hızlandırmıştır. Yapay zekâ alanında ihtiyaç duyulan nitelikli işgücü eksikliği özel tedbirlerin alınmasını zorunlu hale

getirmektedir. Küresel ölçekte hızla gelişen mesleklerin başında Yapay Zekâ Uzmanı, veri bilimci, büyük veri mimarı ve yazılım robotu mühendisi yer almaktadır. Gelişmekte olan mesleklerin istihdamı için ihtiyaç duyulan beceriler değerlendirildiğinde “ileri teknoloji” bilgisi en çok ihtiyaç duyulacak beceri setini oluşturmaktadır (CBDDO, 2021:20-23).

Küreselleşme ile yapay zekâ ekosisteminde rekabet edebilirliği sağlamak için Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (CBDDO) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) tarafından “Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi” hazırlanmıştır. Bu kapsamda, yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik yetkinliğin artırılması hedeflenmektedir. Yapay Zekâ politikaları genel olarak ileri teknoloji becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve istihdam projelerinden oluşmaktadır. Yapay Zekânın öncelikli alan belirlendiği 100/2000 Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Doktora Projesi oluşturulmuş, yazılımcı geliştirmek ve uluslararası yazılım tabanlı ürünler çıkarmak amacıyla “Türkiye Açık Kaynak Platformu” kurulmuştur. İşgücünde eğitim ve istihdam kutuplaşmasının azaltılması için Üni-Veri Projesi kapsamında lisans mezunlarının kariyer gelişimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye İş Kurumunun üstlendiği “Mesleki Beceri Envanterinin Çıkarılması ve Eşleştirme Hizmetlerinin Beceri Temelinde Geliştirilmesi Projesi” ile Türkiye’nin mesleki dağılımına yönelik beceri haritasının oluşturulması hedeflenmektedir. Bu sayede, işgücünün mevcut beceri, nitelikleri ve meslekleri değerlendirilip; gelecek beceri, nitelik ve mesleklerin tespiti ile piyasa ile etkin bir biçimde eşleşmesi sağlanacaktır (CBDDO, 2021:41-42).

SONUÇ

Dördüncü Sanayi Devrimi teknolojileri, bugüne kadar gelişen endüstriyel süreçlerin hepsinden çok farklı olan büyük bir toplumsal dönüşüm sürecine yol açmaktadır. Küreselleşme ile dünyada hızlı bir gelişim gösteren yeni teknolojiler, günlük yaşamdan iş hayatına kadar insanları köklü değişimlere zorlayan etkilere sahiptir. Yapay zekâ ve robotik teknolojilerin ön plana çıktığı bu süreçte makinelerin otomasyonu ile rutin işin yapıldığı hemen hemen birçok alanda insan emeğine olan talep azalmaktadır. Tarihsel bağlamda yüksek beceri ve yetkinlik gerektiren zanaatkârlık ile başlayan işgücü faaliyetleri, sanayi devrimleri ile makineleşmeye geçilmesiyle önemini yitirmiştir ve üretim süreçlerinde ön planda olan insan emeği, yeni teknolojilerin giderek işlerin yerini almasıyla üretim süreçlerinin dışına çıkarılmaktadır. Buna bağlamda işgücünün niteliğini ihtiyaç duyulan beceri ve yetkinlikler doğrultusunda geliştirmek zorunlu hale gelmektedir.

Yeni teknolojilerin işlerin yerini alacağına ilişkin işgücü ve istihdam üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olacağına yönelik iki görüş ortaya çıkmaktadır. Birincisi yeni teknolojiler işleri ortadan kaldıracığı için iş kayıplarına neden olacaktır. Özellikle rutin işlerin otomasyonu ile düşük vasıflı ve orta düzeydeki işgücü istihdamı azalacaktır. Bunun sonucunda vasıflı işgücünün önemi artacak ve mavi yakalı işlerden beyaz yakalı işlere doğru bir geçiş meydana gelecektir. Dolayısıyla eğitim ve beceri geliştirme ön plana çıkmaktadır. Diğer bir görüşe göre, işgücünün artan beceri gereksinimlerine istinaden daha nitelikli işlerde istihdam edileceği, yeni ortaya çıkan işlerde buna bağlı olarak daha fazla istihdam sağlanacağı yönündedir. İşgücünün daha eğitilmiş olmasını zorunlu kılan teknolojiler, işlerin ve ücretlerin daha yüksek olduğu profesyonel işlerde çalışmanın önünü açmaktadır. Aynı şekilde eğitim ve beceri geliştirmenin önem kazandığı bir durum söz konusudur.

Dünya genelinde artan işsizlik ve yoksulluk oranlarının yanı sıra sanayi toplumlarında işgücünün vasıflı ve vasıfsız olarak kutuplaşması ile işler derin bir tehdit ile karşı karşıya kalmaktadır. Bununla beraber gelişen teknolojilerin işlerin yerini alıyor oluşu, istihdam sorununun nasıl aşılacağına ilişkin vasıflı ve vasıfsız olarak kutuplaşan işgücünün beceri eşitsizliğinin giderilmesi ve yeni stratejilerin

geliştirilmesini önemli hale getirmektedir. İş yapış biçimleri fabrikasızlaşma ile yeniden evlerde dijital ortamlardan yürütülen sistemlere dönüşmektedir. Beden ve kas gücünün yerini bilişsel, sosyal ve duygusal becerilerin aldığı “zihinsel çalışma” ortaya çıkmaktadır. Gelişen teknolojiye uyum sağlanabilmesi için işgücünün niteliklerinin gelişmesi önem kazanmaktadır. Artan beceri gereksinimlerini karşılamak için mesleki eğitim programlarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir Yapay Zekâ ekosisteminde küresel rekabet edebilirliğin artırılması için Türkiye, önemli yapısal dönüşümlere ihtiyaç duymaktadır. Kamu kurumları, özel sektör kuruluşları ve diğer paydaşları ile yapay zekâ teknolojilerinin işgücünde dönüşümünü hızlandıracak yenilik ve olanaklardan en üst düzeyde faydalanılacak programların hayata geçirilmesine çalışmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (UYZS) ile sektörel ihtiyaçlar doğrultusunda yapay zekâ alanında uzman yetiştirilmesi ve istihdamın artırılması öncelikli hedeflerdendir. Ortaya çıkan yeni meslekler göz önünde bulundurulduğunda, sektörel işbirlikleri ile mevcut işgücünün yetenek ve becerilerinin gelişimine yönelik eğitim ve sertifikasyon programlarının yanı sıra bu alanda yatırım yapılmasına yönelik teşvikler önem kazanmaktadır.

Endüstri 4.0 teknolojileri ile gelişen işlerde yeni beceri ve yetkinliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla zamanı yakalayabilmek ve uyum sağlamak için becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Beşeri sermayeye yatırım yapılmasında en etkili yol eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde erken yaşta öğrenme kapasitelerinin geliştirilmesi ve yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin devam ettirilmesi, beceri ve yetkinliklerin kazandırılmasında önemli iki faktörü oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak öğrenme süreçlerinin dijital teknolojilere uyumlu biçimde yeniden yapılanması gerekmektedir. Mevcut eğitim ve öğretim sistemleri yeni işgücü niteliklerini geliştirmede küresel boyuttaki rekabete karşı yetersiz kalmaktadır. Gelişen teknolojiler karşısında ihtiyaç duyulan niteliklerin geliştirilmesine yönelik yatırımların yapılması ve ekonomik ve sosyal politikaların geliştirilmesi önemlidir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACEMOĞLU, D. ve RESTREPO, P. (2019). The Wrong Kind of AI? Artificial Intelligence and The Future of Labor Demand. *NBER Working Paper Series*, 25682.
- AKGÜL, H. ve AYER, Z. (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi (Sanayi 4.0) ile Birlikte Mesleklerde Olası Değişim ve Dönüşüm. *Journal of History School*, 45, 1326-1344.
- AUTOR, D. H. ve DORN, D. (2009). Inequality and Specialization: The Growth of Low-Skill Service Jobs in the United States. *NBER Working Paper Series*, 15150.
- BERGER, T. ve FREY, C. B. (2016). Structural Transformation in the OECD: Digitalisation, Deindustrialisation and the Future of Work. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers No: 193*.
- DOĞAN, E. T. (2012). Zanaatkarlığın Günümüzde Yeniden Yorumlanması: Yeni Zanaatkarlık mı?. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Ocak 2012, 3(1), 67-85.
- FAROQHI, S. ve DEGUILHEM, R. (2017). *Ortadoğu'da Zanaat ve Zanaatkarlar, Müslüman Akdeniz'de Bireyin Biçimlenmesi*. (çev. Hatice Aslı Tamaç), (1. Baskı), İstanbul: Melisa Matbaacılık.
- FORD, M. (2015). *Robotların Yükselişi, Yapay Zekâ ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi*. (çev. Cem Duran, (9. Baskı), İstanbul: Kronik Kitap.
- FREEMAN, C. ve LOUÇÃ, F. (2013). *Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine*. (çev. Osman S. Binatlı), İstanbul: İthaki Yayınları.
- FREY, C. B. ve OSBORNE, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? *Technological forecasting and social change*, 114,254-280.
- GIDDENS, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- HUBERMAN, L. (2021). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (çev. Murat Belge), (20. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İNTERNET: BRETTEL, M. , FRIEDERICHSEN, N. , KELLER, M. ve ROSENBERG, M. (2014). How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective. *World Academy of Science, Engineering and Technology, Open Science Index 85, International Journal of Information and Communication Engineering*, 8(1), 37 - 44. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1336426>, Erişim Tarihi: 17.02.2022.
- İNTERNET: DALENOGARE, L. S., BENİTEZ, G. B., AYALA, N. F. ve FRANK, A. G. (2018). The Expected Contribution of Industry 4.0 Technologies for Industrial Performance. *International Journal of Production Economics*, 204, 383-394. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2018.08.019>, Erişim Tarihi: 15.12.2021.
- İNTERNET: DELOITTE (2014). Industry 4.0, Challenges and Solutions for the Digital Transformation and Use of Exponential Technologies. March-August, 2014. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ch/Documents/manufacturing/ch-en-manufacturing-industry-4-0-24102014.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- İNTERNET: DELOITTE (2017). Forces of change: The Future of Work. November 9, 2017. https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4323_Forces-of-change/4323_Forces-of-change_Ind4-0.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- İNTERNET: GÜLER, İ. (2000). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2), 121-158. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217460>, Erişim Tarihi: 17.12.2021.
- İNTERNET: HERMANN, M., PENTEK, T. ve OTTO, B. (2016). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios. 2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS), IEEE Xplore, 3928-3937. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.488>, Erişim Tarihi: 17.02.2022.
- İNTERNET: ILO, (2018). The economics of artificial intelligence: Implications for the future of work. *ILO Future of Work Research Paper Series*, 5. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_647306.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2021.

- İNTERNET: KAGERMANN, H., WAHLSTER, W. ve HELBİG, J. (2013, Nisan). Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0. acatech-National Academy of Science and Engineering. <https://www.din.de/blob/76902/e8cac883f42bf28536e7e8165993f1fd/recommendations-for-implementing-industry-4-0-data.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2021.
- İNTERNET: T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi-CBDDO, (2021). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi, 2021-2025, <https://www.cbddo.gov.tr/UYZS>, Erişim tarihi: 14.01.2021.
- İNTERNET: TDK, Türk Dil Kurumu (2021), Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 16.12.2021.
- İNTERNET: WEF, (2020). The Future of Jobs Report. Word Economic Forum, October 20, 2020, <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- İNTERNET: WB, (2019). Word Development Report: The Changing Nature of Work. Word Development Report; Washington, DC: 20433, Word Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/816281518818814423/pdf/2019-DR-Report.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
- KAMBUR, E. (2021). Yapay Zeka Çağında İnsan Kaynakları Yönetimi Konusunda Yazılmış Türkçe Makaleler Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 139-152. DOI:10.30794/pausbed.872606.
- KARABOĞA, U. (2020). *İşe Alım Süreçlerinde Yapay Zeka Teknolojilerinin Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KERGROACH, S. (2017). Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market. *Foresight and STT Governance*, 11(4), 6-8.
- KOCA, D. (2020). Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 4531-4558.
- MACHIN, S. (2001). The Changing Nature of Labour Demand in the New Economy and Skill-Biased Technology Change. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63(1), 753-776.
- MARR, B. (2021). *Yapay Zekâ Devrimi, Dijital Dönüşüm İşinizi Nasıl Etkileyecek*. (çev. Ümit Şensoy), İstanbul: Optimist Yayın.
- MARX, K. (2019). *Kapital*. Cilt: 1, (Çevirenler: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), (12. Baskı), İstanbul: Yordam Kitap.
- OSMANLI, U. (2017). Zanaatkarlığın Tarihsel Dönüşümü ve Richard Sennett'in Zanaatkarlık Kavramı. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 803-817.
- ÖZDOĞAN, O. (2017). *Endüstri 4.0 Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları*. İstanbul: Pusula Yayıncılık ve İletişim.
- ÖZSOYLU, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 41-64.
- RIFKIN, J. (1995). *The End of Work, The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York: G.P. Putnam's Sons.
- SCHWAB, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. (çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Optimum Yayıncılık.
- SCHWAB, K. (2018). *Dördüncü Sanayi Devrimini Yeniden Şekillendirmek*. (çev. Nadir Özata), İstanbul: Optimum Yayıncılık.
- SENNETT, R. (2013). *Zanaatkar*. (çev. Melih Pekdemir), (2. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2020). *Karakter Aşınması*. (çev. Barış Yıldırım), (16. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2021). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (çev. Aylin Onocak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- VOOGT, J. ve ROBLIN, N. P. (2010). 21st Century Skills, Discussion Paper. University of Twente, 10.
- QIN, J., LIU, Y. ve GROSVENOR, R. (2016). A Categorical Framework of Manufacturing for Industry 4.0 and Beyond. *Procedia CIRP*, 52, 173-178.
- QUATAERT, D. ve ZÜRCHER, E. J. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839-1950*. (çev. Cahide Ekiz), (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAĞIMIZIN PROBLEMLERİNE ETİK VE EPİSTEMOLOJİK BAĞLAM DAN BAKMAK

Looking at the Problems of Our Age Through the Ethical and Epistemological Context

Levent BAYRAKTAR¹, Sare UZUNER²

ÖZET

Çağımızda insanoğlu, bilgiyle sınanmaktadır. Bilmek, yapabilmek için yeterli sayılmaktadır. Oysa bilmek ve yapmak ilişkili olmakla birlikte farklı eylemlerdir. Bilmek, epistemolojik bir süreç olarak insanın kendisini ve kendisinin dışındaki varlığı tanıması ile alakalıyken yapmak kendisini ve diğer insanları hesaba katarak eylemek demektir. Bilmek ve yapmak arasındaki farkın bilincinde olmak, etik bir bilinçle bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin farkında olmayı gerektirmektedir. Etik ve epistemoloji arasında bir bağ kurmak ve yeni bir bağlam inşa etmek yeni bir insani düzen tasavvur etmek demektir. Mevcut düzende bilgi bir metaya dönüşmüş ve insanlık, etik bilinç yokluğu altında kendi varlığını tehdit eden sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Günümüz dünya sorunlarına yukarıdan baktığımızda etik bilinç ve tutum eksikliğinden kaynaklanan, insanın neden olduğu sorunlar oldukları görülür. Bilgi ve eylemler arasındaki ilişkinin zayıflaması ya da kaybolması eylemlerinin kaynağı bilgileri olan insanoğlunun dünya sorunlarıyla yüzleşme imkanını da elinden almaktadır. Dünya sorunlarıyla yüzleşebilmek için bilgi ve eylemler arasında epistemolojik yetkinlikle etik bir bilinç kurulmalıdır. İnsan, kendi seçimleri, iradesi ve eylemleriyle her geçen gün dünyayı daha ağır ve çözümü güç sorunlarla yüz yüze bırakmaktadır. Soruna sebep olan insan, çözümün de öznesidir. Çözüm için felsefi bir bilinç geliştirmek zorunlu görünmektedir. Bu bilinç, etik ve epistemoloji arasında ortak bir bağ kurmayı ve bağlam oluşturmayı gerektirmektedir. Böylece bilmek, yapmak, yapabilmek hatta güçlü olmakla haklı olmak arasındaki nüanslar da tartışmaya açılmış bulunmaktadır.

ABSTRACT

Human beings are tested with knowledge in our age. Knowledge evaluated as sufficient, to do something. However, though they are related, to know and to do are different actions. While, to know, is about knowing oneself and the existence outside of oneself, as an epistemological process, to do, implies taking into account oneself and others when doing something. Being conscious of the difference between knowing and doing requires an ethical awareness and awareness of the relationship between knowledge and action. Establishing a bond between ethics and epistemology and building a new context means to envision a new order. In today's world order, knowledge has turned into a commodity and humanity has faced problems that threaten its own existence under the absence of ethical consciousness. Considering today's world problems, it can be deduced that the lack of ethical consciousness and attitude are the triggers of problems caused by human beings. The deterioration or loss of the relationship between knowledge and actions also deprives human beings of the opportunity to face world problems, as the source of their actions is knowledge. In order to face the world's problems, an ethical consciousness must be established between knowledge and actions with epistemological competence. The will, action and choice of the people are resulted with harder and more complex problems day by day. Yet, people who are creating the problems are the subject of the solutions as well. Developing a philosophical consciousness for the solution seems to be mandatory. This consciousness requires to establish a common bond between ethical and epistemology and context. Thus, the nuances between to know, to do, can do; and even the difference between being strong and being right are also opened to discussions

Anahtar Kelimeler: Etik, Epistemoloji, Felsefe, Değer, Bağlam

Keywords: Ethic, Epistemology, Philosophy, Value, Context

1. ORCID: 0000-0001-5496-6896
2. ORCID: 0000-0002-7164-3615

1. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü, lebayraktar@gmail.com
2. Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, sare_uzuner@hotmail.com

*BAYRAKTAR, L. ve UZUNER, S. (2022). "Çağımızın Problemlerine Etik ve Epistemolojik Bağlamdan Bakmak", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.224-231.

Makale Geliş Tarihi: 17 Mart 2022 Kabul Tarihi: 01 Mayıs 2022

EXTENDED ABSTRACT

The human mind has the opportunity to explore its own cognitive possibilities. Philosophy creates a field of consciousness to realise this possibility. To be a human, there is a need for ethical consciousness as well as rational critical consciousness. Because, the problems of our age are not within the framework that can be solved only by rational and experimental methods. Therefore, human beings should be seen and considered as a value of assets. Along with scientific and technological progress, this value assets should also be protected and nurtured. The need to establish a link between ethics and epistemology is the accumulation of studies those aimed at reinforcing the communication of knowledge with value. The epistemological attitude that is created with an ethical consciousness will enable the human being to be considered in the scope of principles and values in every field. The ethical and epistemological context will create the opportunity for the subject to feel responsible for the problems. Today, the dissolution of the difference between knowledge and information has led to the problem of not internalizing knowledge. Knowledge, by its nature, is an acquisition that must be acquired by the personal effort and will of the subject. However, today, knowledge has become a commodity that does not affect the actions and discourses of its owner. It is hard to think that knowledge that has not reflected to life and that has not been internalized can bring an ethical and epistemological competence for human beings. The ability to manage and question the knowledge of an individual is still in the control of themselves. In addition to the possibility, source, accuracy and limits of the information, the subject should also question why he needs the information, what the information will serve and what results it will create. Because no law or norm can provide the awareness that the subject could acquire with ethical and epistemological consciousness. Therefore, in order to find solutions to today's problems we should first correct our relationship with knowledge. When we evaluate the problems of our age in general, it is possible to reach the conclusion that they are created by humans. Same human who causes the world's problems is also the source of the solution. Knowledge, which is the sum of human consciousness and will, forms the basis of actions that cause these problems. Because knowledge is the basis of human actions. Knowledge is substantially important in solving today's problems as it affects human actions. In addition to losing its value as a commodity, the fact that knowledge determined and used as an overwhelming power also poses an obstacle to built an ethical consciousness with epistemological competence. Knowing should also prompt the subject to criticize his knowledge and to take ethical responsibility for his actions. Therefore, a relationship must be established between human knowledge, human actions and the problems of our age. Our ability to produce solutions for the problems of our age, those are a result of human actions and whose solution is also dependent on human actions, will be possible with philosophical thinking. However, the appropriateness of philosophical thinking to the context and to the problem should be evaluated correctly. Just as not any knowledge can solely make subject wise, peaceful and just, Any of the philosophical thinking methods could not solely be sufficient for the solution of our contemporary problems. Human should be evaluated as a whole, both materially and spiritually. Mechanical philosophy, which considers human only as a biological organism, is insufficient to provide the awareness of being a human that we need in order to produce solutions to the problems of our age. An individual needs to internalize their knowledge in order to gain the consciousness of being human and to worry about the problems of their age in a way that corresponds human values. An individual's reasoning not only for his actions and discourses, but also for his knowledge and thoughts, in line with epistemological competence and ethical consciousness can be defined as the ethical and epistemological context. This link leads the subject, to reason why and how they had the knowledge and what to do with the knowledge they have acquired. Because when knowing, doing, graduating, being strong and being right or being capable are not associated with each other, knowledge turns into power and power turns into hegemony. Thus, in order to prevent domination with knowledge, an ethical-epistemological context must be built with ethical consciousness. The ethical-epistemological context envisions and proposes a model that will bring human values to life in our relationship with knowledge.

İnsan aklı, kritik ederek kendi bilişsel olanaklarını keşfedebilme imkanına sahiptir. Felsefe, insanın bu olanağı elde edebilmesi için bir bilinç oluşturur. Diğer bir ifade ile felsefe, insanın bilgiyle olan iletişimini kavramasına yardımcı olur. İnsan olmanın gerçekleşebilmesi için akli kritik bilincin yanında etik bilince de ihtiyaç vardır. Çağımızın problemleri yalnızca akli ve deneysel yöntemlerle çözülebilecek çerçevede değildir. İnsanoğlu bir değer varlığı olarak görülmeli ve inşa edilmelidir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanında eş zamanlı olarak değer alanı da korunmalı ve beslenmelidir. Etik ve epistemoloji arasında bir bağ kurma ihtiyacı, bilginin değerle olan iletişimini pekiştirmeye yönelik araştırmanın bir neticesidir. Epistemolojinin etik bir bilinçle inşa edilmesi; insanın her alanda ilke ve değer olarak gözetilmesine imkan tanıyacaktır. Bu amaç doğrultusunda, içinde bulunduğumuz çağda bilginin yaşadığı değer kaybına dikkat çekilerek; insanın bilmesinde ve eylemlerinde etik bilinç yoksunluğunun sebep olduğu sonuçlar değerlendirilecektir.

Etik ve epistemoloji arasındaki ilişki felsefenin ne işe yarayacağı sorusuna da cevap üretir. Felsefe; evrende insanı herhangi bir varlık olmaktan çıkarıp, özne-varlık olmaya yükselten düşünce ve eylemdir, hayatın sorgulanmasıdır (Bayraktar, 2016a: 4). Felsefenin bir açıdan, bu sorgulama neticesinde güvenilir bilgi elde etme ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu düşünülebilir. Öyle ki “hiçbir şey bilmediğimizi öne süren filozoflar bile kendi felsefelerinin sağladığı bu bilginin güvenilirliğini kabul etmek zorundadırlar” (Grünberg, 2019: 28-29). Bu aynı zamanda insan zihninin kendisini güvende hissetmeye ve kaostan kurtulmuş bir düzen fikrine kavuşmaya olan ihtiyacının bir yansımasıdır. Gündelik hayatta pek çok şeye güven duyarak yaşamımızı sürdürürüz. “Gerekçelenirilmiş inançlara ve bilgiye sahip olduğumuzu farz edemeyecek durumda olsaydık insan yaşamının ne kadar güvenden yoksun ve düzensiz” (Audi, 2018: 10) olduğu gerçeğiyle baş başa kalırdık. Kaos ve düzensizliğin oluşması insan zihninin tekrar düzene ve huzura kavuşmak için problem çözme yeteneğini kullanmaya başlayacağı anlamına gelmektedir. Felsefe bu düzen ihtiyacını karşılamak ve problemlerle başa çıkmanın yollarını geliştirebilmek için bir bilinç alanı oluşturur. Etik ve epistemolojik bağlam, insanın problemler karşısında sorumlu hissetmesi imkanını doğurur. İnsana bütüncül bir ahlaki şahsiyet olarak yaklaşırsa, “o kendisini bir ahlak kişisi olarak kurgular ve hayatın her alanında kendisini ahlaki bir fail olarak hisseder” (Bayraktar, 2016a: 34).

Çağımızın problemlerine çözüm imkanı bulabilmek için öncelikle onları doğru analiz etmeli ve insan eylemleriyle olan ilişkilerini incelemeliyiz. İnsanoğlunun yaşadığı problemler, doğrudukları sonuçlar ve etki alanları üzerinden betimlenebilir. Bunlar tespit edilmesi kolay gibi görünen ancak kaynağı insan olması bakımından çözümü güç olan problemlerdir. Açlık, savaş, nefret söylemi, şiddet, ahlaki ve varoluşsal bunalım, toplumsal kargaşa, yalnızlaşma, çevre kirliliği gibi çağımızın yüz yüze kaldığı problemlerin kaynağı da çözümü de insandır. Eylemlerinin faili olması bakımından her birey dünya problemleri karşısında sorumludur. Ancak bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için özel bir bilince ve tutuma ihtiyaç vardır. Çağımız problemleri ortak bilinç geliştirmeyi ve insan olma bilincine yönelmeyi mecbur kılmaktadır. Toplum varlığı olan insan, dünya sorunlarına karşı birlikte hareket etmelidir.

Günümüzde insanlar birbirinden uzaklaşmakta, birbirlerine olan tahammülleri azalırken öfkeleri artmaktadır. Bunun sonucu olarak toplumsal huzur giderek aşınmaktadır. Geçmişe oranla gündelik iş yükü bağlamında her şey daha kolay olmasına rağmen insanlar daha mutlu ve huzurlu değillerdir. Bunun temel sebebi bilgi eksikliği ve bilgiyi içselleştirme eksikliği olarak ifade edilebilir. Her ne kadar çağımız bilgi (enformasyon) çağı olarak anılsa da “biraz düşününce bir şeylerden haberdar olmakla bir şeyleri bilmenin aynı şey olmadığını kolaylıkla anlayabiliriz” (Avcı, 2020: 115). Mevcut durum sahip olunan gelişim ve bilişim evresinin etik ve epistemolojik bilinç ile desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Zira “Bilgi; kişinin kendisini içinde bulunduğu bir durumdan ziyade,

kişisel bir çabayla erişilen zihinsel bir edimdir” (Hetherington, 2020: 187). Yani öznenin, bilinç ve iradeyle bilgi nesnesine yönelmesi yoluyla gerçekleşir. Günümüzde ise özne kendisini, ilgi duyduğu ya da duymadığı bir yığın bilgi havuzunun ortasında bulmaktadır. Artık o, hayatta kalmanın dinamiklerinden görülen meslek sahibi olma ve para kazanma gibi ihtiyaçlar sebebiyle şuursuzca kendisini bu anafurun içinde bulur. Bu durum genellikle bireyin bilgeliği amaçlamaktan uzaklaşıp kendisini başarılı ama mutsuz, zengin ama huzursuz hissetmesiyle neticelenir.

Hayata tatbik edilmemiş bilginin, insan için etik ve epistemolojik bir yetkinlik getirebileceğini düşünmek pek mümkün değildir. Ahmet İnam, tavırlı bilme, tavırsız bilme ve yapmacık bilme olarak ifade ettiği ayrımla çağımızın bilgi problemine işaret etmektedir. *“Bileceğimiz, bilmekte olduğumuz şeyle kendimiz arasındaki ilişki öyle bir ilişkidir ki o bilmeye çalıştığımız şeyi ancak düşünerek bilebiliriz”* (İnam, 2015: 11). İnsan hayatında, bilgiye sahip olmadan öncesi ile sonrası arasında bir fark olmalıdır. Yani bilgi, insanı dönüştürmelidir. İnsan, dünyada olup bitenlere karşı bir tavırdan daha fazlasını ortaya koyabilmek için bilgi ve değer arasında ilişki kurabilmelidir. Problemlere çözüm üretebilmek için onları muhakeme edecek etik bilince sahip olmak gerekir. Tüm bunların temelinde de dünyayı daha yaşanılabilir bir yer haline getirecek olan etik bilinçle donanmış etik öznenin inşa edilmesi yer alır.

“Bilgi, yöntemli yürütülen bir düşünümün ürünüdür ve uygun ya da uygun olmayan bilgi yani bilginin konusuna uygunluğu da yine bu düşünüm ile denetlenir” (Özlem, 2007: 205). Bilgiye karşı yönelimde, akıl yürütmelerimiz bilgiyi denetlerken de güvenilirliğini kaybetmemelidir. Aynı zamanda birey, bilgi edinme sürecinin farkında olmalıdır. Bilginin imkanı, kaynağı, doğruluğu ve sınırları yanında bilgiye neden ihtiyaç duyulduğu, söz konusu bilginin neye hizmet edeceği ve ne gibi sonuçlar doğuracağı da sorgulanmalıdır. Bilgi felsefesinin en temel tartışma konularından olan güvenilirlik problemi artık bilginin işlevsizliği problemine konumunu teslim etme yolundadır. Günümüzde bireyin yaşantısına hiçbir faydası olmayan, kişilik gelişimine katkı sağlamayan, yalan söylemesine, hırsızlık yapmasına belki de cinayet işlemesine bile engel olmayan bir bilgi boyutuyla karşı karşıyayız. *“Hakikat-bilgi-enformasyon-veri sıralamasını ve bunlar arasındaki mahiyet farkını”* (Avcı, 2020: 143) ayırt edebilmeliyiz. Durum böyleyken günümüzün problemlerine çözüm üretebilmek öncelikle bilgiyle olan ilişkimizi düzeltmekle mümkün olabilecektir.

“Bilgi, bilinçli bir öznenin kendisine veya kendisinin dışındaki varlığa yönelimi sonucu açığa çıkan üründür” (Bayraktar, 2016a: 14). Bu yönelimin nasıl gerçekleştiği hakkında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bilginin kaynağı problemine yönelik yaklaşımlardan biri olan Empirizm; deneyimlenenin ötesinde herhangi bir bilgi kabul etmemektedir (Timuçin, 2019: 135-136; Cevizci, 2010: 72-74). Hume’un ifadeleri bu yaklaşımı özetler niteliktedir:

“Tam olarak birbirlerine benzeyen hatta farklı zamanlarda ama aynı yerde ortaya çıkan iki nesne sayıca birbirlerinden farklı olabilirler; ayrıca, bir nesnenin diğerini üretmesini sağlayan kuvvet hiçbir zaman salt tasarımları sayesinde ortaya çıkarılamayacağından, açıktır ki neden ve sonuç ilişkileri ile ilgili olarak soyut akıl yürütme ya da iç duyum yoluyla değil deneyim yoluyla bilgi ediniriz. En basiti dahil, nesnelere görebildiğimiz nitelikleriyle açıklayabileceğimiz ya da belleğimiz ve deneyimlerimizin yardımı olmaksızın öngörebileceğimiz tek bir olgu yoktur” (Hume, 2009: 59).

Bilginin kaynağı problemine yönelik yaklaşımlardan bir diğeri olan Rasyonalizm ise bilgiye deneyimlerle değil akıl yürütme ile ulaşılabileceğini savunmaktadır (Cevizci, 2010:68-72; Bolay, 2018: 7-9). Rasyonalizm, *“evreni bir bütün olarak düşünce yoluyla yorumlamayı, bireysel ve toplumsal yaşamı aklın ilkelerine göre düzenlemeyi amaçlayan tavırdır”* (Cevizci, 1999: 30). Antik felsefede

varlık; öznenin bilgisinden bağımsız olarak kendinde varlık olarak sorgulanmıştır. Bilgi ise değerlerle bir görülmüştür. On sekizinci yüz yıla gelindiğinde ise Kant'ın, varlığı; olmak bakımından değil özne tarafından bilinebilir olmak, insan bilgisine nesne olmak bakımından ele alması epistemoloji ve ontoloji arasındaki ilişkiyi yeni bir boyuta taşımıştır (Baç, 2020: 27).

Günümüz problemleri epistemolojinin, etik ile arasındaki bağın tespit edilme ihtiyacının olduğuna işaret etmektedir. Bilginin kaynağını deney ya da akıl olarak kabul etmek ve bu zemin üzerinde yürütülen tartışmalara bakarak çağdaş problemlere çözüm üretebilmek oldukça güçtür. Bilgi; deneyim ya da akla dayanmasından bağımsız olarak insan kaynaklıdır. İnsani bilincin ve iradenin ürünüdür. Bireyin; bilgiyi nasıl edindiğini ve ne için kullandığını fark etmesi, mevcut bilgisini nasıl muhafaza ettiğini sorgulaması ve hayatına hiçbir etkisi olmayan edinilmiş bilgilerin yalnızca taşıyıcısı olmaktan kurtulup bilgiyi içselleştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla insan bilgisi, insan eylemleri ve insandan kaynaklanan problemler arasında ilişki kurmak çözüme giden yolda ilk adımdır.

Günümüz problemleri ne tek başına epistemolojinin ne de tek başına etiğin çözüm üretebileceği çerçevededir. Çünkü insan düşünen ve eyleyen bir değer varlığıdır. *“Oysa bugün bilmek, yapabilmek için yeterli ve meşru kabul edilince güce dönüşmüş ve o güç de insanlığa şiddet olarak yansımıştır”* (Bayraktar, 2016a: 16). İnsan, bilgisinin kritiğini yapabildiği ve eylemlerinin etik değerini sorguladığı durumda etik özne ya da ahlak kişisi olmaya yönelir. (Bayraktar, 2016a: 15). Çağımızın problemlerine gerçek çözümler bulabilmek etik ve epistemoloji arasında kurulacak bağ ile mümkün olabilecektir. Felsefe tarihinde bilgi ve değer ilişkisi incelendiğinde; Yunan felsefesinde bilgi ve değer arasında eşitlik olduğunu, Orta Çağ'a gelindiğinde bu eşitliğin bozularak bilginin değerini egemenliğine girdiğini, daha sonra ise pozitivizmle beraber bilimsel görüşün etkisiyle değerini, bilginin egemenliğine girdiğini görmekteyiz (Ülken, 2016: 256). Etik ve epistemoloji arasındaki bağı korumak bilgi ve değer arasındaki iletişimin dengesini korumayı gerektirmektedir. İnsan bir değer varlığı olarak görülmeli ve inşa edilmelidir. Bu yönüyle etik ve epistemolojik bağ, bilgi ve ahlakın bir araya gelerek insandaki; insanî değer bilincini ortaya çıkarması şeklinde yorumlanabilir.

Kuçuradi, yalnızca insan olmanın bilincine sahip olanların, dünya sorunlarına karşı yapılması gerekenleri yapma yükümlülüğünü üstlendiklerini ancak bu üstlenmenin de sorunların çözümü için yeterli olmadığını ifade etmektedir. İnsan olmanın bilincine sahip olmak *“...bir dünya problemi karşısında yapılması gerekeni ve bugün yapılabilecek olanı bulmak için yetmiyor; söz konusu yükümlülük ayrıca olayları ve durumları doğru değerlendirmeyi bilmeyi ve bunu her durumda yapmayı denemeyi gerektiriyor”* (Kuçuradi, 1988: 12). Bu yüzden dünyadaki adaletsizlik ve problemler karşısında çözüm olarak ‘temel insan haklarının korunmasının’ dünya politikasını yönlendirdiği bir düzene ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Ancak bunu gerçekleştirmenin düşük bir olasılık taşıdığını da söyleyerek hem ‘temel insan haklarının korunmasının’ yönlendirdiği bir dünya düzeni kuramıyor olmamızın hem de diğer dünya problemlerinin çözümü olarak gerçekleşmesi daha mümkün olan ikinci bir çözüme işaret etmektedir: *“Dünya ülkelerinde eğitimin ana amaçları olarak; insan olma bilincini kazandırmayı ve doğru değerlendirme yapabilmeyi öğretmeyi koymak”* (Kuçuradi, 1988: 12). Bu bilinç ve yetiyle birey; dünya problemleri karşısında çözüm üretmeye ve daha da önemlisi yeni problemlerin doğmasına engel olacak bir aksiyon içinde olmaya imkan bulabilecektir.

İnsan olma bilinci ve doğru değerlendirme yapabilme yetisi ise etik ve epistemolojik bağlamın imkan vereceği bilinç alanına ihtiyaç duymaktadır. Zira bireyin öncelikle eylemlerinin kaynağı ve yönlendiricisi olan bilgilerini içselleştirmesi gerekmektedir. İnsan olma bilinci ve doğru değerlendirme yapabilme yetisi, bireyin kendi bilgilerinin farkında olmasını ve üzerinde değerlendirme yaptığı bilgilerin mahiyetlerini görebilmesini de gerektirmektedir. Birey, sahip olduğu bilgilerin; kendi

varoluşsal geçmişinin, yetiştiği çevrenin ve diğer unsurların etkisi altında olduğunu, düşünme sürecinin ve dolayısıyla sahip olduğu düşüncelerin içinde bulunduğu bağlamdan etkilendiğinin farkında olmalıdır. Bu bağlamda doğru değerlendirme yapabilme yetisi ile insan olma bilincine yakışır bir yaşam ortaya koyabilmesi mümkün olacaktır. Etik ve epistemolojik bağ olarak ifade ettiğimiz bu birliktelik; bireyin bilgi, söylem ve eylem bütünlüğünü kendi bilinç ve iradesi eliyle kurmayı ve korumayı sağlayabilmesidir. Bu birlikteliği sağlamak için öznenin sahip olduğu bilgiyi içselleştirmesi gerekmektedir.

Bilginin içselleştirilmesi ancak eğitim sürecine dahil edildiği ölçüde gerçekleşebilir. Bilgi edinmek, onu içselleştirmek için yeterli değildir. *“Bilgi hazır değildir. İnsan yalnızca bilmenin olanaklarına sahiptir. Olanaklarını ne ölçüde kullanıp ne ölçüde bilgi edinirse o ölçüde yaşayacaktır. Yaşama bakımından bilgi kuvvettir. Bacon’un deyişiyle doğaya egemen olmanın kuvveti değil, doğru yaşamının, insanın kendi özüne göre yaşamasının, kendisini gerçekleştiren bir süreçte bulunmasının, özgürlüğün kuvvetidir”* (Erdemli, 2020: 86). Çağımızın bilgi anlayışı ve eğitim sistemleri ise bireye hazır ve çabuk tüketilebilir yaşam sunma çabasına hizmet etmektedirler. Bu düzen içerisinde yaşayan öznenin, kendi emeği ve iradesi ile yönelmediği bir bilginin sonuçlarına ya da gerekliliklerine de sahip çıkmaması olağandır. Burada soruşturulması gereken şey öznenin neden bilgilerinin gerekliliklerini yerine getirmede ya da davranışlarının ve söylemlerinin sonuçlarını üstlenmediği değildir. Çünkü bu durum mevcut bilgi eğitiminin doğal sonucudur. Üzerine düşünülmesi ve çözüm aranması gereken asıl problem içselleştirilmemiş bilginin insan hayatına olan etkileridir.

“Kazanılan bilgilerin özümlemesi, insanın onları hayatına geçirebilmesi icap eder. Felsefi tutumun kazanılmasında felsefe öğretiminin rolü büyüktür. Yalnız felsefe öğrenir ve öğretirken, kazanılan bilgiler eğer öğrenen ve öğreten kişi tarafından özümsemmez, yani hayatına girmezse istenen amaca erişilemez” (Bayraktar, 2019: 135). Necati Öner’in ‘felsefi tutum’ olarak ifade ettiği bu farkındalık, *“ahlaki bir duruş içinde erdemlerle bütünleşerek yaşamak, değer bilincine yükselerek, tutarlı ve hesabı verilebilir bir hayat sürmektir”* (Bayraktar, 2019: 135). Bilgiyi öğretmenin yanında bilgiyi içselleştirmeyi de eğitim sürecine dahil etmek, bilgi ve eylem arasındaki tutarsızlığın giderilmesine yardımcı olacaktır. Bireyin zihin dünyasına, bilgiye yönelimde, bilgeliğe ve insan olma bilincine ulaşmayı amaç edinmek kazandırılmalıdır. Mevcut tablo, çağımızın problemlerine çözüm üretebilme imkanı bulabilmemiz için bilgiye yönelik tavrımızın değişmesi gerektiğine işaret etmektedir.

İnsan bir özne varlıktır. Özne olmak bir oluş sürecini gerektirir. Etik ve epistemoloji arasındaki bağı korumak insan olmak ve özne varlık olarak şahsiyet geliştirebilmek için gereklidir. İnsan eylemlerinin temelinde bilgi vardır ve insan bilgisiyle ne yapabileceğini ya da ne yapması gerektiğini sorgular (Bayraktar, 2016b: xi-xiv). *“Bilmek yapmak için bir gerekliliktir fakat her bildiğini ve her yapabilir olduğunu yapmak veya yapmamak başka bir düşünme ve algılama düzlemini zorunlu kılar”* (Bayraktar, 2016b: xii). Dolayısıyla bireyin davranışlarını ve sahip olduğu bilgileri yönetme ve sorgulama yetisi yine bireyin kendi elindedir. Bilgiye yönelimde iradeyi önceleyen bu varoluş, sahip olunan düşünme ve bilgi edinme yetisinin kıymetini ortaya koymaktadır. *“Sürekli düşünme ve yargı yetisini kullanma ‘ne kadar bilgili ya da cahil, ne kadar zeki ya da aptal olsun akıl sağlığı yerinde olan herkesin’ yapabileceği bir şey olduğu için herkesten talep edilebilir. Ama kişinin önce düşünmeyi seçmesi gerekir”* (Berktay, 2021: 40).

“Hakikat ve akıl üzerine ancak kendimiz düşündüğümüz ve onu kendimiz kavradığımız ölçüde, gerçek ve hakiki bilgiye sahip oluruz. Başkalarının zihinlerimizde yüzen kanaatleri, bu kanaatler doğru olsalar bile bizi daha bilgili kılmaz” (Hetherington, 2020: 190). Locke’un bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bilgi edinme ve düşünme ancak bireyin kendi istek, irade ve çabasıyla gerçekleşmelidir.

Böylelikle birey; eylemlerine kaynaklık eden bilgi ve düşüncelerin etik ve epistemolojik bilincinde olarak eylemlerine hakim olur ve onların sorumluluğunu üstlenebilir. Zira hiçbir hukuk, kanun ya da norm; bireyin etik ve epistemolojik bilinçle edineceği farkındalığı sağlayamaz.

İnsan eylemlerinin bir sonucu olan ve çözümü yine insan eylemlerine bağlı olan çağımızın problemlerine karşı çözüm üretilmemiz felsefi düşünmeyle gerçekleşebilir. Ancak bu imkan yine insan elindedir. Felsefi düşüncenin bağlamına ve probleme uygunluğu, insanın muhakeme etmesi ve yönlendirmesi gereken bir diğer husustur. Nasıl ki her bilgi özneyi; bilge, huzurlu, mutlu, ve âdil yapmıyorsa; felsefi düşünme yöntemlerinin de her biri çağdaş problemlerimizin çözümü için yeterli değildir. “*İnsan ruh ve beden, madde ve mânâdan oluşan bir bütündür*” (Bayraktar, 2016b: 11). İhtiyacımız olan felsefe, insanı bir bütün olarak değerlendirmelidir. İnsanın yalnızca biyolojik boyutuna hitap eden ve insan bilgisinin salt algı nesnesi ve deney konusu olduğunu kabul eden mekanik felsefe; insan olma bilincini kazandırmada yetersizdir.

Bireyin; insan olma bilincini kazanması, insanî değere yakışır bir şekilde çağının problemlerini dert edinmesi için bilgilerini içselleştirmesi ve bu doğrultuda gerekli olan mücadeleye istekli olması gerekmektedir. Bu istek ve bilinçle bilgiye yönelimin sağlanması, devlet ve yönetimler eliyle denetlenemeyen düşüncelerin öz muhakemeyle denetlenebilmesine imkan tanıyacaktır. Bireyin yalnızca eylemlerini ve söylemlerini değil bilgi ve düşüncelerinin de muhakemesini epistemolojik yetkinlik ve etik bilinç doğrultusunda yapmasını etik ve epistemolojik bağlam olarak tanımlayabiliriz.

SONUÇ

Felsefe, dünya problemlerine çözüm üretme imkanı bulabilmemiz için ihtiyacımız olan düşünme gücünü sunmaktadır. Ancak bu imkanı elde edebilmek için bilgiye dair tavrımızın değişmesi gerekmektedir. Günümüzde bilgi, kolay edinilen ve çabuk tüketilen bir tür meta halini almıştır. Bilmek ve haberdar olmak arasındaki farkın kaybolmasıyla içselleştirilmemiş bilgi problemi ortaya çıkmıştır. Oysa bilgi, öznenin özel yönelimini, irade ve gayretini gerektirir. Zaman ve bağlam içinde değerlendirilmelidir. Bilgiye erişimin kolaylaşması bilgi ile değer arasındaki ilişkinin zayıflamasına da zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bireyin eylemlerinin sonuçlarını üstlenmemesine ve sahip olduğu bilgilerin gereğini yerine getirmemesine de sebep olmuştur.

Çağımızın problemlerine çözüm üretebilme imkanı, insanın felsefeyle kendisini bilmeyi, dünyayı tanımayı ve olup bitenlere dair tepki vermeyi seçmesi ile gerçekleşebilecektir. Açlık, savaş, ötekileştirme ve çevre kirliliği gibi problemlerin doğmasına sebep olan insan, artık bir üst bilinç ve etik seviyeye yükselerek bu problemlerin çözümü için gerekeni yapmak durumundadır. Özne; bilmeye ve eylemeye dair, onları gerçekleştirmenin ötesinde içselleştirmeye yönelik bir tavır sergilemelidir. Diğer bir deyişle insan; bilgisine, söylemine, eylemlerine ve tüm bunların sonuçlarına sahip çıkmalıdır. Bize ait olan tüm diğer şeyler gibi bilgilerimiz, sözlerimiz ve eylemlerimiz de sorumluluğumuz altındadır.

Etik ve epistemoloji arasında bir bağ kurmak, insanın söylem ve eylemlerinin kaynağı olan bilgi ve düşüncelerini de sorgulaması anlamına gelir. Bu bağ, özneyi, bilgiye neden ve nasıl sahip olduğunu ve edindiği bilgi ile ne yapacağını muhakeme etmeye yönlendirir. Zira bilmek, yapmak, muktedir olmak, mezun olmak, güçlü olmak ve haklı olmak birbiriyle ilişkilendirilmediği durumda bilgi güce, güç de hegemonyaya dönüşmektedir. Bilgiyle tahakküm etmenin önüne geçebilmek için etik bilinçle etik-epistemolojik bağlamın inşa edilmesi gerekir. Kurulacak olan etik-epistemolojik bağlamla, bilgiyle olan ilişkimizde, insanî değerleri hayata geçirecek olan bir model tasavvur ve teklif edilmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AUDI, R. (2018). *Epistemoloji* (Çev. H.Y. Başdemir ve M. Tuncel) 3.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- AVCI, N. (2020). *Enformatik Cehalet*, 6.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- BAÇ, M. (2021). “*Epistemoloji*”, *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, (ed. Nebi Mehdiyev) 2.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BAYRAKTAR, L. (2016a). *Felsefe İle*, 2.Baskı, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, L. (2016b). *Medeniyet ve Felsefe*, 1.Baskı, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- BAYRAKTAR, L. (2019). “Necati Öner ve Türk Felsefesi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 69, 129-138.
- BERKTAY, F. (2021). *Düşünme Etiği*, 1.Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- BOLAY, S. H. (2018). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 12.Baskı, Ankara: Atlas Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*, 3.Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ, A. (2010). *Bilgi Felsefesi*, 1.Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- ERDEMLİ, A. (2020). “Yaşama Sorunu Bakımından Bilgi ve Değer Bağlamı”, *Bilgi ve Değer*, (ed. Şahabettin Yalçın) 1.Baskı, Fol Yayınları, Ankara.
- GRÜNBERG, T. (2019). *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, 2.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HETHERINGTON, S. (2020). *Epistemoloji* (Çev. Burak Çakır vd.) 1.Baskı, Fol Yayınları, Ankara.
- HUME, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Ergün Baylan) 1.Baskı, Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- İNAM, A. (2015). “Bilginin Renkleri”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 61, 5-15.
- KUÇURADİ, İ. (1988). “*İnsan Hakları Açısından Dünya Problemleri*” Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 58-72.
- ÖZLEM, D. (2007). *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, 3.Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- TİMUÇİN, A. (2019). *Felsefe Sözlüğü*, 6.Baskı, Ankara: Bulut Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Z. (2016). *Bilgi ve Değer*, 3.Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

PLATON'UN THEAİTETOS DİYALOĞUNDA OLUŞ SORUNUNU ELE ALIŞI

Plato's Approach to Problem of Becoming in Theaetetus

Umut AYHAN¹

ÖZET

Yunan dünyasının en büyük felsefelerinden birini ortaya koymuş Platon'un, varlık oluş sorununu ele alması kaçınılmazdır. Platon'un idealar kuramı, hakiki varlığın idealar olduğunu, idea dışında olan bütün her şeyin ise hakiki varlıkla karşıtlık içinde olduğunu imler. Öte yandan, Platon'un felsefesi, Parmenides diyaloguyla birlikte bir dönüşüme uğrar. Platon, idea ile deneysel dünyayı varlık ve oluş karşıtlığı içerisinde ele almanın sorunlu olduğunu farketmiş, bu nedenle felsefesinde bazı değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliğin en önemli yanı, deneysel dünyanın oluş içinde olmasına rağmen, varlıkla karşıtlık içinde tasarlanmasının sonlanmasıdır. Theaitetos diyalogu, Parmenides diyalogundan sonra yazılmıştır ve bilgi sorununu ele almaktadır. Diyalogda idealardan hiç bahsedilmemektedir ve bilginin herhangi bir tanımına ulaşamaz. Bilgi sorunu, özellikle diyalogun ilk kısmında, oluş meselesi ile bağlantı içinde ele alınmıştır. Oluş meselesi ise, varlıkla karşıtlık içinde değerlendirilmektedir. Ayrıca bu diyalog, Bu nedenle bazı yorumcular, Platon'un bu diyalogda, deneysel dünya için varlıkla karşıt olan oluşu, yani radikal oluş teorisini kabul ettiğini savunurlar. Ayrıca, idealardan söz etmemesi ve bilginin tanımına ulaşamaması, onların bilgi için oluş içindeki dünyanın ötesinde bir ideaların gerekliliğini ortaya koyduğunu savunmaktadırlar. Fakat, Parmenides diyalogundan sonra yazılmış bu diyalog için bunu söylemek güçtür. Elbette, idealar bilginin temeli için gereklidir. Fakat, bundan zorunlu olarak, Platon'un deneysel dünya için radikal oluş teorisini kabul ettiği sonucu çıkmamaktadır. Bu diyalogda asıl ele alınan onu, deneysel dünyanın bu denli bir oluş içinde olması durumunda, konuşmanın bile imkansız hale geleceği bir dünyaya dönüşecek olmasıdır.

ABSTRACT

It is inevitable for Plato, who put forward one of the highest philosophies of the Greek world, to deal with the problem of becoming. Plato's theory of ideas implies that the true being is the ideas, and all that is outside the idea is in opposition to the true being. On the other hand, Plato's philosophy undergoes a transformation with the Parmenides dialogue. Plato realized that it is problematic to deal with the idea and the phenomenal world in opposition to being and becoming, so he made some changes in his philosophy. The most important aspect of this change is the termination of the phenomenal world's being designed in opposition to being, although it is in becoming. The Theaitetus dialogue was written after the Parmenides dialogue and deals with the problem of knowledge. Ideas are never mentioned in the dialogue and no definition of knowledge can be reached. The question of knowledge is dealt with in connection with the question of becoming, especially in the first part of the dialogue. The issue of becoming is evaluated in opposition to being. So, some commentators argue that Plato, in this dialogue, accepts the radical theory of flux, which is the opposite of being for the empirical world. In addition, they argue that the fact that there is no mention of ideas and that the definition of knowledge cannot be reached reveals the necessity of ideas beyond the world in becoming for knowledge. However, this is difficult to say for this dialogue written after the Parmenides dialogue. Ideas are necessary for the foundation of knowledge. But it does not necessarily follow that Plato accepted the radical theory of flux for the phenomenal world. What is really discussed in this dialogue is that if the phenomenal world is in such a radical flux, it will turn into a world in which even speaking becomes impossible.

Anahtar Kelimeler: Platon, Theaitetos, oluş

Keywords: Plato, Theaetetus, becoming

1. ORCID: 0000-0001-5106-3931

1. Ar. Gör, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Felsefe Bölümü, umut.ayhan@hbv.edu.tr

*AYHAN, U. (2022). "Platon'un Theaitetos Diyalogunda Oluş Sorununu Ele Alışı", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 26, s.232-247.
Makale Geliş Tarihi: 17 Nisan 2022 Kabul Tarihi: 19 Mayıs 2022

EXTENDED ABSTRACT

Plato's philosophy, as is known, is based on the distinction between ideas and the empirical world. Especially in the dialogues of *State* and *Phaidon*, this distinction is handled in the context of the opposition of being and the becoming. However, Plato must have seen some flaws in his thought that he critically addressed the theory of ideas in *Parmenides* dialogue, and then in the following dialogues, he reconsidered subjects such as becoming, nature, ideas, and knowledge in the light of his criticisms. In the dialogue of *Theaitetus*, Plato discusses the issue of knowledge after the dialogue. The fact that the dialogue is post-*Parmenides* indicates that there may be similarities as well as differences with the ideas of Plato's previous works, and it constitutes the main principle in the interpretation of the dialogue. The way the dialogue handles information consists of considering and testing three hypotheses in turn. The first hypothesis consists of the proposition 'knowledge is perception' and is handled in the context of becoming. It is certain that nature is in the process of becoming, and therefore data about nature and the experimental world cannot have the quality of knowledge, or rather truth. On the other hand, this cannot mean that they are excluded from the sphere of being, at least after the *Parmenides* dialogue. Still, the Platonic definition of becoming and knowledge makes the interpretation of the *Theaitetus* dialogue a grueling task. For this reason, the interpretations of these two dialogues have occurred in such a way as to form two camps that are completely opposite to each other. The first interpretation is that in *Theaitetus* dialogue, he accepts the Heraclitian flux as far as the empirical world is concerned, and the second interpretation is that he rejects it for the nature. While the first interpretation considers the *Theaitetic* dialogue to show that the world is in a constant state of flux, revealing that we must accept ideas for the possibility of knowledge, the second interpretation finds the first interpretation compelling. On the other hand, the fact that *Theaitetus* was written after the *Parmenides* dialogue is the biggest obstacle to first interpretation. Therefore, this study includes a specific interpretation of *Parmenides*. In pre-*Parmenides* dialogues such as the *State* and the *Phaidon*, being and becoming are discussed in opposition. But Plato removes this opposition in his *Parmenides* dialogue. Becoming in *Theaitetus* dialogue, on the other hand, is taken in opposition to being. But Plato did this not because he advocated this view. The necessary consequence of the claim that knowledge is perception is that everything will be in a radical flux. But in such a world it is impossible even to talk. So Plato negates the radical flow theory by reducing it to the absurd. Without exception, every dialogue of Plato implies that the theory of ideas and the concepts of morality, knowledge and existence are interconnected in one way or another. Even after the critique of the theory of Ideas, there has been no change in this general point of view. As a matter of fact, he did not include the idea of good in the criticism, and in *Timaios* he connected the existence of the universe to the goodness of God. But the point is not simply to capture this general point of view in any of Plato's dialogues. It is also not a matter of treating any dialogue as if it were an ideological device, written only to impose this general point of view on the reader. The point is to reveal what nature and the experimental world look like in the light of the mind of someone with such a perspective. It should not be forgotten that the claim that the empirical world is in a radical flux is not Socrates' own assumption, but a presupposition that he ascribes to the materialists, whom Homer led, and this very presupposition is rejected. In short, all this does not mean that there is no such thing in the experimental world. On the contrary, if there are fixed, unchanging ideas that always remain as themselves, the orientation of objects that try to resemble them must always be in the same direction; Since temporal objects are in flux but their models never change and they try to resemble their models, left to their own devices they will always try to resemble the same thing, act similarly, and it is also possible that they have a nature that defines their attitude.

GİRİŞ

Platon'un felsefesi, idealar ile deneysel dünya arasındaki ayrıma dayanır. Özellikle Devlet ve Phaidon diyaloglarında bu ayrım, varlık oluş karşıtlığı bağlamında ele alınır ve deneysel dünyanın varlığı, neredeyse olumsuzlanmaktadır. Fakat Platon, düşüncesinde bir takım aksaklıklar görmüş olmalıdır ki, Parmenides diyaloguyla idealar kuramını eleştirel bir gözle ele almış ve ardından sonraki diyaloglarda, yapmış olduğu eleştiriler ışığında *oluş, doğa, idealar, bilgi* gibi konuları tekrar ele almıştır.

Platon, Theaitetos diyalogunda bilgi sorununu ele alır. Diyalogun Parmenides sonrası olması, Platon'un önceki eserlerindeki fikirleriyle benzeşmelerin olabileceği gibi farklılıkların da olabileceğine işaret eder ve diyalogun yorumlanmasında ana ilkeyi oluşturur. Diyalogun bilgiyi ele alış tarzı, üç hipotezin sırasıyla ele alınıp sınanmasından oluşur. İlk hipotez, 'bilgi algıdır' önermesinden oluşur ve oluş bağlamında ele alınır ve hatta doğrudan *oluş* meselesinin ele alındığı diyalogdur.

Bu diyalogun, Platon'un özeleştirisini verdiği Parmenides'ten sonra yazılmış olması da tesadüfi değildir. Ne de olsa Platon, ideaları yalnızca etik ve politik alanının tesisi için değil, fakat aynı zamanda deneysel dünya ve doğayı da açıklamak için ortaya koymuştur ve ideaların eleştirisine koşut olarak, bu eleştiriden sonra deneysel dünya ve doğaya nasıl yaklaşılması gerektiği tekrar gündeme gelmektedir.

Akılda tutulması gereken önemli hususlardan birisi, Theaitetos diyalogunun ana konusunu doğrudan doğa ya da oluş meydana getirmez. Theaitetos'un ana konusu 'bilgi'dir. Öte yandan Theaitetos, Herakleitosçu akış teorisini odağına yerleştirir. Theaitetos'ta, bilginin imkânı, Herakleitosçu akış teorisinin olumsuzlanmasına bağlanmaktadır. Öte yandan asıl ilgilenilen konunun, 'bilgi' olduğu gerçeği değişmediği için, oluş ve doğa meselesinin ele alınışı doğrudan ve kendiliklerinde değil fakat belli bir bağlam içinde ele alınmaktadır.

Doğanın oluş içinde olduğu ve bu nedenle doğa ve deneysel dünyayla ilgili verilerin bilgi, daha doğrusu hakikat niteliği taşıyamayacağı kesindir. Öte yandan bu durum, en azından Parmenides diyalogundan sonra, onların varlık sferi dışında kalmaları anlamına gelemez. Yine de oluş ve bilginin Platoncu tanımı, Theaitetos diyalogunun yorumlanmasını meşakatli bir işe dönüştürmektedir. Bu nedenle bu iki diyalogla ilgili yorumlar, birbirinin tamamen karşıtı olan iki kamp oluşturacak şekilde meydana gelmiştir. İlk yorum, Platon'un Theaitetos diyalogunda, deneysel dünya söz konusu olduğu sürece Herakleitosçu akışı kabul ettiği, ikinci yorum ise deneysel dünya için reddettiğidir. İlk yorum, Theaitetos diyalogunu, bilginin imkanı için ideaları kabul etmemiz gerektiğini ortaya koyacak şekilde deneysel dünyanın sürekli bir oluş içinde olduğunu gösterdiğini düşünürken ikinci yorum, ilk yorumu zorlama bulmakta, Theaitetos'ta reddedilen Herakleitosçu akış teorisinin, yalnızca idealar lehine değil fakat doğa için de reddedildiğini savunacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Theaitetos diyalogunda idealar kavramı hiçbir surette bulunmamaktadır. Genellikle kabul gören ilk yorum, Theaitetos diyalogunun idealarla ilgili sessizliğinin tam da ideaların gereksinimini ortaya koyduğunu, nitekim bu diyalogda bilginin bir tanımına ulaşamadığını dile getirdiğini göreceğiz. Ama unutulmamalı ki Platon'un her diyalogu idealar kuramını öyle veya böyle imlemektedir. Bu ise Platon'un her zaman idea dışındaki şeyleri olumsuzlamak için yaptığı anlamına gelmez.

Yine de ilk yorumun sağlam bir dayanağı vardır; Aristoteles Platon'un gençliğinde Kratylos'un

öğrencisi olduğunu haber verir ve söz konusu duyusal dünya olduğu sürece Herakleitosçu akış teorisini kabul ettiğini söyler: “Platon, gençliğinden itibaren Kratylos’un dostu olduğundan ve bütün duyusal şeylerin sürekli bir akış içinde oldukları ve bilimin konusu olamayacaklarını söyleyen Herakleitosçu görüşleri yakından bildiğinden daha sonraki yıllarda da bu görüşleri savundu.” (987a) (Aristoteles, 1996:108). Platon’la ilgili en önemli kaynakların başında Aristoteles gelir. Fakat yine de Aristoteles’in Platon’la ilgili tanıklıklarına dikkatli yaklaşmak gerekir. Çünkü Aristoteles’in, Platon’a haksızlık olarak nitelendirilebilecek bazı eleştiriler getirdiği görülmektedir. Örneğin Aristoteles, idealar kuramının eleştirisinde Üçüncü adam argümanından söz eder (990b) (Aristoteles, 1996:127). Ama, Platon’un da bu itirazın farkında olduğunu dile getirmez. Göreceğimiz üzere üçüncü adam itirazı, Parmenides diyalogunda ideaların eleştirisinde önemli bir yer tutar. İkinci olarak yine Aristoteles, bir başka yerde Platon içindeoların oluşun ve bozuluşun nedeni olmak zorunda olduğunu düşündüğünü (335b7-336b16) (Aristotle, 1984:47) söylemektedir. Fakat Platon, hiçbir yerde oluşun nedeni olarak ideaları koymamış olmakla birlikte, oluşu içeren doğa ve kozmosla ilgili düşüncelerini *ruh* kavramıyla birlikte aktarmış ve ayrıca bir oluş türü olan hareketin nedeni olarak da ideaları değil fakat *ruhu* ortaya koymuştur.

Theaitetos’taki oluş sorununu ele alabilmek için öncelikle, Parmenides diyalogunun ele alınması, oradaki Bir çok meselesinin nasıl değerlendirildiğine yönelik bir yorum yapılması ve Thaitetos diyalogu da bu yorumun ışığında değerlendirilmelidir.

1. Parmenides

Parmenides diyalogunda, önce idealar kuramı serimlenir (129a-e) (Platon, 2001:34-36). Sonrasında bu idealar kuramı, idea nesne ilişkisi bağlamında eleştiriye tabi tutulur. Bu ilişkiyi sorunlu kılan, ideaların Bir olması iken, nesnelere çok olmasıdır ve Bir ile çok’un nasıl bir ilişki içinde olabileceği tartışılır. Diyalogda, idea ile nesne arasındaki ilişki, *payalma* ilişkisi olarak ortaya konduğu (130e-131a) (Platon, 2001:37-38) ve *pay alma* ilişkisi de neredeyse *maddi* olara kurgulandığı (131a-b) (Platon, 2001:38) için, aralarındaki ilişki tesis edilememektedir. Çünkü *idea*, Bir olmak bakımından, soyut olana karşılık gelir ve soyut olan bir şey de maddi kipleri olan bir ilişki biçimine sokulamaz. İdeadan pay alan nesnelere, ideanın bir parçasını *içlerinde* taşıyormuş gibi görünmektedir.

Bu çelişkiyi çözmek için, iki alternatif sunulur. İlki, ideaların yalnızca zihinde bulunan soyut kavramlar oldukları önerisidir: “Bu idealardan her biri galiba birer kavram (νόημα). Bu durumda düşünceden (ya da ruhtan; ἐν ψυχᾷ) başka bir yerde bulunmaları uygun olmayacaktır. O zaman da her bir idea kesinlikle tek (ἓν) olacaktır.” (132b) (Platon, 2001:40) Sokrates bu önerisi, ideaların birliğini korumaya yöneliktir. Bir, özünde, soyutluğa karşılık geldiği için, bu öneri, ideayı yalnızca bir düşünce nesnesi olarak ele almasından dolayı ideanın Birliğini korur fakat, Platon’un, asla kabul edemeyeceği bir sonucun ortaya çıkmasına neden olur: *her idea, var olan bir şeyin ideasını ortaya koyar.* (132c) (Platon, 2001:40) (Ayrıca bkzn: Ross, 1966:88, Burnet, 1928:258). Bir düşünce, bir şeyin düşüncesidir; yani, düşüncenin nesnesi vardır. Düşüncenin bir nesnesinin olması, düşünce ile nesne arasında bir ayırım olduğunu ve düşünce ile o nesnenin aynı olamayacağını imler (Allen, 1997:170). Ayrıca, Cornford’un işaret ettiği üzere, ideaları yalnızca zihinde (ψυχῆ) olan düşünceler olarak tanımlamak, onların insan zihninden bağımsız varoluşunu imkânsız kılar (Cornford, 1939: 91).

İkinci alternatif ise *paradeigma** yorumudur. “İdeaların kendileri doğada (ἐν τῇ φύσει) ilkörnekler (παράδειγματα) olarak bulunurlar, öteki şeyler bunlar gibi görünürler (εὐκείναι) ve bunlara benzerler

* paradeigma yorumuna göre idealar birer modeldir ve deneysel nesnelere onları taklit eden kopyalardır.

(ὁμοιώματα) ; öteki şeylerin oluşmaları için idealardan pay almaları da bunlara benzemekten (εἰκασθῆναι) başka bir şey değildir.” (132d) (132b) (Platon, 2001:41). Sokrates’in ortaya attığı bu *paradeigma* yorumu, Platon’da sık sık gördüğümüz asıl-kopya ilişkisidir. Bu önerisiyle Sokrates, literal anlamıyla ‘pay alma’ ilişkisinden tamamen vaz geçmektedir. Pasajın devamında ‘pay alma’ kelimesi metafor olarak, yani pay alma ilişkisinin kendisine değil ‘yansıma’ya işaret edecek şekilde kullanılacağı görülecektir. Fakat her ne kadar bu öneri, ideaların *bölünüp* şeyler arasında bölüşülmesini içermediğinden onların birliğini tehlikeye atmasa da idealar ile nesnelere arasındaki ayrıklık sebebiyle Parmenides’in eleştirilerini geçemeyecektir. Bu alternatif ise, Üçüncü adam itirazını geçemez: Parmenides, daha önce uzunluk ideasıyla ilgili olarak ortaya attığı *Üçüncü Adam* itirazını burada bu sefer ‘benzerlik’ kategorisi altında yeniden dillendirir: Bir şey ideaya benziyorsa, o ideanın benzer kılındığı ölçüde o ideanın kendisine benzetilene benzememesi mümkün değildir. Benzerin benzere benzeyen olmaması da mümkün değildir. Benzeyen iki nesnenin her ikisinin de tek ve aynı olan bir şeyden pay almaları gerekir. Ondan pay alan benzerlerin benzedikleri şey ideanın kendisidir. O halde, bir şeyin ideaya benzer olması, ideanın da ona benzemesi olanaksızdır. Öyle olmasa ideanın dışında hep başka bir idea ortaya çıkacaktır. Bu da bir şeye benzer olsa yeniden bir başka yeniden bir başka idea çıkacaktır; idea kendisinden pay alan nesneye benzeyecek olsa, hep yeni bir ideanın ortaya çıkması hiç sona ermeyecektir (132b) (Platon, 2001:40). (Platon’un görüşlerinin idea ile nesne arasındaki ilişkiyi geç döneminde *paradeigma* yorumuna doğru bir evrim geçirdiği gözlemlenmektedir. Burada ise bu ilişki eleştirilir.

Sorunun tek başına ‘pay alma’ değil, fakat idea ile nesne arasında hiçbir türden ilişki kurulamamasının sebebi, tam da ideaların bu kendinde varlıklarıdır. Artık ayırım, bu haliyle, mutlak hale gelir, daha doğrusu, idealar ile nesnelere arasındaki ayırımın mutlaklığını gösterilmesiyle, aralarındaki ilişki sorunun kaynağına işaret edilmiş olur. İdeaların kendinde varlıkları (αὐτὰ καθ’ αὐτὰ) ise Bir olmalarından kaynaklanmaktadır. Öyleyse, Parmenides, ideaların kendinde varlıklarına karşılık gelen Birliklerini tartışma konusu yapacaktır.

Bir tartışması, sekiz hipotezin ortay atılarak teker teker sınanmasıyla yapılır. Bizim için önemli olan özellikle ilk iki hipotezdir. Fakat unutmamak gerekir ki, bizim açımızdan Bir, ideaların soyut olma özelliğine karşılık gelir.

İlk hipotez;

“Eğer Bir Bir ise (Eğer Bir varsa; εἰ ἔν ἐστιν), çok olandan başka bir şey olsa gerek” (137c) (132b) (Platon, 2001:49). Hiçbir anlamıyla bir şeyin parçası olamaz, ya da bir parçası olamaz (Cornford, 1939: 116). Cornford ayrıca, haklı olarak “parça” ifadesinin olabildiğince geniş anlamak gerektiğini dile getirir. Buradaki “parça”, yalnızca bir bütünün bölündüğü parçaları değil, fakat aynı zamanda her türden çeşitliliği, niteliği ve yönü de kapsar (Cornford, 1939: 116). Cornford’un bu uyarısından yola çıkarak diyebiliriz ki, geniş anlamıyla “parça”, herhangi bir şeyi, farklı tanımlamayı mümkün kılan bir özellik olarak vardır. Bir, bir olmak bakımından her zaman aynı kalmak zorunda olacağı için, onu Bir olmaktan başka bir şey olarak tanımlayabilecek hiçbir yana da sahip olamaz. Buna, “var olma” dahildir. Kısaca, yalnızca uzamsal ya da zamansal bir parçalanma değil, aynı zamanda tanımsal yani mantıksal bir parçalanmanın önüne geçmek gerekmektedir. Onun hakkında söylenebilecek tek şey, Bir olduğudur. Aynı zamanda, nihai sonuç ise, bu Bir ile ilgili olumlu olan hiçbir şey söylenemez (Cornford, 1939: 117). Eğer Bir’in kendisi dışında hiçbir bağlantısı yoksa çıkarımlar sistematik olarak olumsuz olmalıdır. Bütün olumsuz sonuçlar, bir ve çok kavramlarının birbirini dışlayan karşıtlar olmasının sonucudur. (Kahn, 2013:22)

Kısaca, bu hipotez, Bir olmak ile var olmayı özdeş kılmaktadır. Öte yandan bu özdeşlik, kendi kendisini olumsuzlar ve Bir'in de var olamamasına yol açar. Eğer Bir, soyutluğa, yani görünülmez ve dokunulmazlığa, düşünülebilir olmaya karşılık geliyorsa, varlık bu soyutlukla özdeşleştirildiğinde, kendi varlığı da mümkün olmamaktadır. İdeaların açıklaması gereken çokluk, yani oluşa tabi olan deneysel dünya da varlıktan pay alamaz.

İkinci hipotez;

Parmenides, bu denli olumsuz sonuçlara yola açan ilk hipotezin kabul edilemeyeceğini (142b) (Platon, 2001:60) belirterek hemen ardından Bir ile Varlık ilişkisini açıklamaya geçecektir ve bunu yine bu ilişkiyi 'pay alma' bağlamında kurarak deneysel dünyanın kategorilerini tekrar ele alacaktır. Parmenides, ikinci hipotezi açıklamadan hemen önce, "Bir olduğunda (ἐν εἰ ἕστί) ona ilişkin ne sonuç çıkarsa çıksın kabul etmek gerekir" (142b) (Platon, 2001:60) der. Burada hipotezi 'Bir olduğunda' ya da 'Bir eğer var ise' şeklinde yeniden kurarak ilkinden farklı bir hipoteze geçtiğini gösterir. Ayrıca, burada araştırma konusu, artık Bir'in var olmasının koşullarının araştırılacağını da imlemektedir. Çünkü 'eğer bir var ise' 'ne sonuç çıkarsa çıksın kabul etmek gerektiğini' belirtir. Öyleyse, 'Bir'in var olması için hangi koşullar gereklidir?' sorusu sorulmaktadır burada. Bir'in var olma koşulu ise deneysel kategorilerle birlikte ele alınmaktadır. Deyim yerindeyse, Bir'in var olma koşulu, çok olanın var olma koşuluna bağlanacaktır.

'Bir bir ise' ya da 'Bir eğer bir ise' önermesinden farklı olarak 'Bir eğer var ise' önermesinin ilk koşulunu Parmenides, Bir'in varlıktan 'pay alma'sına bağlar: "Bir - eğer - varsa (ἐν εἰ ἕστί), varlıktan pay almaksızın (οὐσίᾳ δὲ μὴ μετέχειν) var olamaz." (142c) (Platon, 2001:60).

Hem diyalogun ilk bölümünde ortaya çıkan sorunların çözümü hem de doğanın varlığı açısından, belki de diyalogdaki en can alıcı kısım, bundan sonra gelir:

"Bir'in varlığı Bir ile aynı olamaz. Yoksa ne varlık Bir'in varlığı olurdu ne de Bir ondan pay alırdı. Üstelik Bir var demekle Bir birdir demek aynı şey olurdu. Şimdi sonuçlarına bakacağımız varsayım Bir'in bir olması değil, Bir'in var olmasıdır." (142c) (Platon, 2001:60).

Birinci hipotezdeki çıkarımları, ideaların eleştirildiği kısma geriye doğru yansıtırsak, şeyler ile idealar arasında niçin bir ilişki kurulamadığını da görmüş oluruz. Bir, bir olmak bakımından yalnızca kendisi ile tanımlanırsa, ideayı idea kılan bir nitelik haline gelemes, idea Bir olamaz, bir olamazsa da soyut ve tümel olamaz. Bu bakımdan pay almaya getirilen alternatiflerin niçin mümkün olmadığı da görülür. Çünkü, idea ile nesne arasında ne türden bir ilişki kurarsak kuralım, ideanın soyut, nesnenin ise maddi olması gerekmesine rağmen, Bir bir olarak tanımlandığında idea bir olamadığından, ortada ilişki kurulması gereken bir ikilik ortaya çıkmamaktadır.

İkinci hipotezin başı ile birlikte, sorunun ne olduğu tam olarak ortaya çıkmaktadır. Ne kendisiyle ne de nesnelere ilişki kuramayan Bir, varlıkla özdeş olan Birdir. Bu durumda idea ile nesne arasındaki ayrıklık, varlık ile yokluk arasındaki ayrıma dönüşür. Halbuki varlık, yokluğun tanımlayıcısı olamaz. Öyleyse sorunun kaynağı, idea ile nesne arasındaki ayrıklık değildir. Birin ve ideanın varlıkla özdeş olmasıdır.

İdea ile nesneyi birbirinden ayrı tutmadığımız sürece, ideanın sahip olması gereken 'soyut olma' özelliğini taşıyamaz. Ama soyutluğu, varlığın ilkesi olarak kabul edersek de bu sefer nesnelere dünyası yokluğa dönüşür ve ideaların da açıklayacağı hiçbir şey kalmayacağı için ideaların varlığının da bir

anlamı kalmaz ve hatta mümkün olamaz. İdeayı soyut kılan Bir niteliği, varlıkla özdeş olmadığına, artık madde de varlıklar sınıfının içine girmemesi için bir neden kalmaz. Öyleyse, açıkça bir çoklarının iddia ettiği gibi, idea ile nesne arasındaki ayrım, sorunun kaynağı değildir; ideanın soyut niteliğinin varlıkla özdeşleştirilmesidir. İdea ile nesne arasındaki sorun, ideanın birliğinin varlıkla özdeşliğidir. Tam da bu nedenle, Bir ile varlığın özdeş olmadığı, bunların birbirinden farklı olduğu, eğer Bir var olacak ise, varlık ile bir ilişki içinde olması gerektiği, ikinci hipotezle birlikte öne sürülür. Bu durumun en önemli niteliği, ideanın da bir niteliği olan Bir'in, nesnelere varlığının nedeni olmayışıdır. Phaidon'da bunun tam tersi bir kavrayışın bulunduğu muhakkaktır: “Bir şeyin varlığa gelişi için, özünü meydana getiren şeyden pay almasından başka bir yol olmadığını açıkça söylemeyecek misin?” (101c) (Platon, 2017:106) Phaidon'da şeylerin varlığı, onların özüne, yani idealarına bağlanmaktadır. İdea, Bir, değişmez ve soyut olmasıyla varlık ve başka şeylerin varlığının nedeni olmaktadır. Ama bu durum, ‘ideadan başka’ olanları ‘varlıktan başka’, dolayısıyla da ‘yokluk’ yapmaktadır. Phaidon'da ve klasik idealar kuramında ortaya çıkan sorun, varlık ile yokluk arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmasıdır. Platon, ise Parmenides diyalogunun ikinci hipotezinde, klasik idealar kuramındaki sorunun tam da kaynağına yönelmiştir ve bu özdeşliği ortadan kaldırmaya yeltenmiştir. Böylece deneysel dünyanın, doğanın ve oluşun varlığının da koşulları mümkün ortaya çıkmaktadır: Bir olan, yani soyut olan, varlıkla özdeş değildir; varlık her ikisinin de kendisinden pay aldığı fakat ikisiyle de özdeş olmayan daha tümel bir kavramdır. Nitekim Platon sonradan *varlığın her şey tarafından en çok paylaşılan şey olduğunu* (186a) (Platon, 2016:91) da dile getirecektir.

Bunun anlamı, doğanın ve oluşun varlığının, soyut ve tümel olanın varlığından bağımsız oluşu, onların de *kendi varlıkları* oluşudur. Bir şeyin var olması için, artık, onun *soyut* olması gerekmemektedir. Bu nedenle, bu diyalogdan sonra Platon'un metinlerinde oluşu varlıkla karşıtlık içinde gösteren her pasajın dikkatli okunması, hangi bağlamda ele alındığının iyi tespit edilmesi gerekir. Theaitetos'ta da ortaya atılan Herakleitosçu akış teorisi, oluşu *varlıkla* karşıtlık içinde değerlendirdiği içindir ki, Platon'un bu diyalogda Herakleitosçu akışı kabul ettiği tartışmalı hale gelmektedir.

2. Theaitetos

Parmenides diyalogundaki özeleştiriler, basit bir zihin idmanının ötesine geçerek, Platon'un doğa ve deneysel dünya, idealar kuramından vaz geçmeden, yeniden ele alınışının bir zeminini sunmaktadır. Bu zeminin inşasındaki belki de en önemli adım, Bir'in varlıkla özdeşliğinin reddedilmesidir. Böylece, Bir olmayan çokların varlıkları da kategorik bir imkansızlığa yüzleşmemekle birlikte, zihin nesnelere dönüştürülmeleri – ya da onlara ait birer zihin nesnesi inşa edilebilmesi- ve dile getirilebilmeleri imkan bulma anlamında bir birliğe sahip olabilirler. Ayrıca varlık da alanının genişlemesinin bir olanağını bulur. İdealar kuramının önceki formülasyonunda Parmenidesci öğelerden (Bir varlıktır) türeyen sorunlar ortadan kaldırılmıştır fakat bu durum varlığın oluşla özdeş olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca, varlığın alanı genişlemiş de olsa, “bilgi” hala değişmeyen bilgisidir ve hem nesnelere kendinde eğilimleri olarak hem de deneysel dünyanın toplamı olarak *doğa*, çokluğu meydana getirmekle birlikte oluş ve değişime tabidir.

Theaitetos diyalogunda ana konuşmacı Sokrates ve muhatabı da Theaitetos'tur. Theaitetos bir geometricidir. Matematiğin Platon için ne kadar önemli olduğu hatırlanırsa, Theaitetos'un matematikçi olması, diyalogun söylemsel bir çekişme ve kavgadan çok, felsefi argümanların tam anlamıyla diyalektikle gerçekleşeceği anlamına gelme ihtimali yüksektir. Nitekim diyalogda Sokrates ironik bir dille, “her ikimiz de dahi ve bilge olsaydık ve zihnin her şeyini de adamakıllı ortaya çıkarabilseydik, şimdiden bütün vaktimiz Sofistler gibi kavgaya tutuşup birbirimize laf yetiştirerek bilgimizi sınamakla geçerdik. Ama sıradan insanlar olduğumuza göre, ilkin karşılıklı olarak neler düşündüğümüzü görelim

ve bunların birbiriyle uyumlu olup olmadığına bakalım.” (154e) (Platon, 2016:37) diyecektir. Öte yandan bilgi sorununun tartışıldığı bu diyalogda Theaitetos’un bilgi nedir sorusuna, bir matematikçi olarak ‘bilgi algıdır’ diye cevap vermesi de ilginçtir.

Diyalogda, bilginin üç tanımı sınanır ve hepsi reddedilir. Bu üç tanım: ‘Bilgi algıdır’, ‘Bilgi doğru kanıdır’ ve ‘Bilgi gerekçelendirilmiş doğru kanıdır’ şeklindedir. Öte yandan diyalogun büyük bölümü ‘bilgi algıdır’ önermesinin incelenmesine ayrılmıştır. Platon elbette bilginin algı olduğunu kabul etmez fakat bilginin algı olduğu iddiası, akış teorisinin reddiyle olumsuzlanacaktır.

Sokrates Theaitetos’tan bilginin tanımını istediğinde, Theaitetos ilk tanımı verir: “Bilgi, algıdan başka bir şey değildir.” (151e) (Platon, 2016:31).

Bilgi, varlıkla ilgili olduğu fakat algı da göreliliği olduğu için algının bilgi olması, varlığın göreliliğine bağlıdır. Bu nedenle Sokrates’in ilk hamlesi, bilginin algı olduğu iddiasının Protagorasçı görelilikle özdeşleştirmek olur: “Bunu Protagoras da söyler [...] O her şeyin, varolanların var olmalarının ve var olmayanların var olmamalarının ölçüsünün insan olduğunu [...] söylemiştir. [...] Varolanların her biri benim için bana görüldüğü gibidir, senin içinse sana görüldüğü gibi.”(152a-b) (Platon, 2016:32) Öyleyse cisimlerin nitelikleri, algılayana nasıl görünüyorsa öylediler. Bu durumda ‘görünmek’ ile ‘algılanmak’ aynı şeydir. Çünkü bir insan bir şeyi nasıl algılıyorsa, onun için öyledir (152b-c) (Platon, 2016:32). Protagoras’ın doktrini, Platon’un yorumlamasına göre, bütün görüşlerin göreliliğini doğruluğunu iddia eder: bir şey birine nasıl görünüyorsa, o şey o kişi için öyledir. Eğer o şey başka birine farklı görünüyorsa bu sefer de o kişi için gerçekten de o şey ona görüldüğü gibidir (Burnyeat, 1990:7-8). “O halde algı daima varolanın kendisine aittir ve tıpkı bilgi gibi, o da yanlışlanamaz.” (152c) (Platon, 2016:33). Cornford haklı olarak buradaki temel meselenin, ‘bilgi algıdır’ iddiasının algının yanılmaz olması ve varolanın ya da gerçek olanla ilgili olması anlamına gelmesi olduğunu dile getirir (Cornford, 1939:32). Bütün görüşlerin göreliliği şu anlama gelir: her algısal görüşün şeylerin nasıl göründüklerini oldukları gibi yansıtır (Burnyeat, 1990:11). Demek ki eğer bilgi algı ise, algıların kendileri varlığın kendisine karşılık gelmelidir. Algı sürekli değişiyor ise varlık nasıl bir varlıktır?

Sokrates, Protagoras’ın gizli öğretisinin olarak Herakleitosçu akış teorisi olduğunu öne sürerek (152a) (Platon, 2016:33) meseleyi Herakleitosçu akış teorisine getirir. Böyle yapmasındaki amacı, bilginin algı olduğu iddiasının ancak Protagoras’ın göreliliği ile mümkün olabileceğini, göreliliğin de ancak Herakleitosçu akış teorisine gerekçelendirilebileceğini öne sürüyor olmasıdır. Kısaca, akış, algının yanılmaz oluşunun, her zaman olanın bilgisini veriyor oluşunun zorunlu koşuludur (Sedley, 2002:40). Üstelik Sokrates, bu üç teorisinin –emprisizm, görelilik ve Herakleitosçu akış teorisi – aslında aynı şeyi dile getirdiklerini söyleyerek bu düşünsel yapısının en tepesine de Homeros’u geçirecektir: “Böyleyken kim, komutan Homeros’un yönettiği böyle bir orduya karşı koyarak gülmeye duruma düşmeyi göze alabilir?” (153a) (Platon, 2016:33).

Sokrates, ‘bilgi algıdır’ önermesini Protagorasçı göreliliğe bağladıktan sonra Herakleitosçu akış teorisini de Protagorasçı göreliliğe bağlarken, bu iddiayı açıklar:

“Hiçbir şey yoktur ki kendinde bir şey olsun. Öyle bir şeyin ne olduğunu da dosdoğru söyleyemezsin; büyük olduğunu düşünürsen aynı zamanda küçük görünür, ağır desen aynı zamanda hafif gelir. Bu türden ne söylersen aynı şey olur. Çünkü hiçbir şey bir değildir, belli bir şey ya da belli bir çeşit de olamaz. Gelgelelim yer değiştirme, devinim ve karışmadır ki bunların birbirlerine oranıyla her şeyin varlığından söz ederiz; ama bu hiç de doğru bir tahmin olmaz. Çünkü şeyler hiçbir zaman var değildir,

daima oluş içindedir.” (152d-e) (Platon, 2016:33).

Theaitetos diyaloguyla ilgili yorumların tam da ayrışmaya başladığı yer burasıdır. Buradaki ‘hiçbir şey’ ile kastedilen nedir? Yalnızca deneysel dünya mıdır yoksa Platon burada ideaları da mı imlemektedir?

Cornford’a göre Platon, Herakleitos’un bütün duyuşal nesnelere değişim içinde olduğunu kabul etmekle birlikte, her şeyin deneysel nesnelere ibaret olduğunu kabul etmemektedir. Bu durumda, bilgiyi imkansız kılan şey, ‘her şey her zaman değişim içindedir’ iddiasıyla ideaların varlığının reddedilmesidir (Cornford, 1939: 36). Yani Cornford için bu cümledeki ‘hiçbir şey’ ifadesi ideaları da yadsıma anlamında kapsamaktadır. Bu bakımdan, ona göre, duyuşal nesnelere uygulandığı sürece Platon, Herakleitos’un iddiasını kabul etmektedir. Burnyeat haklı olarak, Cornford’un bu yorumunu, Platon’un kendi felsefesinin temel bir ilkesini tartışmaya katmak olarak yorumlar (Burnyeat, 1990:12). Yani Cornford’un yorumu, Platon’un kendi ilkelerinden birini, eleştiriye tabi tuttuğu düşünceye *eklemleyerek* eleştirisine devam edeceği anlamına gelmektedir.

Cornford bu pasajda Herakleitosçu iki varsayım olduğunu öne sürmektedir. İlki şöyledir: Cornford, ‘hiçbir şey yoktur ki kendinde bir şey olsun’ ifadesini, Herakleitosçu karşıtların birliğini imlediğini ifade etmektedir: bir niteliği, o niteliğin karşıtını da yüklemekten bir şeye yükleyemezsin. Platon ‘karşıtların bir aradılığını’ duyumun tikel nesnelere bir özelliği kılar. Yalnızca tikel güzel şeylerin varlığına inanan görünüş sevicilerine karşı aynı zamanda çirkin görünmeyen güzel bir şeyin olmadığını, uzun ya ağır olup aynı zamanda onlara küçük ve hafif denmeyen şeylerin (tikellerin) olmadığını söylendiğini dile getirir. Tam da bu noktada Cornford’a göre, Platon’un Protagoras’ın ve Herakleitos’un ortak noktası buradadır (Cornford, 1939: 39). Öte yandan, her ne kadar Platon diyalogun ilerleyen kısımlarında bir tür karşıtlıktan bahsedecek olsa da buradaki ‘hiçbir şey yoktur ki kendinde bir şey olsun’ ifadesi doğrudan karşıtların birlikte var olduğunu imlememektedir. İleride Platon Herakleitosçu öğretiyi açıkladıkça vurgusu karşıtların birliğinden çok, şeylerin birbirlerine bağımlı varoluşu üzerinde daha çok duracaktır.

İkincisi ise ‘varlığından söz ettiğimiz şeylerin aslında *olmadıkları*, fakat her zaman akış içinde olduklarıdır. Cornford, Aristoteles’in yorumundan yola çıkarak duyuşal nesnelere uygulandığı sürece Platon’un bu Herakleitosçu doktrini kabul ettiğini dile getirir. Akılsal nesnelere gerçek varlıkları her zaman aynıdır, hiçbir zaman değişim içinde değildir; fakat duyular tarafından algılanan bir çok şey bir çok bakımdan hiçbir zaman aynı durumda değildir (Cornford, 1939: 39).

Cornford, Herakleitosçu doktrini kabul ettiği görüşünü buraya eklerken, metinden bir kanıt getirmez, tamamen Aristoteles’e dayanmaktadır. Metne dayanmak yerine, metni yorumlarken Aristoteles’i hareket noktası olarak ele almaktadır. Elbette bunda yanlış bir şey yoktur, fakat bu fikri, metinle karşılaştırarak test etmek yerine bu fikri tamamen doğru olarak ele almakta ve bizim kanımıza göre yanlış yorumlamaktadır. Ayrıca Phaidon ve Devlet’e atıf yaparak bu sonuca ulaşmış olması, Theaitetos diyalogunun o iki diyalogdaki idealar kuramını ciddi olarak eleştirmiş olduğu Parmenides diyalogundan sonra yazılmış olduğunu göz ardı ettiğini göstermektedir. Theaitetos’un yorumlanmasında diğer diyaloglara başvuracak olsak, sadece Parmenides öncesi değil sonrası diyalogları da, örneğin Sofist’i ve Kratylos’u da hesaba katmamız gerekmektedir.

Elbette, bilginin değişmezlik gerektirdiği konusunda haklıdır. Ama Platon’un buradaki sözleri, doğrudan bilgi için bir değişmezliği imlemekten ziyade, *bilginin algı olduğu durumunda, deneysel dünyanın tamamen değişim içinde olması gerektiği sonucudur*. Eğer biz, bir anlığına Platon’un deneysel dünya için Herakleitosçu oluş teorisini kabul ettiğini unutulabilirsek, bu pasajdan ille de bir şey

çıkarcaksak o da şudur: *bilgi algı değilse, deneysel dünya tamamen değişim içinde olmak zorunda değildir*. Bu ise, son tahlilde, şeylere ilişkin bilgi olmasa bile *bilgiye yakın bir zihin durumuna, mesela doğru kaniya* ulaşmamızın bir yolu varsa o da algıdan değil fakat akıldan geçeceğidir. Öyleyse, buradaki pasaj zorunlu olarak deneysel dünyayı saf bir oluşa eşitlemek yerine, deneysel dünyanın *varlığının* bize duyum tarafından verilmediğini imleyecektir. Ne de olsa Platon burada ‘eğer bilgi algı ise’ hipotezinden yola çıkarak bir akıl yürütmede bulunmakta, yanlış olduğu belli olan bu önermenin nasıl bir dünya tasarımı ortaya çıkardığını göstermektedir.

Allan Silverman, Platon’un bu ifadesindeki ‘Birlik’ ve ‘kendilik’ meselesinin hangisinde vurgu olduğunu belirsiz olduğunu, fakat Phaidon ve Devlet’ten yansımaların bulunduğunu belirtir (Silverman, 2002:114). Nitekim o diyaloglarda idealar, kendi kendine var olan birler ya da birlikler olarak ele alınmaktadır (Silverman, 2002:114). Fakat özellikle Phaidon ve Devlet’teki idealar kuramı Parmenides’le birlikte eleştiriyeye tutulduktan sonra, Devlet-Phaidon ve Theaitetos diyalogları arasında tespit edilen benzerliklere şüpheyle yaklaşmak gerekir. Parmenides diyalogu, şeylerin de Birliğe sahip olduklarını tespit etmiş ve onların düşünsel içeriklerinin oluşturulmasında onların da birliğine zemin hazırlamıştı. Ayrıca şeyler, varlıklarını idealardan almadıkları için artık, idealara atıfta bulunmadan onların ‘kendi başlarına olan’ varlıklarından söz etmemizde yanlış bir şey yoktur. Kısaca, Platon pekala burada ‘oluş içindeki’ deneysel nesnelerin kendi kendilerindeki varlıklarından söz ediyor olabilir. Nitekim Platon, bu görüşü daha da açılmak üzere kendi başına varlığa sahip olmayanların varlıklarının görece bir varlığa sahip oldukları şeklinde açıklayacaktır. Oysa Parmenides diyaloguyla birlikte artık, şeyler varlıklarını idealardan almadıklarından dolayı, kendi başlarına varlığa sahip olabilmeye kalmazlar, görece varlığın reddedilmesiyle de onları kendi başlarına olan varlıkları da tesis edilmektedir.

Varlığı sabitlikle özdeşleştirirsek, sabitliği reddettiğimizde varlığın varlığını da reddetmiş oluruz ve ‘oluş vardır’ deriz. Fakat bir şeyin var olması için varlığın var olması gerekir: ‘oluş vardır’ tek başına bir çelişki taşımaz fakat ‘varlık yoktur, oluş vardır’ demek bir çelişki oluşturur. Oluşu kabul edebilmemiz için varlığı da kabul etmemiz gerekir. Buradaki sıkıntı, tıpkı Parmenides diyalogunda olduğu gibi, varlığın kendisinden başka bir şey ile özdeşleştirmektir. Burada doğrudan ideaların varlığının imlenmesi zorunlu değildir. Buradaki sorun, ‘varlık’tır. Parmenides diyalogundan sonra, klasik formülasyonla düşünmek bizi yanlışla sürekler; eğer yer yüzü akış içinde ise, varlığı gerekçelendirmek için, ideaların varlığına baş vurmamak hatadır. Çünkü varlığı, ideanın varlığı değil, ideaların varlığını varlık gerekçelendirir.

Theaitetos’taki ‘kendinde bir olan hiçbir şey yoktur’ iddiasının yalnızca ideaların varlığı lehine olduğu iddia etmek yanıltıcı ya da en azından sınırlandırıcıdır. Elbette ideaların Birliği ile çok olan şeylerin Birliği aynı şey olamaz. Fakat eğer Bir, soyutluk ise (Bir’le ilgili ortaya çıkan sorunların nominalist formülasyonda ortaya çıkmadığını, öte yandan bu yaklaşıma Bir’in varlığını ortadan kaldırdığı için karşı çıkıldığını unutmamak gerekir) Bir, ideanın varlık yapısına karşılık gelirken, soyut olmayan maddi şeylerin de onlara karşılık gelen zihinsel içeriklerin ve dolayısıyla dile getirilme imkanlarına karşılık gelir. Böylece deneysel nesnelerin birliği, onları düşünmemizin ve dile getirmemizin imkanı olarak mevcuttur. Bir nesne hakkında, yanlış bile olsa konuşabilmemizi sağlayan şey, en nihayetinde sahip oldukları bu birliktir. Nitekim burada anahtar kavram, ‘yanlışlıktır.’ Bir olan hiçbir şey yoktur şeklinde açıklanan Protagoras-Herakleitos düşüncesinde yanlışla yer yoktur. Öyleyse, buradaki Birliğe sahip olmamanın çürütülmesini, deneysel dünyanın Birliğinin bulunmadığını kabul ederek yalnızca ideaları imlediği şeklinde düşünmek yanıltıcıdır. Platon burada pekala nesnelerin birliğini de olumlamaya çalışıyor olabilir.

Platon, ‘bilgi algıdır’ önermesinin Herakleitosçu göndermelerine işaret ettikten sonra algı nesnesinin nasıl oluştuğunu açıklar:

“İlk görüldüğü anda beyaz adını verdiği renk, gözünün ne dışındaki ne de içindeki bir şeydir. Onun herhangi başka bir yerde olduğunu da düşünme; çünkü böyle bir durumda [...] oluşa dahil edilemez olur. [...] Hiçbir şeyin kendinde bir şey olamayacağından yola çıkalım: Siyah, beyaz ya da herhangi bir renk, biz gözlerin o renge uygun bir yer değiştirmeye karşılaşmasından doğuyor gibi görünür. Bu durumda renk dediğimiz şeylerin her biri, etki eden ya da etkilenen bir şey olmayıp ikisinin arasında, kendine özgü ortaya çıkan bir durumdur.” (153d-154a) (Platon, 2016:35).

Demek ki algı bilgi olduğu zaman, şeylerin algılanan nitelikleri, ne nesnenin kendisinde ne de özneye bulunmaktadır; ikisinin ortasında, deyim yerindeyse ikisinin karışımından meydana gelmektedir. Bu durum ise, algılanan şeyin tamamen özneye has olduğudur; renkler, bir hayvana özneye görüldüğü gibi görünmez, bir insan bile hiçbir zaman kendisiyle aynı kalmadığı için, o şey o kişiye de hiçbir zaman aynı görünmez (154a) (Platon, 2016:35). Burada dikkat edilmesi gereken husus, Platon’un dünyayı yalnızca algı nesnesinden ibaret olacak şekilde kurmadığı, deyim yerindeyse onu özneye dışsal olan bir dünyaya bağlı kalacak şekilde kurgulamakta olduğudur. Algının bilgi olmasının doğurduğu sonuçlardan birisi, elbette algı nesnesinin öznel ve özneye has olmasından ileri gelmektedir. Ama bunun böyle olmasının dışsal dünyada bir nedeni bulunmaktadır. Berkeleyci bir idealizm burada söz konusu değildir. Nitekim Platon, algı nesnesinin ortaya çıkışını açıklarken, bunun Protagoras’ın düşüncelerinin sonucu olarak ortaya çıktığını belirterek (155d) (Platon, 2016:38) yine Herakleitosçu devinim doktrinine başvuracaktır:

“Onlara göre öncesinde konuştuğumuz ve her şeyin kendisinden doğduğu ilke; her şeyin devinimden ibaret olduğu, devinimden başka hiçbir şeyin var olmadığıdır. Bir de devinimin iki türlü ve her ikisinin de sayıca sonsuz olduğunu söylerler. Nitelikleri bakımından biri etkin, öteki edilginmiş. Bu ikisinin birleşmesinden ya da birbirine sürtünmesinden sonsuz sayıda çiftler doğarmış ve bu çiftlerin bir yanı algılanan, diğer yanıysa daima bu algılananla birlikte doğup ortaya çıkan algı olurmuş.” (156a-b) (Platon, 2016:39).

Görüleceği üzere algı, öznenin zihninde olup biten bir şey değil, fakat kendisine etkileme kuvveti verilmiş dışsal bir şeyin etkisiyle ortaya çıkan bir şeydir. Nitekim Cornford’un da haklı olarak işaret ettiği gibi algının öznesi, zihin olarak değil fakat kendisi de fiziksel bir nesne olan duyu organı olarak tasarlanmaktadır (Cornford, 1939: 49). Öte yandan Burnyeat haklı olarak, bu algı kuramının Timaios’ta Platon’un ortaya koyduğu algı kuramıyla paralellikler taşıdığını, öte yandan Timaios’ta daha ayrıntılı ele alındığına işaret ederek, Timaios’taki algı kuramının nesnelere kararlı bir yapıya sahip olmalarını, zamanda süreklilik arz eden bir karaktere sahip olmalarını gerektirmesine rağmen, Theaitetos’ta ele alınan algı kuramı, tam da nesnelere böylesi bir sürekliliğe sahip olamayacağına işaret etmek için ortaya konduğu tespitinde bulunur (Burnyeat, 2002:17.). Bu durumun nedeni, Platon’un Theaitetos’ta algıyı, özellikle çelişkili olarak ele almasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, her şeyin değişim içinde olduğunu kabul ettiğimizde bile, bir *etkinlikten*, bir *edilginlikten* bahsetmek zorunda kalmaktayız.

Buraya kadar Platon, ‘bilgi algıdır’ önermesinin, kendince mantıksal sonuçlarını ortaya dökmüştür. Görüldüğü gibi, Theaitetos’un bilgi algıdır önermesi ilk önce Protagoras’ın göreliliğe bağlanmış bu görelilik de Herakleitosçu akış teorisine bağlanmıştır. Nitekim Platon’un kendisi de bu üçünün aynı şey olduğunu doğrudan söylemektedir (160e) (Platon, 2016:47).

Sokrates devinimi yer değiştirme ve başkalaşma olarak ikiye ayırır (181d) (Platon, 2016:83). Yer değiştirme uzamsal değişime ya da oluşa, başkalaşma da niteliğin değişimine karşılık gelir. Eğer, her şeyin devindiğini, yani oluş içinde olduğunu savunanlar tutarlı olmak istiyorlarsa sürekli oluşun her iki türlü de meydana geldiğini savunmalıdırlar (182d) (Platon, 2016:83). Buradan yola çıkarak, niteliği algı nesnesine indirger ve nitelik, Herakleitosçu akış teorisine uygun olarak sürekli bir oluş içinde bulunmasıyla algı nesnesiyle özdeş olur.

“Sıcaklık, beyazlık ya da bu türden başka bir şey, her birinin etkileyenle etkilenen arasında algıyla aynı zamanda yer değiştirmesiyle oluşuyor. Öte yandan etkilenen şey algının kendisi değil fakat algılayan olurken, etkileyen ise niteliğin kendisi değil fakat niteliği taşıyan şey. Belki de bu “**nitelik**” sözü sana tanıdık görünmüyor veya bütüne göre söylenince anlamıyorsun. O halde bir de tekiler üzerinde dinle. Etkileyen şey sıcaklık ya da beyazlık olmaz; sıcak, beyaz veya bu türden başka şeyler olur. Sözümlüğün daha başındayken böyle konuştuğumuzu anımsıyorsundur: Hiçbir şey kendinde birşey olmadığı gibi, kendinde etkin veya edilgin de olamıyordu; algılar ve algılanlar bu ikisinin bir araya gelmeleriyle ortaya çıkıyor, biri niteliğin taşıyıcısı olurken ötekiye algılayan oluyordu.” (182a-b) (Platon, 2016:83-84).

Cornford bu pasajı, Platon’un eğer var olan her şey yalnızca algı nesnelere ibaret olursa bilginin imkansız olacağını göstermek için bir yol açtığı şeklinde yorumlar (Cornford, 1939:96) ve niteliklerin kendi başlarına hiçbir varlıkları olmadığını, özne ve nesnenin, dışsal nesne ile duyu organının bir araya gelmeden ortada olmadığını belirtir (Cornford, 1939: 97).

Bu pasaj, Herakleitosçu akış teorisine dayalı olarak algı nesnesiyle özdeşleştirilen niteliklerin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. Platon kendi fikirlerini ortaya dökmek yerine, eleştiriye tabi tuttuğu fikirlerin mantıksal sonuçlarını takip etmeye devam etmektedir. Nitekim Platon, kanıtlamanın sonlarına doğru “Bütün hevesimiz, sırf cevabımız doğru görünsün diyeydi” (183a) (Platon, 2016:85) demektedir. Bu sözle, “bilgi algıdır” hipotezinin nasıl sonuçları ortaya çıkardığını araştırmış olduğunu, kapalı olarak söylemektedir. Buna dikkat etmek önemlidir. Bu pasaj, nesnelere niteliklerini, Herakleitosçu akış teorisine uygun olarak (en azından diyalogta ortaya konduğu şekliyle) duyu veirlerine ya da algı nesnesine indirgemektedir. Kratylos diyalogunda da göreceğimiz üzere nesnelere niteliklerini saf algı nesnelere indirgemek Platon’un genel olarak felsefesine de çok uygun değildir. Ayrıca Philebos diyalogunda, Platon’un Theaitetos diyalogunda algılardan biri olarak saydığı haz algısı, bedenle ilgili bir durumun imleyicisi olarak ortaya konmaktadır. Öte yandan bu pasajın asıl işaret ettiği şey, Protagorasçı ve Herakleitosçu ileker üzerine inşa edilmiş bir algı kuramı bile algılayan ve algılanandan bağımsız bir nesnenin varlığını zorunlu kılar görünmektedir. Niteliklerin algı nesnesi olarak ortaya çıkması için, o niteliğin taşıyıcısı olan ve ‘etki’ eden bir nesnenin var olması gerekmektedir. Fakat Herakleitosçu akış teorisine göre böyle bir nesnenin var olması mümkün değildir. Ayrıca eğer algı bilgi olsaydı, algının yalnızca niteliği değil o niteliği meydana getiren nesnenin ‘kendisini’ de görmesi gerekirdi.

Yalnızca bu pasaja bakarak Platon’un fiziki dünya için Herakleitosçu oluş teorisini kabul ettiğini düşünmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu açıdan, onu bu yönde yorumlayanların tezlerini desteklemek için getirdiği kanıtların Kratylos ve Sofist’ten ziyade Devlet ve Phaidon’a başvurmaları kaçınılmazdır. Çünkü, bu pasaj, doğanın Herakleitosçu yapısını açığa çıkarmak yerine, Herakleitosçu teorinin kabul edildiğinde ortaya çıkan çelişkiyi göstermektedir; algı, etkiyi meydana getiren bir nesneyi gerektirir. Burada, algının bilgiyi vermiyor oluşu, ideaları görememesi değil, *nesneyi* görememesidir.

Platon'un ayırdığı iki tür deviniminden niteliksel değişim, algının bilgi olduğu iddiası bakımından, uzamsal değişimden daha ciddidir. Niteliksel değişim olmadan yalnızca yer değiştirme olsaydı o şeyin niteliğini söyleyebileceğimi açık açık söyler (182c) (Platon, 2016:84). Fakat oluş her ikisini de kapsadığı için, "akış içindeki beyaz şey de akıp değişir, çünkü beyazlığın kendisi de bir akış içindedir ve başka bir renge döner ve onu bu haliyle yakalamamıza izin vermez." (182d) (Platon, 2016:84). Bu nedenle renk (182d) (Platon, 2016:84) ya da herhangi bir algı (182e) (Platon, 2016:85) hakkında, hiçbir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü her şey devinmektedir. "Şu halde, her şey her iki türlü devindiğine göre, görme için "görmemek"ten, algı içinse "algı olmayan"dan başka bir ad kullanmamamız gerekir." (182e) (Platon, 2016:85). Eğer algı algı değilse, bilginin algı olduğunu kabul edersek o zaman da "bilginin bilgi olmayandan başka bir şey olmadığını" söylemiş oluruz (182e) (Platon, 2016:85). Platon ortaya çıkan nihai sonucu şu şekilde ifade etmektedir:

"Eğer her şey deviniyorsa, sorulan herhangi bir soruya verilecek bütün cevaplar aynı derecede doğrudur. İster böyle olduğunu düşünün, ister olmadığını; hatta dilerseniz söz içinde bir sabitliğe düşmemek için 'oluşturduğunu' söyleyin. [...] 'Böyledir', 'Böyle değildir' dedim; oysa hiçbir zaman 'böyle' dememli – çünkü 'böyle' olan artık devinemez hale gelir – ve 'böyle değil' için de aynı durum söz konusu. Bu bir devinim olmadığından, bu iddiayı savunanlar için yeni bir söz bulmak gerekiyor. Çünkü kendi varsayımları sonucunda, *ellerinde hiçbir sözcük kalmadı*. Bununla birlikte, belli belirsiz konuştukları için, onlara en çok uyan söz 'hiçbir zaman böyle değildir' olsa gerek." (183a-b (Platon, 2016:85-86).

Platon'un Herakleitosçu akış teorisini olumsuzlaması bu şekilde nihayete erer. Eğer Herakleitosçu akış teorisi varsa, dil imkansız hale gelir; konuşabileceğimiz hiçbir şey kalmaz. Dil, imkanını yitirir. Cornford, bu meseleyi yine idealar bağlamında değerlendirir. Ona göre, Platon'un dikkat çekmek istediği nokta, eğer hiçbir istisna olmadan 'her şey' değişim içindeyse, dilin hiçbir sabit anlamı olamaz. 'Algı bilgidir' önermesi kabul edilirse, kelimelerin anlamları her zaman değişir durur (Cornford, 1939:99). Platon'un bizim yapmamızı beklediği çıkarım, şudur: eğer Herakleitosçu akıştan bağımsız olmasıyla kelimelere sabit anlamlarını veren bir bilinebilir nesnelere sınıfını kabul etmezsek, bilginin hiçbir tanımı, karşısından daha doğru ya da yanlış olamaz. Platon, İdealar teorisinin gereksinimini, ondan bahsetmeden, hissettirmeye çalışmaktadır (Cornford, 1939:99). Elbette bilgi, ideanın varlığını gerektirmektedir. Fakat mesele sadece idealardan ibaret değildir. Burada imlenen yalnızca sabit şeyler hakkında konuşmak değil, genel olarak bütün dilin olanağının ortadan kalkmasıdır. Bostock haklı olarak bu neticeyi, her şeyin değiştiği doktrini bile savunamayacağımız bir noktaya geldiğini belirtmektedir. Dil o denli imkansız hale gelir ki 'her şey değişir' bile diyemeyiz. Öyleyse, Platon'un asıl kanıtlamak istediği şey şudur: eğer her şey, her zaman her iki türlü de bir değişim içindeyse o zaman dil aracılığıyla 'her şeyin değişiyor olduğu' ifadesi dahil, hiçbir şey ifade edilemez.

SONUÇ

Eğer Platon'un Theaitetos'ta duyusal dünya için Herakleitosçu akış teorisini kabul ettiği görüşünü öne sürersek, onun algı ile ilgili bu sözlerinin de duyusal dünya için olumlandığını varsaymamız gerekir. Nitekim 'algı'nın, şeylerin görelî varlıkları temelinde oluşması, hiçbir şeyin tek başına etkin ya da edilgin olmaması, her şeyin kesintisiz bir akış içinde olduğu çerçevesinde meydana gelir. Fakat burada, Platon'un kendisinin söylemediği, fakat algı ile görelilik arasında kurduğu ilişkinin imlediği bir durum söz konusudur: eğer hiçbir şey tek başına etkin veya edilgin değilse, her şey bir başka şeyle etkin ve edilgin oluyorsa ve her şey değişim içinde ise 'göz' ile 'nesne'nin her karşılaşmasında hangisinin etkin hangisinin edilgin olacağını belirleyen şey nedir? Bizim göz dediğimiz şey, nesneyle girdiği algı ilişkisinde her zaman nasıl edilgin olmaktadır? Madem her şey değişim içindeyse, niçin

algı olayı her meydana geldiğinde x anında göz edilgen ve nesne etkin iken, y anında göz etkin nesne edilgen olmamaktadır? Buna etkinlik-edilgenlik gibi niteliklerin kendi doğaları gereği karşılıklı bir ilişkiyi gerektirdiği, bunların halihazırda görelî nitelikler olduğu şeklinde bir itiraz getirilebilir elbette. Nitekim ‘edilgen olma’ durumunun tanımında, yüklendiği nesneden ‘başka’ bir nesne zorunlu olarak imlenmektedir: ‘bir başka şey tarafından etkilenme’. Aynı durum, etkin olma durumu için de geçerlidir. Hiçbir şey tek başına etkin ya da edilgen olamaz. Fakat bu tarz bir eleştirinin göz ardı edeceği nokta, Platon’un, doğaları gereği karşılıklı ilişkilere sahip olan niteliklerden değil genel olarak bir nitelik sahibi olmanın göreliliği bağlamında konuşuyor oluşudur. Nitekim Platon ‘bu açık içinde beyazlığın kendisi de bir akış içindedir, başka bir renge döner ve onu bu haliyle yakalamamıza izin vermez.’ (182d) (Platon, 2016:84). demektedir. Nitelikleri, etkin olan ile edilgen olan arasında meydana gelen şey olarak tasarladıktan sonra, ‘etkinlik’ ve ‘edilgenliğin’ de yine bu ikisinin arasında ortaya çıkan nitelikler olarak tasarlamamız gerekecektir. Bu da bizi, tutarlılık adına ‘edilgenliğin’ kendisinin de değiştiğini, x anında edilgen ise y anında etkin olacağını söylememiz gerekir. Bunun anlamı ise şudur; şu an ben nesneyi görüyorsam bir sonraki anda da nesne beni görebilir! Bu ise, bilginin kaynağını ister algıda isterse akılda bulalım, düpedüz çelişkidir. Öyleyse, Platon bunu kabul etmemektedir.

Cornford’un yorumunu savunanlar, Platon’un algı ve niteliklerle ilgili söylediklerini deneysel dünya için kabul ettikleri konusunda haklı olsalar bile, bu durum yine de Platon’un Herakleitosçu akış teorisini kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Platon’un, beyazlık ve etkinlik-edilgenlik niteliklerinin kategorik olarak birbirlerinden ayrı olduğunu savunmakta, sürekli değişim içinde olan renk gibi niteliklerin diğer kategorideki nitelikler tarafından oluşturulduğunu savunduğunu varsayalım. Bu durumda beyazlık, Herakleitosçu terminolojiyle gerçekten var olan bir nesnenin niteliği değil fakat sürekli açık içinde bulunan bir dünyada kuvvetlerin etkin ve edilgen olarak ikiye ayrılmasıyla bu ikisi arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkacaktır. Öte yandan algılayan her zaman edilgen, algılanansa her zaman etkin olarak kalmaya devam etmekte, göz hiçbir zaman etkin ya da nesne edilgen olmamaktadır. Bu durumda bile, beyazlığa sahip olmasalar dahi ‘şeylerde’ etkin ve edilgen olma yönünde, her zaman, kendiliklerinde, bir eğilime, daha doğrusu bir doğaya sahip olmaları gerecektir.

Platon elbette idealardan bahsetmemektir ve onun ideaları ortaya koymayı bilginin bir tanımına ulaşılmasını engelliyor olabilir. Fakat Platon’un bahsetmediği tek şey genel olarak idealar değildir. İyi ideasından da bahsetmemektedir. Devlet’ten biliyoruz ki Platon iyi ideası ile diğer ideaları birbirinden ayırır ve iyi ideasını, onların varlık kaynağı olarak diğer ideaların üstüne yerleştirir. Platon bununla da kalmaz ve varlığın nedeni dediği İyi ideasını varlığın da ötesine taşır. Hatta iyi ideası, bir güneş gibi ideaları gün yüzüne çıkarmakla birlikte zihni de aydınlatarak bilgiyi mümkün kılmaktadır. Öyleyse Platon ideaları değil, varlığa kaynaklık eden ve onlardan ayrı olan İyi’yi imliyor olması kaçınılmaz değil midir? Platon, bilginin koşulu olarak etik bir birey olmaktan da bahsetmektedir. Fakat Platon için ahlak, bilgi, varlık ve siyaset arasındaki bağ ontolojiktir. Üstelik ‘zihnin iyi ideası tarafından aydınlatılması’, etik bir birey olmanın da bilgi elde etme sürecine dahil olduğunu imlemekte değil midir? Platon etik biri olmaktan, etik bir toplumdaki bahsetmediğine göre, demek ki bunları da imlemektedir. Fakat diyalogun hemen başında, Theaitetos ne kadar erdemli ve cesur bir genç olmakla övülmüştür ve üstüne üstlük bir geometrici olmasına rağmen bilginin ne olduğunu tanımlamak bir yana, ilk aklına gelen tanım (bilgi algıdır) en yanlış tanım olmuştur. Demek ki mesele Platon’un ne söylemediği değil fakat ne söylediğidir.

Platon’un istisnasız olarak her diyalogu idealar kuramını ve ahlak, bilgi ve varlık kavramlarının birbirine bağlı olduğunu öyle veya böyle imlemektedir. İdealar kuramının eleştirisi ve sonrasında dahi,

bu genel bakış açısında bir değişim meydana gelmemiştir. Nitekim eleştiriye iyi ideasını dahil etmemiş, Timaios'ta da evrenin varlığını Tanrı'nın iyiliğine bağlamıştır. Fakat mesele, Platon'un herhangi bir diyalogunda bu genel bakış açısını yakalamaktan ibaret değildir. Ayrıca herhangi bir diyalogunu, yalnızca bu genel bakış açısını okuyucuya empoze etmek için yazılmış, adeta ideaolojik bir aygıt gibi ele almak da değildir mesele. Asıl mesele, böyle bir bakış açısına sahip birisinin zihninin ışığında, doğa ve deneysel dünyanın nasıl görüldüğünü ortaya çıkarmaktır. Unutmamak gerekir ki deneysel dünyanın radikal bir oluş içinde olduğu iddiası Sokrates'in kendi varsayımı değil, onun Homeros'un başını çektiğini söylediği materyalistlere yakıştırdığı bir önvarsayımdır ve tam da bu önvarsayım reddedilmektedir. Kısaca, bütün bunlar deneysel dünyada doğa diye bir şey olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis, eğer sabit, değişmez, her zaman kendisi olarak kalan idealar var ise, onlara benzemeye çalışan nesnelere de yönelimleri her zaman aynı doğrultuda olmak zorundadır; zamansal nesnelere değişim içinde olmakla birlikte, modelleri hiç değişmediği ve modellerine benzemeye çalıştıkları için, kendi hallerine bırakıldıklarında her zaman aynı şeye benzemeye çalışacaklar, benzer şekilde etkinlik gösterecekler ve tavırlarını tanımlayan bir doğaya sahip olmaları da mümkün olacaktır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ALLEN, R.E. (1997). *Plato's Parmenides*. London: Yale University Press
- ARISTOTELES. (1996). *Metafizik*. (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar
- ARISTOTLE. (1984). *On Generation and Corruption; Complete Works of Aristotle I*. (Çev. Jonathan Barnes). Princeton: Princeton University Press
- BURNET, J. (1928). *Greek Philosophy I: Thales to Plato*. London: Macmillan and Co.
- BURNEYAT, M. (1990). *The Theaetetus of Plato*. USA: Hackett Publishing Company
- CORNFORD, F. M. (1939). *Plato and Parmenides*. London: Kegan Paul
- KAHN, C. H. (2013). *Plato and the Post-Socratic Dialogue*. London: Cambridge University Press
- ROSS, D. (1966). *Plato's Theory of Ideas*. London: Oxford University Press
- PLATON. (2001). *Parmenides*. (Çev. Saffet Babür) Ankara: İmge Yayınları
- PLATON. (2017). *Phaidon*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayıncılık
- PLATON. (2016). *Theaitetos*. (Çev. Birdal Akar). Ankara: BilgeSu
- SEDLEY, D. (2002). *The Midwife of Platonism*. New York: Oxford University Press
- SILVERMAN, A. (2002). *Flux and Language in Theaetetus*. Oxford Studies in Ancient Philosophy 18. Oxford: Oxford University

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 9/ Sayı: 26
ISSN: 2667-4866